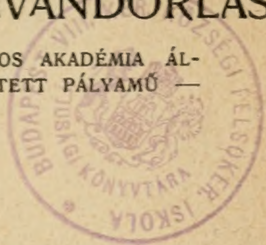

NEMÉNYI BERTALAN
A MAGYAR NÉP ÁLLAPOTA ÉS AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL DICSÉRETTEL KITÜNTETETT PÁLYAMŰ —

MODERN KÖNYVTÁR
SZERKESZTI GÖMÖRI JENŐ
85—86—87—88. SZÁM
BUDAPEST, 1911
ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYT. KIADÁSA

Költeni annyi, mint itélőszéket tartani önmagunk felett.

(IBSEN)

A Modern Könyvtár 1910. június havában indúlt meg

A MODERN KÖNYVTÁR SZERKESZTŐSÉGE:
VII. KER., RÁKÓCZI-ÚT 54. (ATHENAEUM)
TELEFON: 64—02

I. A KIVÁNDORLÁS OKAI

«Ein geheimes Weh, das hundertfach gedeutet und kein einziges mal erklärt wurde» ebbe a pár szóba foglalja össze Max Nordau[1] az egyre nagyobb mérveket öltő kivándorlás szülőokát. Szubjektiv szempontból, a kivándorlók egyéni látószögéből valóban nem is lehetne találóbban és tömörebben rámutatni a kivándorlás lélektani okára, mint ezzel a látszólag oly bizonytalan s oly semmitmondó odavetett megjegyzéssel. Az emigránsok többségénél legalább, melynek kulturnivója alacsony, igazán egy „geheimes Weh" látszólag minden egyéb, alaposabb indok híján is elégséges ahhoz, hogy átránduljanak az óvilágból az ujba. A műveletlen kivándorló nem tudna kielégítően számot adni se magának, se másnak arról, hogy voltaképen miért is határozta el magát amaz életbevágó nagy lépésre. Hiszen hogy is volna képes józan, érett itéletet alkotni magának a saját helyzetéről s az amerikai viszonyokról, mikor negyedrészben analfabéta s azonfölül is röghöz tapadt, szük látkörű? Idegen példa vonzza, jó vagy rosszhiszemű csábitás elkábitja, és ha kérdésünkre elő is adja fölényes, öntudatos ábrázattal, hogy odakünn könnyebb pénzt szerezni s azzal ő

[1] Conventionelle Lügen der Kulturmenschheit, 2. old.

majd hazajön és itthon földet vesz magának, egy kis pszichológiai érzékkel mindjárt tisztában vagyunk vele, hogy ezt nem maga kombinálta igy ki, de hallotta másoktól. Hanem annak a „rejtelmes fájdalomnak" ime, ebben van a nagy, mindent megmagyarázó szerepe : hogy, ha a szegény ember nem érezné magát olyan nagyon, de nagyon silányan itthon, akkor nagyot nevetne minden kalandos propozició hallatára. Nem csak tengődés, a szegényház gondolatát felidéző értelemben vett nyomor, de valami sejtelmes érzése annak, hogy emberi lényéhez más állapot volna méltó, eléggé determinálja a népesség alsóbb rétegeit, hogy a legkisebb impulzusra is nagy elhatározással reagáljanak.

Ez tehát a szubjektiv oka a kivándorlásnak. De a lelki jelenségek mögött mindig ott van az anyagi movens, habár az alany nem is tudna számot adni róla magának. És a nemzetgazdásznak feladata, ezt az objektiv okát a kivándorlásnak ugyancsak felderiteni. — A szubjektiv inditóokokkal s a külső körülményekkel, melyek ezekhez járulván a végső lökést a kivándorlásra megadják, foglalkozom elsősorban.

Bismarck 1885. január 8-án tartott. a kivándorlást finom elmeéllel boncolgató beszédében kifejti, miszerint az emigráció egyik fő oka az, hogy a jómódban levő egyének az országban uralkodó kedvezőtlen gazdasági viszonyoktól féltik már meglevő vagyonukat, melyet Amerikában jobban és biztosabban elhelyezhetni s gyümölcsöztethetni vélnek. Más szóval ez azt jelenti, hogy nemcsak, hogy a kivándorláshoz egy bizonyos mennyiségű pénz nélkülözhetetlen, de a kisebb mérvű vagyonosság egyenesen inditóoka is a kivándorlásnak. A teljesen szegény ember nem tud kivándorolni, a némi kis vagyonnal biró már nemcsak hogy tud, de egyéb fontos ok nélkül is, vagyoni állapotának direkt következményeképp, ki is akar vándorolni. Aki pedig tud és akar, az cselekszik is és igy van aztán, hogy igen sokan az otthon szerzett vagyont, mely itt nem tud érvényesülni, mert számtalan teher nyomja, Amerikában akarják élvezni; amint viszont kétségbevonhatatlanul nem kisebb azok száma sem, akik alig, hogy a kivándorláshoz

okvetlenül szükséges kis összeget összekuporgatják, kimennek, hogy aztán ujra hazatérve, az odakünn szerzett pénzen itthon éljék le hátralévő éveiket.

Maradjunk meg az előbbi csoportnál. A már meglevő tőke jobb és biztosabb gyümölcsöztetésének szándéka oly kizárólag lelki momentum, hogy statisztikai adatokban természetszerűleg nem is juthat kifejezésre s ezért meg kell elégednünk némely külső jelekkel, mint például az egyesek által kivitt összegek feltűnő nagyságával, valamint egyes kivándorlók vallomásaival. Mindazonáltal Bismarck állitása nem tulságosan tág körben talál alkalmazást; sokkal érdekesebb és tanulságosabb eredményekhez jutunk, ha a v a g y o n helyett a m u n k a e r ő n e k jobb kihasználására való törekvést vizsgáljuk. Pld. ha el is akarunk tekinteni a közvetlen materiális viszonyokban rejlő különbségektől, akkor is, tisztán lélektani úton, megmagyarázhatjuk magunknak, miért vándorol ki a földmives népesség inkább, mint az iparos, A földmivesnek nincs semmi kilátása állapotának javulására, tudja, hogy szük körében kellene egész életén át megmaradnia, egyhangu nyomorúságban, melyet legföljebb jövedelmének pár fillérnyi oszcillációja szakit meg olykor-olykor. Az iparban is van nyomorúság; de ott legalább tere van az ambiciónak, s nem csupán az egyes vállalat keretén belül van kilátás az állapot javulására, de nyitva áll a szabad helyváltoztatás útja is, ami a mezőgazdaságnál aránylag igen nagy akadályokba ütközik. Ez a körülmény hajtja a vidék népességét az egyéb körülmények szerint vagy a városba, vagy Amerikába.

A kivándorlásnak egy pár lélektani okáról a fentieken kivül még a következő apró megfigyelések számoljanak be. A Commissioner General of Immigration 1909. évi jelentésében hazafiui öntudattal mondja, hogy a bevándorlók „keresték a szabadságot"[1]; az Unió munkaügyi minisztere pedig egyik havi jelentésében azt irja, hogy az immigránsok egy része ama kér-

[1] Annual Report of the Commissioner General of Immigration, 1909. 112. old.: „the wish for liberty of thought and conscience."

désre, miért vándoroltak ki, ezt válaszolta: hogy önállók lehessenek. Hogy Amerika úgy él a nép szemében, mint a szabadság arany-országa, abban nem csupán az ügynökök ámitásainak, hanem elsősorban a hozzátartozók és ismerősök jóhiszemű híresztelóseinek van részük, s különösen az a tény bir nagy csábbal, hogy Amerikában az ü g y e s ember k é p e s í t é s é n e k igazolása nélkül is, bármily munkanemben talál alkalmazást. Az amerikai viszonyokban rejlő számtalan nagy hátrányt a kivándorlott nem látja meg azon egyszerű pszichológiai okból, mert az ember nem szivesen veszi észre, hogy vagyonának és idejének egy jelentékeny részét haszontalan célra fecsérelte el; ellenben Amerika nagy előnyeit, melyeket tagadni a legvégső elfogultság volna, igenis észre veszi és bona fide jár el, mikor akár hazatérve, akár még onnan Amerikából, másokat is kivándorlásra csábit. Hiszen hogy mennyire bizonytalan, mennyire meghatározhatlan panaszok és vágyak játszanak közre a kivándorlásnál, mi sem mutatja jobban, mint a kivándorlók szájából gyakran hallható szó, hogy „csak változást akarnak."

Ahol ennyire bizonytalan és bizonytalanságában ennyire primitiv momentumok szerepelhetnek kivándorlási okok gyanánt, ott nem csodálkozhatunk, ha egyetlen emberről, mint a ragály, képes átterjedni az emigráció láza a község egész népségére, úgy hogy vannak falvaink, melyekben nincs egyetlen felnőtt férfiember, ki legalább egyszer ne lett volna künn Amerikában. A tömegszuggesztió érdekes példájával állunk itt szemben és kivált a termékeny vidékeken, ahol a nyomor inditéka számba sem jöhet, el kell ösmernünk nagy, szinte kizárólagos szerepét ezen jelenségnek a kivándorlás előmozditásában. Aki a kivándorlásnak hólabdaszerű jellegét figyelmen kivül hagyja, aki nem gondolja meg, hogy a k i v á n d o r l á s e g y i k l e g f ő b b o k a m a g a a k i v á n d o r l á s, az nem lehet jó diagnoszta ebben a kérdésben. Sőt tovább mehetünk s megállapithatjuk, hogy nemcsak a kivándorlási láz általában terjed át egyik községbeliről a másikra, de némely falunak meg van Amerikában a maga hagyományosjó telepe, mint pld. Hegedüs

Lóránt szerint[1] a gencsieknek Cleveland, s ott a falu kivándorlói viszontlátják egymást. A kivándorlás divattá válik, mint a hogy a belső vándorlásoknál előfordul, hogy plc. a háromszéki cselédek minden különösebb ok nélkül Brassóba, az udvarhelyszékiek pedig Segesvárra mennek, ill. mentek szolgálni.[2] Ha három makói parasztnak véletlenül Madagaszkár szigetén jól menne a dolga, ez is divatba jönne a környéken mint kivándorlási hely, habár Amerika százszorta több előnyt volna is képes nyujtani. Egyáltalán hangsulyoznom kell, hogy általános érvényű igazságnak találtam a kivándorlás egész vonalán, hogy az emigráció csak igen kis mértékben függ a célszerűség követelményeitől, s számtalan mellék-körülmény jobban befolyásolja a kivándorlást, mint az, amit a józan belátás hozna magával. Erre még több izben lesz alkalmam visszatérni.

Az amerikai pozitiv gazdasági viszonyokon kivül, melyekről párhuzamosan a mi viszonyainkkal más helyen fogok megemlékezni, a jobbfajta, intelligensebb elemeknél nem csekély szerepe van az amerikai demokratizmusnak is. Az amerikai demokrácia Tocqueville-t egy vaskos mű megirására inspirálta; ami ebben s hasonló tárgyú munkákban meg van irva, arról persze még a legmüveltebb kivándorlónak is vajmi csekély fogalma van. Ellenben jellemző és érdekes. hogy ezen sok kisebb-nagyobb jelentőségű momentumból miket kap ki magának a nép mintegy szimbolumául az egésznek, mi ragadja meg a nép figyelmét oly erősen, hogy kitörölhetetlen nyomokat hágy emlékezetében. Fiuméban hallottam két kivándorlót beszélgetni. Az egyik már járt künn, a másik még „ujonc" volt. Magyarázta neki a társa: „Barátom, te csak bámulni fogsz odakünn. Egész máskép nézik ott a munkás embert, mint idehaza". Megkérdeztem, hogy miben áll az a nagy különbség. „Hát tudja az úr, itthon csak 3.-ik osztályon utazik a munkás, az urak pedig 1. osztályon. Ottan csak egy osztály van a vasu-

1 A Dunántuli Kivándorlás és a Szlavóniai Magyarság, 23. oldal.
2 Galgóczy Károly „A Székelykérdés", 10. old.

ton, s a „harmadosztályu munkás“ (ugylátszik, hallott valamit harangozni a tiers-état-ról, abból kovácsolta ezt a frázist) a „milliomáros mellett ül“. Aztán hozzátette: „Itthon a milliomáros henceg a milliójával, és lenézi a munkást, Amerikában pedig megbecsüli a munkást és nem henceg a pénzével, csak „örül neki“. Ime, ilyen apró momentumokkal hódit Amerika, és feledtetni birja általuk azt a végnélküli nyomort, mely a gazdasági élet minden parányi zökkenését nyomon követi s melyben normális viszonyok közt is százezrek sinylődnek. És ezekben az apró vonásokban, melyeket némi rosszakarattal raffinált cselfogásoknak is lehetne nevezni, rejlik Amerika jövője.

Egyáltalán a jobbsorsú, nem végső nyomor által hajtott kivándorlókat két osztályba lehet sorozni. Az egyiket legjobban jellemzi az, amit ugyancsak Fiuméban egy kivándorló válaszolt, azon kérdésemre, olyan nagy nyomoruság van-e otthon, hogy ki kell mennie? „Nem, — mondá, — itthon is meg lehet élni; de hát világot is próbál az ember!“ Ezek félig öntudatlanul cselekesznek. A másik csoport ellenben többé-kevésbbé tervszerüen, céltudatosan vándorol ki. Az a, habár rendszerint szintén nem egészen tisztán átgondolt cél lebeg előtte, hogy meggazdagodjék s aztán pénzzel hazajöjjön. Sajnos, sokan ott künn meggondolják magukat, s nem egyszer a családjuk megy ki utánuk, ahelyett, hogy ők térnének vissza. De hát ez más lapra tartozik.

Igen fontos jelenség, hogy kivándorlásunk főoka mindinkább a meggazdagodás utáni vágy lesz s *a végső nyomoruságtól* Amerikába üzöttek arányszáma egyre csökken. Ma már — és ez örvendetes tünet, — 5 kivándorló közül 4 nehézség nélkül meg tudna élni itthon is, de *meg akar gazdagodni.* Kivándorlóink 60 %-a ingatlannal bir és akárhány kivándorló parasztgazdáról tudok, akinek birtoka 3-4000 K-t ér. *Ez a körülmény azt mutatja, hogy az abszolút nyomor Magyarországon egyre csökken, de annál inkább növekszik a relativ nyomoruság;* tudniillik a nép igényei a nagyob müveltséggel rohamosan emelkednek s a gazdasági viszonyok javulása ezek-

kel nem képes lépést tartani. Érdekes, hogy Németország egyes tartományaiban a mult század második felének elején épen ellenkező volt a helyzet: Roscher szerint pld. Bajorországban stb. a kivándorlók tömege, mindig mélyebb és mélyebb néposztályból került ki.[1] A mi viszonyaink mindenesetre az alsóbb néposztályok kevésbbé éles vagyoni differenciáltságáról tanuskodnak, mint az illető német tartományok akkori állapota.

Caeteris paribus különböző mérveket fog ölteni a kivándorlás egyes népek faji jellege szerint is. Az erősebb vagy gyöngébb ragaszkodás a röghöz gyakran szinte döntő befolyással van az emigrációra. A francia nép — talán az itt annyira kifejlett volt jobbágyi intézményben foglalt földhözkötöttség utóhatásakép, talán más okokból — valóságos mintaképe a szülőföldhöz való ragaszkodásnak. Rümelin Gusztáv szerint a latin népek közül a francia tapad legjobban a hazájához, az olasz leginkább hajlik a kóborlásra. Franciaországból, eltekintve egy-két speciális alkalomtól. csak mintegy 4-5000 ember vándorol ki évenként, s ezek is többnyire csak egynéhány départementból kerülnek ki. Az ország többi részeiből ellenben a városok felé tódulnak ott az emberek, még pedig óriási arányokban, ami azt bizonyitja, hogy szükebb hazájukat könnyen odahagyják, csupán az országból távoznak nehezen. A magyar embert sok tekintetben ennek épen az ellenkezője jellemzi. Belső vándorlásokra természettől fogva nem hajlik, bár utóbbi időben ezek is sürübben fordulnak elő; ellenben ha már rá szánja magát, hogy odahagyja faluját, akkor nem sajnálja a hosszú útat az igéret földjéig. A magyar ember egészen teszi, amit tesz; ennek a szép tulajdonságának ebben az egy esetben nem szabad örülnünk. Hozzá járul az is, hogy Amerika valósággal jelszóvá vált a legtöbb vidéken, s a tudatlan embernek eszébe sem jut, hogy talán közelebb is tudna boldogulni. Hanem azért a magyar kivándorló mégis mindig egy nagy kirándulást vél csak tenni: eltökélt szándéka, hogy nem

[1] Roscher und Jannasch, „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung", 338. oldal.

is tulságosan hosszú idő multán hazatér. Egy 8—10 tagból álló kivándorló rajjal beszéltem. Azt kérdeztem tőlük, vissza szándékoznak-e térni idővel. Versenyezve siettek a válaszszal valamennyien: „Hát hogyne!" s az egyik indokolás gyanánt hozzátette: „Hiszen itthon van a családom", egy másik pedig: „Azért magyarok vagyunk mi holtunkig, ha ki is megyünk". Csak az a baj, hogy a szép szándékhoz nem mindig maradnak hivek.

Még egy igen érdekes kérdést kell e helyen eldöntenünk. Azt, vajjon a müveltség foka egy bizonyos vidéken mennyiben befolyásolja a kivándorlás nagyságát. Hasonlitsuk e célból össze az írni-olvasni tudók percentualitását a kivándorlási arányszámmal vidékenként;[1]

	Irni-olvasni tudott 1900-ban o/o:	Kivándorolt 1000 lakos közül:
Duna-balpart	56.6	8.7
Duna-jobbpart	64.3	7.5
Duna-Tisza-köze	61.6	4.7
Tisza-jobbpart	48.1	18.1
Tisza-balpart	42.1	6.5
Tisza-Maros-szög	44.5	16.8
Királyhágóntúl	35.0	9.3
Horvát-Szlavonország	37.0	9.8

Ebből a kis összeállitásból és még inkább az ennek mintájára könnyen megszerkeszthető megyénkinti kimutatásból világosan kitünik, hogy a közmüveltségből, melynek legfőbb és talán egyetlen pozitiv kritériuma épen az irás-olvasás elterjedtsége, semmiféle következtetést nem lehet a magyarországi kivándorlást illetőleg vonni; a két számoszlop között semminemü logikai összefüggést nem sikerült fölfedeznem. Ez az

[1] Magyar Statisztikai Évkönyv 1907 66—67. és 306. old., ahol a kivándorlás 1900-as megfelelő adatok hiján 1907-ről van kimutatva, a polgári népesség müveltségi percentualitása pedig csak 1900-ról az utolsó feldolgozott népszámlálás alapján. Ez az időbeli különbség azonban nem befolyásolhatja a konklució értékét.

eredmény első pillanatra bizonyára meglepő, és pedig a következő okból: a nagyobb müveltségnek mindig nyomában jár az igények emelkedése, az alacsonyabb viszonyokból magasabbak felé való igyekvés. A fölfelé törekvést, ezt az egyszerű, mindennapi, sőt természetes jelenséget Dumont cifra névvel illette, elkeresztelvén társadalmi kapillaritásnak. Ezzel a társadalmi kapillaritással pedig szerinte forditott viszonyban áll a születési arány, amiből analógia utján okvetlenül azt kellene következtetnünk, hogy viszont a kivándorlás egyenes arányban van vele. A tények, a pozitiv számadatok pedig, mint láttuk, ezt az apriorisztikus okoskodást megerőtlenitik. De ha nem is gondolunk Dumont tételére, hanem csupán az észszerüséget tartjuk szem előtt, akkor is csodálkoznunk kell, hogy a nagyobb müveltséggel mindig lépést tartó ambiciozitás a kivándorlás méreteiben nem jut kifejezésre. Azonban ezzel szemben megfontolandó az, hogy viszont nagyobb müveltség mellett a nép jobban van felfegyverkezve a rosszhiszemű csábitgatások ellen s a növekedő ambicióval egyidőben növekszik józan meglátása is az itthon kinálkozó vagyonszerzési alkalmaknak. Ilyképen a társadalmi kapillaritás ellensulyozva van. Mert a népmüveltség, mit akaratbeli impulzusával az egyik oldalon ád, azt elveszi a másikon intellektuális eszközökkel. Ami azonban egyrészt Magyarország határain belül, másrészt a kivándorlás speciális problémájánál nem észlelhető, az ugy nemzetközi vonatkozásokban, mint más hasonló kérdéseknél hazánk határain belül is, igenis konstatálható. Claude Jannet pld. «Les États-Unis contemporains» cimű művében kimutatta, hogy a protestáns államokból legerősebb a kivándorlás s ezt én nem tudom egyébbel megmagyarázni, mint azzal, hogy a protestáns nép közt köztudomásulag általánosabban van a müveltség elterjedve, mint más felekezeteknél. Claude Jannet egyebek közt Északnémetország példáját hozza fel Délnémetországgal szemben, amelyhez hasonló megkülönböztetést nálunk, mint kimutattam, nem lehet tenni. Ellenben hazánkban is van példa arra hogy a protestantizmus nagyobb kulturájával s ebből folyó nagyobbigényűségével mily óriási társadalmi hatáso-

kat szül, és ez az „egyke“ mely prononcirozottan tapad nemcsak a protestáns vidékekhez, de sőt direkt a protestáns családokhoz is.[1]

Ami eddig le volt írva, az leereszkedés volt buvárkötélen a néplélek legmélyebb rétegeibe. De mennél alacsonyabb valamely egyén, ill. társadalmi osztály kulturája, annál bizonytalanabbúl, annál elmosódottabban élnek lelkében a képzetek, az érzelmek és a vágyak. Ott ahol a lélektani momentumok világos öntudatbeli állapotokká nem birnak kikristályosodni, ott a kívülről jövő lökés csaknem elengedhetetlen kellék ahhoz, hogy cselekvés jöjjön létre. Ezt a külső impulzust a mi esetünkben, a kivándorlásnál, bőségesen nyújtja két forrás: a jó- és a rosszhiszemű rábeszélés.

Ezt az utóbbit: a rosszhiszemű rábeszélést tudvalevőleg a kivándorlási ügynökök és ügynökségek képviselik. Mennyit hallottunk már ezekről; mennyit olvasunk róluk naponként az ujságokban! És milyen véleményt alkothat magának a laikus a kivándorlásról, mikor mindig és kizárólag csak ezekkel az agenturákkal kapcsolatban hall róla valamit! Helyi lapok vezércikkekben árasztják el szidalmaikkal az ügynökségeket, melyeket felelőssé tesznek mindazért, ami szomorú és keseregni való a mi gazdasági viszonyainkban van. Pedig dehogy ők felelősek mindazért, amit rájuk raknak. Mindenekelőtt azért nem, mert még soha ügynöknek nem sikerült kivándorlásra birni egyetlen embert, aki lelke mélyében teljesen meg volt elégedve addigi sorsával, melynél jobbat nem is kivánt magának. Az ügynök nem termeli a kivándorló-nyersanyagot, csak feldolgozza azt „készárúvá;“ következéskép őt semmiesetre se lehet első, csak másodsorban felelősségre vonni. Ez a kérdésnek e l v i oldala. Nem kisebb fontosságú ennél m é r t é k b e l i jelentőségét megállapitani az ügynökségeknek. És e tekintetben is rendkívül túloz a közfelfogás.

[1] Sajnos, itt nincs helye annak, hogy ezt a rendkivül érdekes témát tovább fejtegessem, s ezért röviden utalok dr. Buday Dezső kolozsvári egyet. m. tanárnak, az „egyke“ alapos ismerőjének értékes dolgozataira a „Huszadik Században“ (1909. okt.-nov.), „Az Ujságban“ (1909. Decemb. 12.) stb.

A kivándorlás minden mozzanatát, s igy az ügynökségek működését illetőleg is körkérdést intéztem a járások főszolgabiráihoz, melynek igazán impozáns eredményére még több izben alkalmam lesz visszatérni. A kivándorlást illető nagysulyú problémák tisztázása érdekében megbecsülhetetlen szolgálatot tettek ezen ügybuzgó köztisztviselőink, kik szivesek voltak nem csupán a száraz adatokat rendelkezésemre bocsátani, de a helyszínén szerzett gazdag tapasztalataikból leszűrt érdekes konklusióikról is beszámoltak a kivándorlás okait, hatásait, az új kivándorlási törvény funkcionálását, a visszavándorlás jelenségeit, stb. illetőleg. Miután egyenként lehetetlen tennem, együttesen fejezem ki nekik ezúton hálás köszönetemet.

Szemben azon közkeletű tévhittel, hogy a kivándorlási ügynökök elárasztják az egész országot, tanúságot tesznek ezek a jelentések arról, hogy a legtöbb vidéken egyáltalán nincs terük az ágenseknek. 48%-a a beérkezett válaszoknak kategorikus „nem“-mel felel arra a kérdésre, hogy garázdálkodnak-e kivándorlási ügynökök vagy ügynökségek az illető járásban. 12% a kérdést félreértve, a hozzátartozók stb. jóhiszemű rábeszélését emliti, ami most nem tartozik ide. 11%-a az informáló főszolgabiráknak nem mer határozottan tagadó választ adni s csak annyit mond, hogy biztos tudomása nincs róla s eljárás ellenük még nem volt folyamatban. 7% irásbeli csábitgatásokról tud, de ezek a postai lefoglalás által ártalmatlanokká tétetnek, 8% azt mondja, hogy nem közvetlenül hanem közvetve, a korcsmáros, a szatócs stb. útján működnek, kik az ügynököknek bűnrészesei, de jellemző, hogy ezek közül is az egyik hozzáteszi: „de ezek nélkül is megy a kivándorlás.“ 14% végre határozottan állítja, hogy ügynökök működnek a járásban s nagymérvű kivándorlást idéznek elő.

Ime ez az, amivé a tények világitásában az ügynököknek tevékenysége összezsugorodik. Nem mondom, hogy garázdálkodásuk fölött egyszerűen napirendre lehetne térni, mert végre is ott, ahol tényleg folytatják lelkiismeretlen üzelmeiket, a végső, közvetlen okot a kivándorlásra mégis az ő csábitgatásaik képezik. Mi sem természetesebb, mint az, hogy az államnak a

kivándorlás körüli teendői között az ügynökségek kiirtásáról sem fogok megfeledkezni. Itt azonban arról van szó, hogy egy egészen általánossá vált tévhitnek mutassam ki tarthatatlanul igaztalan voltát, egy oly tévhitnek, melynek hátránya nem csupán az igazság elferdítésében áll, de mely praktikus károkat is okoz, amennyiben még a törvényhozást is annyira hatalmába birta ejteni, hogy alig 6 évnyi időközben két új törvényt hozott, melynek éle csaknem kizárólag az ügynökségek ellen van irányítva, holott pld. a földéhség kielégítését célzó hatályos intézkedések sokkal, de sokkal sürgősebbek volnának. Hanem minderre természetesen még kimeritően visszatérek.

Az ügynökségeknél határozottan nagyobb szerep jut a jóhiszemű rábeszélésnek a kivándorlás közvetlen okai között. Kivándorló családfők maguk után hivják családjaikat, ismerőseiknek küldözgetnek haza leveleket, fényképeket, melyek jólétükről tanuskodnak; visszavándorlók terjesztik a faluban Amerika hirét s másodszor már többedmagukkal mennek ki; a szamosujvári járásról — hogy csak ezt az egy különösen jellemző példát említsem, — bátran elmondhatjuk, hogy minden visszavándorolt, ha másodszor is kimegy, 2—3 embert visz magával; igy aztán erősebben megnövekszik a kivándorlás áradata, semmint azt az ügynökök erejük legvégső megfeszítésével is elérni képesek volnának.

Némán buzdít kivándorlásra az a sok pénz, ami Amerikából haza özönlik. Ehhez nem is kellene kommentár, de azért a kivándorlottak, illetve visszavándorlók élő és irott szóval is még megtoldják és igy a hatás óriási. Amerika szelleme kisért azokban a helységekben, ahol akár csak néhány szerencsés kimenetelű emigráció fordult is elő, s az ilyen vidékeken, hogy Hegedűs Lóránt kifejezésével éljek, „Amerika igen közel van." „A kivándorlók küldik és hozzák a pénzt, temérdek pénzt, építenek modern házakat, megvesznek minden megvehető ingatlant, felszerelik állatokkal és egyéb gazdasági eszközökkel gazdaságaikat, jobban táplálkoznak és luxusmódra ruházkodnak," igy szól a főszolgabirói értesítés a homonnai járásból. Ez,

ha úgy akarjuk, hatását jellemzi a kivándorlásnak; de egyúttal oka is, buzdítás a többieknek, állandóan a község népének szeme előtt lebegő élénk tanuságtétel az amerikai kedvezőbb viszonyok mellett. Igen gyakran a nép testileg-lelkileg megtörten, teljesen elcsigázva tér haza Amerikából ugyanynyira, hogy itthon már többnyire munkaképtelen; de ha még van benne egy parányi életerő, azért újra kimegy, sőt Amerikáról oly lelkesedéssel beszél, hogy példája a legnagyobb mértékben serkentőleg hat a község lakosságára. Ezt a megfigyelést talán nem szabad az egész országra általánositanunk, de mégis a magyar nép nagy részére jellemző, hogy a fáradsággal, az emberfölötti megfeszitett munkával nem sokat törődik akkor, ha csak erőlködését a magasabb munkabérben jutalmazva látja. Az Unió munkaügyi miniszterének jelentése szerint is, a magyarok és a tótok oly munkát keresnek, mely bár rendkivüli megerőltetéssel jár, legalább magas jövedelmet is hoz. Ezt a lélektani mozzanatot az Egyesült Államok ügyesen kihasználják a maguk javára és ujra kitünik, mily nagy szerepük van az ilyen tisztán pszichológiai momentumoknak Amerika hegemóniájában, népvonzó képességének fenntartásában.

Egészben véve mi sem igazolja jobban azt az előbbi állításomat, hogy semmiféle külső behatás nem érvényesülhet, ha sorsukkal teljesen megelégedett egyénekkel szemben kell működnie, mint az emlitett vidékenkénti információk. Tasnádon pld., miként az onnan nyert információ mondja, a legcsekélyebb körülmény, mely Amerikában előnyösebben alakul mint nálunk, elégséges, hogy kivándorlókat toborozzon. A visszavándorló bárminő kis előnyről referáljon is, a hátrányokra senki sem kiváncsi és a kivándorlás elhatározása sokakban máris megérett. A miklósvári járásban ellenben a visszavándorló beszéde hidegen hagyja a népet, az közömbösen fogadja a legfantasztikusabb hireszteléseket is. A galántai járásban végül a testileg elnyütt, tulcsigázott, bár anyagilag meg is tollasodott visszavándorló direkt elriasztja a népet. Honnan ez a feltünő nagy különbség? Ime, a magyarázat ez: a miklósvári járás «gazdasági viszonyai rendezettek» ugyanazon értesités szerint; a ga-

lántai járásban pedig «igen fejlettek.» Ellenben Tasnádon a nép elégedetlen, viszonyai kedvezőtlenek.

Ha tehát, mint ezen fejtegetésekből kitünik, az ösmerős világlátott atyafiaknak a hiresztelései is hatástalanok maradnak ott, ahol a gazdasági viszonyok a népet nem predesztinálják az Amerika iránti fogékonyságra, akkor menynyivel természetesebb még, hogy a gyakran vadidegen ügynökök teljesen tehetetlenek a néppel szemben.

Amit eddig kifejtettem, az mind a kivándorlás pszichológiai okait világitotta csak meg. A Nordau lapidáris szava: «ein geheimes Weh» — mely annyira mélyen a lelkek ősrégióiba nyúl bele, hogy már Seneca a maga idejében is látta ezt a bizonytalan, megmagyarázhatlan titkos fájdalmat, mely rejtélyessége mellett is elementáris erővel hajtotta ki az embereket messze idegen régiókba, mindazt összefoglalja, amit az eddigiekben előadtam. A gazdasági viszonyok mostohasága a nép lelkében csak ritkán hat közvetlenül, majdnem mindig közvetve, olyképpen, hogy a kedvezőtlen körülmények lelkében közvetlenül csak mint az elégedetlenség egy igen vague érzése tükröződnek vissza és ez a nyugtalan érzés determinálja őket szinte öntudatlanul a kivándorlásra. Egy kivándorló sem fogja mondani — ha csak nem rendkivüli intelligenciájú,— hogy kivándorol, mert itthon sok a holtkézbirtok, Amerikában pedig alig van nyoma, hanem ez az objektiv körülmény benne egy szubjektiv vágyat fog kiváltani, mely legjobb esetben is mint ki nem elégített földéhség jut öntudatába, de gyakran csak mint általános rosszulérzés. Olyanféle ez, mint amit kezdődő betegségeknél tapasztalunk: nem tudjuk mi fáj, csakhogy általában igen kényelmetlenül érezzük magunkat.

De amint ebben az esetben is az indiszpoziciónak — bár előttünk ismeretlen— oka valamely lappangó betegség, melyet csak orvos tud felismerni, úgy a kivándorlók lelkét eltöltő „titkos fájdalom" is pozitiv, nagyonis kézzelfogható bajokban leli csiráját. Ezekre a bajokra fogok most rámutatni; előttem már sokan tették, de az anyag, melyet e célra részint a hely-

szinén, részint intelligens kivándorlókkal való beszélgetés utján stb. gyüjtöttem, sok ujat tartalmaz s ezért hiszem, hogy feldolgozásával hasznos munkát végzek.

Mindenek előtt a legegyszerűbb jelenséget kell szemügyre vennünk, azt, melyet a laikus is legkönnyebben vesz észre s mely a kivándorlónak öntudatában is primitiv jellege következtében helyet foglalhat, sőt mérlegelése tárgyát képezheti: a munkabért. Vizsgáljuk meg, vajjon a munkabér magassága mennyiben függ össze a kivándorlással.

Legalacsonyabb volt az évi átlagos élelmezés nélküli férfinapszámbér (1906-ban) a köv. 5 megyében:[1]

	fillér	Kivánd. 1000 lélekre.[2]
Szolnok—Doboka	114	3.2
Kolozs	125	2.7
Szilágy	132	3.0
Alsófehér	135	14.5
Zala	137	2.3

A legalacsonyabb munkabéreknek tehát, mint látszik, az egy Alsófehér kivételével, meglehetősen, bár nem feltünően alacsony kivándorlási hányad felel meg. Apriorisztikus okoskodással is körülbelül erre az eredményre juthatott volna az ember. Ahol nagyon alacsony a munkabér s igy a minimális, a kivándorlás költségeire szükséges vagyon összehozása rendkivül nehéz, ott csak igen csekély lesz a kivándorlás; de a kinek még is sikerül a szükséges összeget félre tenni, az mindenképen indittatva is érzi magát —éppen a rossz munkaviszonyok következtében,— hogy kivándoroljon. Igy tehát a fenti, egyik irányban sem extrem kivándorlási arányszámok meglehetősen logikus alakulást mutatnak. Nézzük már most azokat a vármegyéket, amelyek viszont a legmagasabb átlagos munkabért mutatják fel:

[1] „Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon“ (Kiadja a m. kir. Földmivelésügyi Miniszter) 1906. 3—28. old.

[2] „Magyar Statisztikai Évkönyv“ 1906., 66—67. old.

	fillér	Kiv. 1000 lélekre:
Csongrád	282	0.7
Liptó	257	15.3
Békés	237	4.4
Árva	235	20.4
Bács—Bodrog	232	8.9

Ez az összeállitás nem egyéb mint negációja annak, hogy a magas munkabér és a kivándorlás közt valamelyes összefüggés volna felfedezhető. Az alacsony munkabéreknél is laza volt az összefüggés, de mivel a kivándorlásra ható erők itt csupán két, egymással ellentétes és megközelitőleg egyformán hatékony, tehát egymást kiegyenlitő tényezőből állanak, bizonyos szabályosság mégis észlelhető. Nem igy itt. A magasabb munkabérek egyrészt vagy kifolyása, vagy előidézője a nép magasabb igényeinek, erősebb fogyasztásának, másrészt pedig ha a földvásárlás nehézségekbe nem ütközik, akkor a kivándorlás fölöslegessé válik, mivel annak célja legtöbbször ép csupán az, hogy itthon házat vagy földet szerezzenek maguknak az illetők. Igy van aztán, hogy számok, melyek csupán a munkabér magasságát tüntetik fel, semminemű logikai következtetést nem engednek magára a kivándorlásra. Végül megjegyzendő, hogy ahol még az extrémeken is ennyire elmosódnak a viszonylatok, ott a középszerű munkabérekből akarni következtetni, merőben hiú kisérlet volna. Ezt fontos megállapitani különösen azért, mert eddig a kivándorlás igazi okainak felismerését gyakran meghiúsitotta az a fölületes szemlélet, mely egyszerűen oda konkludált, hogy a kivándorlás legfőbb oka, hogy nem elég magasak a mezőgazdasági munkabérek.

Felmerülhetne az a gondolat is, hogy talán a napszámbérek helyett inkább az évi jövedelmet kellene tekintetbe venni, mivel a magasabb munkabért sok helyen a munkanélküli napok nagyobb száma ellensulyozza. Azonban az adatok meggyőznek arról, hogy az évi összege a jövedelemnek, legalább nagyjából, arányos a napibérrel. A hosszadalmasság kikerülése végett itt csak annyit emlitek, hogy az első 5-ös csoportban

az évi jövedelem kivétel nélkül 400 korona alatt marad, a második csoportban ellenben mindenütt 400 korona fölött áll.[1] Tehát ily módon sem remélhetjük, hogy közvetlen összefüggést találunk a kivándorlás és a munkabérek között.

Ellenben ezen eddigi jórészt negativ eredménnyel szemben pozitiv eredményhez jutunk, ha nem csupán a mezőgazdasági főjövedelmet, hanem azonfelül a mellékjövedelmet is figyelembe vesszük. Mert közel fekvő a gondolat, hogy sokkal inkább mérvadó az, vajjon a munkás a legtöbb helyen igen nyomorúságos mezei napszámbérrel kénytelen-e beérni, vagy azonfelül is szert tehet-e keresetre, mondom, ez fontosabb és mérvadóbb, mint az, hogy ez a mezei éhségbér néhány fillérrel kisebb-e vagy nagyobb. Sőt az sem sokat határoz itt, hogy, a kereslet és kinálat törvénye szerint, a mellékkereset a főkeresetet tényleg valamivel alább fogja nyomni.

És csakugyan, ezen a nyomon már biztosabban lehet eligazodni. Nem is szólva arról, hogy a városokból, — tehát az ipari munka központjaiból. — általában kisebb a kivándorlás, mint a vidékről, az őstermelés helyeiről is az átlagosnál kevesebben vándorolnak ki, ha a közelben gyár vagy akár bánya van, avagy valamely háziipar van elterjedve. Igy, hogy a sok száz közül csak egy példát említsek, a Mecsek környékének „kétlaki paraszt" lakóssága nem érzi szükségét a kivándorlásnak; nyáron a mezőn, télen a bányában talál munkát. Azonban itt úgy látszik, nem csak egyszerű jövedelemkiegészítésről van szó, hanem egyúttal egy érdekes gazdasági, vagy talán helyesebben lélektani mozzanattal állunk szemben, melyet tudtommal eddig még nem konstatáltak. A z i p a r i m u n k a e l n é m i t j a a f ö l d é h s é g e t. Az egyszerű népben ugyanis az ingatlan után való szerfölötti sóvárgás majdnem kizárólagos oka annak, hogy elviselhetetlennek érzi ama nyomasztó függőségi viszonyt, melynek a jobbágyság megszüntetésével jórészben csak jogi hátterét vették el. Lényegében a

[1] „Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon" 190[illegible], 531—555. oldal. „A különféle munkával foglalkozók" csoportját vettem figyelembe.

függőség, különösen egyes vidékeken, még ma is szerfelett nyomja a magyar embert, ki már faji jellegénél fogva is mint teljesen, gazdaságilag nem kevésbbé mint politikailag, szabad ember érzi csak jól magát. Az ipar — mint már említém — kétségbevonhatatlanul jobban elégiti ki a népnek ezt az ösztönét, és pedig nem csak a házilag űzött kisipar, de még a gyárilag és sok tekintetben a házilag űzött nagyipar is. Az ipari mellékfoglalkozás tehát, midőn egyrészt növeli a munkás keresetforrását s igényeinek bővebb kielégítését engedi, másrészt életének egyhangúságát, jövőjének reménytelenségét és kilátástalanságát enyhíti s legalább részben felszabadítja a munkást a rög és a természet korlátlan uralma alól, úgy hogy ez még sem érzi annyira a földtulajdon hiányát s nem kényszerül a vándorbothoz nyúlni egy emberségesebb életmód biztosítása végett.

Továbbá nem annyira az évi kereset nagysága az irányadó, mint inkább annak megoszlása, mert a takarékosság és a jövedelem előrelátó beosztása a népnél rendszerint hiányozván, a mezőgazdasági munkák szünetelésének hónapjaiban hamar elfogy a pénz és akkor a kivándorlásra kerül a sor. Igy történik aztán, hogy nem a munkanélküli téli hónapokban, hanem az azokat követő tavasziakban, midőn a pénz rendszerint már elfogyott, legtetemesebb a kivándorlás. Az ipar ellenben független az évszakoktól s már ezáltal is bizonyos fokig visszatart a a kivándorlástól.

Hogy tényleg a reális viszonyok is igazolják ezt a tételt néhány példán mutatom meg. A rajkai járásból nincs számbavehető kivándorlás, ellenben a gyárak közelsége oly óriási mérvben vonzza a munkásokat, hogy az összes mezei munkákhoz más vidékről kellett embereket hozatni; ami többet bizonyit mint amit állitottam, t. i. nem csak a munkanélküli időszakban megy a nép ipari munkába, de olyankor is, mikor szükség volna rá a mezőn. Ellenben kivándorlásra nem érzi magát indíttatva. Hasonló viszonyok vannak az élesdi, biai, rózsahegyi, ózdi (ez utóbbiban nem csak a környékbeli vasgyár, de a bányák is szerepet játszanak, melyek sok tekintetben azonos

hatásuak a szűkebb értelemben vett iparral), a törcsvári, orbai, kismartoni, stb. járásokban. De nem ritkább ennél az az eset sem, midőn az ipar közelsége épen csak, hogy a kivándorlásnak elejét veszi, de azért nem vonja el a munkaerőt a mezőgazdaságtól s csupán kiegészitő szerepet játszik a munkás keresetében. Legjobb példát erre a fővárost körülvevő járások nyújtják, melyekből csak kivételesen van számbavehető külföldi kivándorlás s a nép a közlekedés fejlettsége következtében még nem is kényszerül állandó városi megtelepedésre, ami igen nagy előny. Ámbár a mezőgazdasági munkáshiány, ez a közös nagy betegsége az országnak, a nagy munkahónapokban itt sem hiányzik egészen.

Ellenben ahol ipar nincs, ott a kivándorlás daemona szabadon szedi áldozatait. Mindenütt végig az országon kisért a keserves meggyőződés: kevés az ingatlan, gyár vagy más mellékkeresetet nyújtó forrás nincsen, pedig csak ez tudna a bajon segiteni. Ezzel szemben meg kell emlékeznem, bár inkább kuriózumképpen, egy érdekes kivételről is. A nagykátai járásból épen azok vándorolnak ki, akik egy ideig a fővárosban éltek; tehát az ipari munka ebben az esetben nem hogy feltartóztatta volna az emigrációt, de sőt kivándorlókat nevelt. Ezt némikép a főváros szocialisztikus eszmeáramlatai által magyarázhatjuk meg, bár kétségkivül helyi körülmények is közrejátszanak a dologban.

Azt a kérdést, vajjon a kis- vagy a nagyipart illeti-e a kivándorlás enyhitése tekintetében az elsőség, ama rendkívüli bonyolultságnál fogva, mely e problémát jellemzi, e helyen nem feszegethetem. Nem mintha e kérdés nem birna kellő fontossággal, de részben kivül esik ez értekezés keretein. Ellenben szorosan tárgyunkhoz tartozik megvizsgálni a probléma pendantját, a kis és nagy b i r t o k o k n a k kérdését. A népet ugyan közvetlenül pszichológiai okok hajtják a kivándorlásra, ezen lelki mozzanatok is elsősorban kézzelfogható, a munkás sorsát legközelebbről érintő gazdasági jelenségekből folynak, de ez utóbbiak már az ország mélyebb gazdasági szerkezetében gyökereznek s attól függetlenül nem is itélhetők meg. Ha ezt

a logikai kapcsolatot, melyet kezdettől fogva nem tévesztettünk szem elől, továbbra is figyelemben részesitjük, csodálatos szabatossággal látjuk összefolyni gazdasági állapotunk minden tüneményét a kivándorlással.

Az a baj, mely egész ökonómiai életünket szinte észrevétlenül és amellett mégis legveszedelmesebben zsibbasztja, a nagybirtokok s első sorban a kötött birtokok túltengése. Esetleg némi túlzás lehet abban, hogy ez volna az ország gazdasági organismusának legsúlyosabb betegsége. Hiszen az ipar terén, a külkereskedelmi politikában, stb. is léteznek hasonló mérvű visszásságok, de mindazonáltal konstatálnunk kell, hogy ezeknek is jó része a gazdasági szervezet összefüggése folytán közvetve épen a rossz birtokviszonyokból származik, és igen érdekes théma volna annak kimutatása, miként vezethető vissza gazdasági életünk legtöbb aggályos jelensége végső sorban a rossz birtokviszonyokra.

E helyen arra kell szoritkoznom, hogy a kóros tüneteknek csak egyikét, még pedig egyik legsulyosabbikát, a kivándorlást vezessem vissza a fenti bajra. Ámbár légió azoknak száma, akik a helytelen birtokrendszernek e tekintetben tulajdonitani szokott nagy jelentőséget túlzottnak tartják s többek közt a kivándorlási kongresszusokon is elhangzottak ily vélemények. Vinczehidy Ernő szerint „maga az a körülmény, hogy a paraszt földhöz jut, a kivándorlást megakasztani nem fogja.“ Azt hozza fel ezen szavai támogatására, hogy hiszen akárhányszor 60 holdas gazdák is kivándorolnak. De ő és mindazok, akik ezekkel a „kivándorló gazdák“-kal érvelnek, megfeledkeznek arról, hogy ezek jórészt nem első, hanem másod- vagy harmadizben kivándorlók, akik birtokukhoz már Amerikában szerzett pénzen tutottak. Mert aki egyszer Amerikában, a korlátlan érvényesülés hazájában megfordult, annak birtokvágya is korlátlanná lesz s az amerikai utat tervszerű következetességgel mindaddig megismétli, míg igen tekintélyes vagyonra nem tett szert. Minderről persze a statisztika mit sem tud s azok, akik belőle következtetnek, megelégszenek annak konstatálásával, hogy 50—60 holdas gazdák is akadnak a kivándorlók között. Ez vezet az-

tán olyan hamis következtetésekhez, mint a Vinczehidy Ernőé. Vannak azután megint olyanok, akik — nyilvánvalóan szintén hamis okoskodással — a földmivelő munkások helyzetének javulásából hátrányt várnak az iparra, mely akkor átvenné a vezérszerepet a kivándorlásban. Tehát szerintük, ha jobb volna is a birtokrendszer, a kivándorlás legfölebb eltolódást szenvedne a földmívelésről az iparra, de meg nem csappanna. Azonban ezt a felfogást semmi sem indokolja, ha csak nem egy kártékony és veszedelmes fatalismus. És hasonló véleményeket még oldalszámra idézhetnék, de mind ezek együttvéve sem ingathatják meg egy pillanatra sem azt a kétségbevonhatatlan létezését nap-nap után oly hangosan jelentő tényt, hogy a nép kielégitetlen földéhsége a legfőbb tényező a kivándorlás előidézésében.

Sőt úgy érzem, hogy a kivándorlás okainak felderítésénél csakis ezen a talajon járok egész biztonsággal. Pozitiv megösmerés volt ugyan az is, amit a munkabérekről, az ipari jövedelemről, sőt a tisztán lélektani okokról szólva kifejtettem, azonban némileg ingadozóvá tette az idevágó eredményeket az, hogy a kivándorláshoz szükséges minimális és a még kivándorlást előidéző maximális jövedelem határai elmosódottak, a jómód által lehetővé, de egyúttal kevésbbé kivánatossá tett kivándorlást a bizonytalanság köde veszi körül, ami a még oly becses konkluziót kivételeknek és megszorításoknak veti alá. Még aránylag legtökéletesebb volt az iparra vonatkozó megállapitás — bár itt is rámutattam egy kivételre — s most azt hiszem, végre egészen biztos alapra épithetek, midőn a szó szoros értelmében képtelen birtokviszonyainkat jelölöm meg végső ok gyanánt s veszem mint ilyet vizsgálat alá.

Kivándorlásunk végső és legfőbb oka a földéhség. Az ipar, mint láttuk, csillapithatja a népnek ezt az elementáris erővel előtörő ösztönét, de csak igen korlátolt mértékben. Az ipar nem gazdasági függetlenséget nyújt, szabadságot, csak amolyan szabadosságfélét. A gyengébb elemek készek a megalkuvásra, és ezek, ha mezőgazdasági munkások is, beérik az ipari

mellékkeresettel; de egy nagy része a népességnek ragaszkodik ahhoz, hogy saját ingatlana legyen és ha akár túlmagas árak, akár bármily más ok miatt ez a vágya teljesedésbe nem mehet, a vándorbothoz nyúl. Sőt ha szert is tud tenni nagy nehezen egy darabka földre, ez gyakran még mindig nem elégitheti ki, mert oly kicsiny, hogy jövedelmét kénytelen napszámmunka által kiegészíteni.

A birtokok kedvezőtlen megoszlása ólomsulylyal nehezedik az ország gazdasági testére. Egyes vidékek egészen be vannak keritve nagy- és kötött birtokokkal, úgy, hogy a lakosság egy bizonyos pontnál tovább nem terjeszkedhetik. Nem, mivel túl magasak volnának a földárak, de egyszerűen, mert nincs eladó föld. Hiszen csak egy futó pillantást kell vetnünk birtokstatisztikánkra. hogy a kis- és nagybirtokok aránytalanságáról meggyőződjünk. Az 1895-iki mezőgazdasági összeírásnak szinte közhellyé vált adatai szerint a Magyar birodalom 3977 nagybirtoka számra az összes gazdaságok (2795.885) 700-ad része, de terület szerint az összes gazdaságoknak majdnem egy harmadát foglalja el! Ha még a középbirtokokat is hozzá számitjuk, az egész területnek majdnem fele a nép számára nem létezik.

Mindazonáltal a közönséges szabad nagybirtoknál, amellett, hogy észszerűbben műveltetik és gyakrabban bérbe adatik, a parcellázás sincs kizárva, és ezért káros hatása mindenesetre mérsékeltebb, elsősorban tehát a kötött birtokkal kell foglalkoznom. Nem mondhatnék talán erre vonatkozólag jellemzőbb tényt, mint azt, hogy egész Horvátszlavonországban az egyedüli vármegye, melynek területéből több mint 60 % kötött birtok, Lika-Krbava,[1] s ennek a megyének van a társországokból egyúttal legnagyobb kivándorlása is (1907.: 13.9 ‰).[2] Ellenben az

[1] A Magyar Kor. Országainak Mezőgazdasági Statisztikája, V. kötet, III. grafikai tábla. (L. Magy. Stat. Közlemények.)

[2] Magyar Statisztikai Évkönyv, 1907. 67. old. (Szándékosan nem terjeszkedtem ki az egész mű folyamán a frissebb 1908-iki adatokra, mivel ez évben tudvalevőleg az 1907.-végi krach következtében a kivándorlás szerfölött, — de mint kitűnt, csak múlólag, — megapadt.)

egyedüli megye az egész területen, melynek kötött birtokai még a 15%-ot sem ütik meg, Varasd, s ennek legkisebb is a kivándorlási hányada az összes társországi megyék között (7.0 ‰). S ehhez hasonló viszonyt még sokat meg lehetne állapitani, habár nem is volna valamennyi ily markáns.

Elsősorban a hitbizományokat véve szemügyre, ezeknek káros voltát hazánk minden nagy gondolkozója elismerte. A haza bölcse „a természet rendével és igazsággal ellenkező, hazánkra káros“ jelenséget lát bennük. A történelem is leszűrte a tényekből azt a közmondásos igazságot, hogy „majoratus et vincula perdidere Hispaniam.“ Ahol csak egy szabad gondolkozású szónok szavát felemelte, hogy bírálatot mondjon a hitbizományok felett, föltétlen elitélésben részesitette azokat. Deák Ferencen kivül nálunk még Kölcseyre és Kossuth Lajosra emlékeztetek. És azóta, hogy ezek és más előharcosai a magyar nemzet fejlődésének kulturánk és közgazdaságunk számtalan más üdvös reformját készítették elő és teremtették meg, a hitbizományok nem csak, hogy nem apadtak, de, mint Földes Béla e tárgynak szentelt akadémiai székfoglalójában (1894.) kifejtette, a külfölddel ellentétben nálunk ez az intézmény „a közelmultban erősebb gyökeret vert, mint valaha.“

Igen jellemző a hitbizományok s a kivándorlás összefüggése körül az, amit ugyancsak Földes Béla emlit,[1] hogy Németországban nem a nyugati részekből ölt a kivándorlás nagyobb mérveket, melyek sűrü népességgel birnak, hanem a keletiekből, melyeknek bár ritka a népességük, a sok hitbizomány miatt még ez sem tud megélni. És hasonlóképen Magyarországon is azon megyékből, melyekben a hitbizományoknak legnagyobb kiterjedésük van, feltünően erős a kivándorlási arány is. Természetesen nem lehet elvárni, hogy ez a viszony mindenütt mathematikai pontossággal tünjék ki, mert hisz ez a körülmények rendkivüli összetettsége mellett nem is volna lehetséges. Bereg,

[1] „Társadalmi Gazdaságtan“ II. 42. old.

Sopron, Árva, Zemplén, Gömör azon vármegyék, melyekben legerősebben vannak a hitbizományok elterjedve; ennek megfelelően a kivándorlási arányszám sorrendben 10·6, 7·1, 19·2, 24·1, 14·3‰. Kivételt tesz Moson, melyből bár területének 1/5 része hitbizomány, csak 2·5‰ a kivándorlási hányad, és Zala, melynek majdnem 1/6-a hitbizomány s a kivándorlás mégis csak 3·5‰; ez utóbbinál azonban a szabálytalanságot megmagyarázhatja az a körülmény, hogy Zalában az egygyermekrendszer rendkivül el van terjedve s ilyképen a kivándorlás pótléka gyanánt szerepel. Még általánosabban országrészek szerint véve a viszonyokat, — bár az ilyen nagy átlagositások rendszerint nem alkalmazhatók sikerrel — mégis bizonyos törvényszerüséget fedezhetünk fel itt is. A hitbizományok ugyan Dunántúl foglalják el legnagyobb %-át (13·4) a területnek, mégis itt a kivándorlás nem a legmagasabb, mert részben, mint Zalamegyénél is láttuk, pótolja az egyke, melynek éppen a Dunántúl a főfészke. Ellenben a hitbizományok tekintetében másodsorban következő, a Dunántúl mögött csak kevéssel elmaradó (10·3%) Tiszajobbpart tényleg felmutatja a legmagasabb kivándorlási arányt (18·1‰). Többé-kevésbbé hódolnak e szabálynak a többi vidékek is, a Tisza-Maros-szöget kivéve; innen ugyanis magas a kivándorlás, noha a hitbizományoknak csak csekély a kiterjedésük. De végre is a hitbizomány nem a kivándorlás egyedüli oka és a viszonyok nagy bonyolultsága mellett inkább azt kell csodálnunk, hogy egyáltalán felfedezhető bizonyos törvényszerüség, mint azt, hogy alóla kivételek is vannak.

Az egyházi holtkéz és a kivándorlás közt minden bizonynyal felfedezhető hasonló számszerű összefüggés; de miután az egyházi birtokok vidékenkénti megoszlásáról nincs egységes hivatalos statisztikánk, erre a pontra nem terjeszkedhetem ki. Annyi azonban minden kétségen felül áll, hogy azon holt birtokok, melyeket egy célszerű törvényhozás a kivándorlást lecsapoló csatornákká varázsolhatna át, jelenlegi tulajdonosaik kezében inkább a kivándorlókat magával ragadó árvizhez hasonlók.

Ami már most az egyszerű, szabadkézben levő nagybirtokot illeti, ennek káros hatása csodálatoskép nem talált egyhangu elösmerésre. Angliában pl. nagyon komoly államférfiak és irók büszkén hazájuk gazdasági viszonyainak egyik legfőbb előnye gyanánt emlegették a nagybirtokok tulsúlyát, holott Leonce Lavergne «Az angol mezőgazdaság» cimű híres munkájában[1] a brit birodalomra nézve is kimutatta az általában hamis tétel tarthatatlanságát. De itt már komplikálódik a kérdés. Nem egyedül az jön számba, hogy a földéhség kielégitését gátolja a nagybirtokok túltengése — mert hisz végre ezen népterjeszkedést gátló tulajdonsága a nagybirtokoknak a szabadkézben levőknél nem is érvényesül túlságos mereven, — hanem egyúttal a munkaalkalmak csökkenése, a termelés extenzivebb és kezdetlegesebb volta s az ebből folyó rosszabb munkaviszonyok mint nem kevésbbé fontos körülmények veendők tekintetbe. És így — csupán előrebocsátva, hogy a kötött birtokok viszonyai az unalomig eleget hangoztatott okoknál fogva ebből a szempontból is még rosszabbak, mint a kötetlen latifundiumoké — a továbbiakban különbségtétel nélkül tárgyalom a különböző jellegű nagybirtokokat.

A különböző nagyságu birtokok viszonyairól a hivatalos adataink[2] segitségével végzett számitások[3] alapján a következő kis táblázatot állithatjuk össze:

[1] Magyarra forditotta Beksics Gusztáv (M. Tud. Akadémia kiadványa) 116—130. old.

[2] „A magy. kor. országainak mezőgazdasági statisztikája“ kiadja a m. kir központi Statisztikai Hivatal, 1897. és 1900. (L. „Magy. Stat. Közlemények“).

[3] A statisztikából közvetlenül az alábbi adatok nem világlanak ki, ami rendkivüli fogyatkozás s különben tipikusan jellemzi egész statisztikai rendszerünket A kutató munkáját lépten-nyomon megnehezíti az a körülmény, hogy a számadatok erdejétől nem látja meg a fát, mint ahogy ebben az esetben is hosszadalmas és fáradságos munkával lehetett csak az alábbi oly egyszerű és oly fontos összeállításig eljutni. Ebből a szempontból statisztikai rendszerünk sürgős és alapos reformra szorulna, amire nézve más alkalommal bővebben szándékozom útmutatást adni.

Hány kat. hold területre esik	törpe-gazd.	kis-gazd.	közép-gazd.	nagy-gazd.
egy hold szántóföld :[1,2]	1·61	1·49	1·75	3·12
Hány hold területre esik egy szarvasmarha :[3]	2·28	5·10	10·15	17·65
Hány hold területre esik egy ló[3]	8·04	12·73	41·02	106·14
„ „ „ „ „ sertés[3]	1·75	5·74	11·19	14·25
„ „ „ „ „ baromfi[3]	0·29	1·20	3·64	13·34
„ „ „ „ „ méhköpü[3]	14·74	45·—	137·37	539·55
„ „ „ „ „ drb. szarvasmarhára redukált háziállat:[4]	1·42	3·06	6·24	9·74
Hány hold területre esik egy drb. eke vagy cultivator[5,6]	7·—	12·—	27·—	28·—
Hány hold területre esik egy drb. borona[6]	8·—	13·—	45·—	61·—

stb. stb.

Látnivaló mindezekből, hogy a nagybirtokok a gazdasági szempontok túlnyomó többségében nagy hátrányban vannak a kisebbek mögött. És mégis, birtokstatisztikánk szomorú adataiból kitűnik, hogy a száz holdon felüli birtokok, melyeknek

[1] Id. statisztika III. rész 102.* old. alapján (Magy-ném. kiadás.)

[2] Mivel a vidékenkénti számok, melyek végeredményben ezt az átlagos számot adják, meglehetős eltérést mutatnak s a théma — amellett, hogy a kivándorlás egyik közvetlen okát mutatja be, — magában véve is igen érdekes, „Magyarország Mezőgazdasági Statisztikájának“ (1900) III. rész 91—97., 112., oldalai alapján nyert vidékenkénti eredményeket is közlöm az alábbiakban:

	törpegazd.	kisgazd.	középgazd.	nagygazd.
Duna balpartja	1·49	1·44	1·71	3·89
Duna jobbpartja	1·61	1·38	1·54	2·47
Duna-Tisza köze	1·49	1·23	1·48	2·19
Tisza balpartja	1·52	1·57	1·72	2·94
Tisza jobbpartja	1·52	1·50	2·19	4·88
Tisza-Maros-szöge	1·53	1·25	1·33	2·23
Erdély	1·75	1·96	2·82	6·78
Horvát-Szlavonország	1·78	1·64	2·06	5·28

Megjegyzem mindehhez, hogy bár a törpegazdaság, — mely számtalan előnyei mellett némely tekintetben mégis hátrányban is van a kisgazdaság mögött, — a szántóföld aránya szempontjából is valamivel kedvezőtlenebb helyzetben van, mint emez, mindazonáltal az egész táblázat harmoniáját, mely a számoknak a törpegazdaságtól a nagygazdaság felé vivő progresszivitásában áll, ez a kis eltérés nem rontja meg. — A szántóföldéhez hasonlatos arányok uralkodnak a szintén nagyon intenziv kert- és szőlőmívelés terén; ellenben fordított a viszony az extenziv legelő-gazdálkodás és a nem termő területeket illetőleg.

[3] Id. stat. III. rész 102.* és 105.* old. alapján. — Az összes gazdasági állatok között egyetlen kivétel a juh, mely meglehetős arányosan oszlik meg a különböző nagyságú gazdaságok közt.

[4] III. rész 67.* és 102.* old. alapján.

[5] A gőzekék kivételével.

[6] III. rész 93.* old.

száma 25000-et sem tesz, az ország területének majdnem felét foglalják el.

A nép egyrésze tehát nem tud földhöz jutni. De nemcsak ez a baj, hanem emellett az idegen föld is, melyet megmunkálni kénytelen, a legkedvezőtlenebb gazdasági viszonyok közt van, s igy nem is biztosithat emberséges megélhetést munkásainak. Ott, ahol a föld kevésbbé termékeny, az ország keleti részében és Horvátországban, mintegy ellensulyozásául a természet mostoha viszonyainak még meglehetősen el van terjedve a kisbirtok, de az ország többi részén, ahol a természet dúsan jutalmazza a munkát és a befektetett tőkét, a nagy birtokkal járó extenziv gazdálkodás nem engedi a föld energiájának kellő kiaknázását. Hogyha fordítva volna, ez persze logikailag ferdének látszó helyzet lenne s egyes vidékek az eddiginél is nagyobb nyomorban sínylődnének, de a nemzet és a társadalom általában nyerne általa s a kivándorlás mindenesetre csökkenne. Természetesen nem ily módon óhajtanánk javulást, hanem a kisbirtok általános elterjedése által, bár ma ez még csak jámbor kivánság lehet, a gyors teljesülés vajmi csekély kilátásával. Hiszen ellenkezőleg: nap-nap után kell tapasztalnunk, hogy a birtokmegoszlás tendenciája még mindig integrativ, a nagybirtokok és hitbizományok száma inkább nő, semmint csökkenne s nyomukban egyre rémesebben nő a kivándorlás áradata is. Egészen mások a viszonyok pld. Németországban, ahol 5—600 Morgen (= 125—150 ha = kb. 250 kat. hold!) már rendkívül nagy birtok, s ami azonfelül van, ritkaság-számba megy.

Németországban egyre terjed a kisbirtok, és ennek nyomán egyre fogy a kivándorlás.

Franz Oppenheimer, a kiváló német szociológus, nem elégedett meg ezen tény egyszerű konstatálásával, hanem formulába szorította az igazságot, mely pedig nem tűri el az ilyen kényszergúnyát. Budapesten tartott előadásában is hangsulyozta,[1] hogy „a kivándorlás a nagybirtok négyzetének ará-

[1] 1909. október 10-én.

nyában növekszik," holott ez a tétel csak akkor válhatna be némileg, ha a birtok formája volna a kivándorlás egyetlen és kizárólagos oka. És még akkor is különbséget kellene tenni kötött és kötetlen birtok között.

Azt lehetne gondolni, hogy egy célszerű bérleti rendszer (bérleti parcellázás) legalább ideiglenesen és részben pótolhatja a tényleges földosztást, mivel a nagybirtok hátrányai részben igy is kiküszöbölhetők s ezáltal a kivándorlás is csökkenthető volna. De ezt a remédiumot sem szabad túl optimisztikusan felfogni. Egy kivándorlóval beszéltem, aki panaszkodott, hogy nem tud földet vásárolni; pedig szeretne, mert a munkabérek oly silányak, hogy azokból bizony nem tud megélni. Kérdeztem, miért nem bérel legalább földet. „Nem a szegény embernek való az" — mondta olyan hangon, mintha azt kérdeztem volna, miért nem jár automobilon a falujából a mezőre — „azt mindenki szeretne arrafelé, csakhogy elkapkodják a pénzes emberek." Tehát már ez is luxus. A konkurrencia azzá tette. Mindazonáltal ott, ahol alkalmaztatik, igen jótékony hatású. Tolnamegyében pld., hol a hitbizományi nagybirtokok a terület igen nagy részét foglalják el, az általánosan divó haszonbérrendszer intenzivebb termelést biztosít. Csakhogy sajnos, legtöbb helyen a kisbérlet rovására sokkal inkább a nagybérlet tud magának tért hóditani, s ennek szociális haszna majdnem egyenlő a semmivel. És nagy- s kisbérlet együttvéve is, különösen a korlátolt forgalmú birtokoknál, oly csekély, hogy ezek összterületének csak 15.41 %-át foglalja el.

Mindarra, amit eddig a rossz birtokviszonyokról, mint kivándorlási okról kifejtettem, nem találhatnék kitűnőbb és összefoglalóbb praktikus példát, mint azt, melyet a vasvári járás főszolgabírája közöl velem: „A járás gazdasági viszonyai a mult évben (1909.) feldarabolt gróf Festetits Tassiló-féle birtok felosztása óta kedvezőkké váltak a népre s igy ezen körülmény a kivándorlást apasztotta; ehhez járul még az is, hogy egy másik nagyobb birtokos birtokát kisebb gazdáknak adta ki bérbe, ami a kivándorlást azon a környéken, melyen a birtok fekszik, lehet mondani teljesen

megszüntette.* — Hasonló dokumentumot akárhányat bemutathatnék még, de ez csak fölösleges ismétlésekhez vezetne.

Ami már most egyáltalán a gazdasági technikát stb. függetlenül a birtokviszonyoktól illeti, ez természetesen mind fontos szerepet játszik a kivándorlás előidézésében, de tárgyalása rendkívül messze vezetne. Itt végre is nem lehet célom gazdasági viszonyainkat a maguk egészében feltárni, hanem csak azon momentumokra mutathatok rá, melyeknek összefüggése a kivándorlással szembeötlő, feltűnő, lehetőleg közvetlenül számszerűleg is kimutatható formában nyilvánul. Mennyit lehetne például a talajkimerülésről, a rablógazdaság eme szomorú következményéről irni, melyet Dapsy László[1] olyan fontosnak tart, hogy az egész népesedési mozgalom alakulását a különféle államokban erre az egy körülményre vezeti vissza, ami kétségtelenül szertelen túlzása egy alapjában tagadhatatlan ténynek. Avagy mily sokat beszélhetnénk a tőkehiányból folyó kezdetleges termelési technikáról, melyre ráillenek Delisle Lipótnak nem épen a magyar viszonyokról írt szavai, hogy „egy XIII. századbeli paraszt minden különösebb csodálkozás nélkül szemlélné a jelenlegi parasztbirtokok javarészének üzemét."[2] (De a nagybirtokok tudvalevőleg aránylag még rosszabbúl állanak.) Avagy milyen érdekes volna megfigyelni, hogy a sztrájk, mely a munkást munkátlanságra kárhoztatja, a kevésbbé harcias természetűt elkedvetleníti, az öntudatost a pártkasszából kiutalt fillérekkel sérti, hogyan veszi rá a munkások százait egy elkeseredett pillanatban az ország elhagyására. De ezt számadatokkal igazolni megint roppant nehéz, talán lehetetlen volna a körülmények százféle összetalálkozása miatt. Vagy mennyire vonzó théma volna megvizsgálni azt, hogy a gépek terjedése, mely másrészről olyan üdvös a mezőgazdaságra, mely éltető eleme az iparnak s közvetve a kivándorlást is csökkenti, viszont annak közvetlen okává is válhatik, ha mond-

[1] „A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarország jövőjére." Pest, 1869.

[2] „A középkor földmívelő osztályának története."

juk a gépek alkalmazása által a kézműipar elveszíti jelentőségét amint pld. csaknem mind kivándoroltak a meczenzéfi szögkovácsok, midőn a gépek konkurrenciáját el nem birták. Ilyen példát még százával lehetne idézni, mindazonáltal beérem azzal, hogy erre a tényre is a többi között csak egyszerűen rámutatok.

Ellenben még egy igen érdekes összefüggésre bővebben ki kell térnem, mivel különösen érdekesnek és fontosnak tartom, s ez az, mely a különböző művelési ágak és a kivándorlás között áll fenn. A szántóföld a terület legnagyobb részét a Duna-Tisza-közön foglalja el (1907.: 62·40%[1]) és innen legkisebb a kivándorlás (4·7‰). Ellenben a sokkal extenzivebb és kevésbbé jövedelmező erdő- illetve legelőgazdaság, melyeknek elseje a Tisza jobbpartján és a Királyhágóntúl foglalja el a terület legnagyobb részét (36·83% ill. 38·53%), másodika pedig Horvát-Szlavonországban (13·90%) Királyhágón túl (13·81%) és a Tisza-Maros-szögön (13·41%) terjed ki a terület legmagasabb százalékára,[1] megfelelő magas kivándorlási arányt is von maga után. Az itt idézett országrészekből ugyanis 1000 lakosra jut kivándorló:[2]

Tisza-jobbpart	18·1
Tisza-Maros-szöge	16·8
Horvátszlavonország	9·8
Királyhágóntúl	9·3

Ezzel szemben a többi országrészen a kivándorlási arány is sokkal kisebb:

Duna-balpart	8·7
Duna-jobbpart	7·5
Tisza-balpart	6.5, s a legalacso-

nyabb, mint már emlitettem, a Duna-Tisza-közén: 4.7‰.

A gazdasági élet számos visszásságához járulnak még a politikai terhek is, melyek a szegény népet nemcsak terhelik,

[1] „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1907: 98. oldal.
[2] „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1907: 66—67. oldal.

de el is keseritik. Talán még erősebben érzik az adókat vállaikra nehezedni, mint ahogy azok tényleg nyomnak, mert nemcsak hátrányát, de egyúttal igazságtalanságát is érzik a mértéktelen megterheltetésnek. És itt megint méltán elő lehetne venni az egész adórendszert, bonckés alá venni annak minden részét, feltárni minden fogyatékosságát. De mivel ezt már igen sokan megtették, én a helyzetet adott tény gyanánt kezelem s csak azt vizsgálom, mennyiben szolgálnak a súlyos adók indítékúl a kivándorlásra.

Bismarck 1882-ben egyik parlamenti beszédében mondta: »Ich schreibe einen grossen Teil unserer Auswanderung der Tatsache zu, dass die Auswanderer das Bedürfnis haben, sich der direkten Steuerschraube und Execution zu entziehen.« Ami akkor Németországra állott, azt ma elmondhatjuk Magyarországról, ámbár nálunk nemcsak a direkt, de az indirekt adó is, mely épen a legszükségesebb megélhetési cikkekre nehezedik, súlyos terhet képez. De ezt a nép nem érzi oly közvetlenül s ezért nem is hat oly erősen elhatározására, mint a direkt adó.

Igen sok embert csak az adó, az a szegényes garas, melyet az állam vesz el tőle, tesz végkép nyomorulttá s ezer meg ezer ember nem határozná el magát a kivándorlásra, ha legalább az ő proletári standardjét nem csonkitaná meg még az állam is. A jómódu embertől a fölösleg egy részét vonja csak el az adózás, a szegény embernek szükös életfeltételeit támadja meg. Hol vagyunk mi ebben a tekintetben is Amerikától, mely nem nyúl polgárainak jövedelméhez addig, mig az az évi 4000 dollárt (20.000 korona!) meg nem üti. De ez nemcsak szociális jótétemény, hanem egyuttal üzlet is az Unió részéről, még pedig kitünő üzlet, mert ezzel (mint még sok más hasonló diplomáciai fogással) magához édesgeti idegen államok munkaerejét, iparának ezzel kedvezőbb létfeltételeket teremt s rajta búsásan behajtja a nép elmaradó filléreit. Hanem ebből egyúttal az is

következik, hogy Magyarország a maga adórendszerével — igen rossz üzletet csinál. . . .

Köztudomású, hogy a kisbirtokos minden egyes hold földje után sokkal több adót fizet, mint a nagybirtokos. Az adó felemészti a jövedelme nagy részét és azért sok igazság van a Borsszemjankó-beli paraszt keserü gúnyjában, mellyel azt mondja: »Na az idén elég jó volt a termés; futotta belőle az egész adó.« És azután jön a rossz év, mikor nem futja; minden erőlködés ellenére lehetetlen összehozni azt a néhány garast, s akkor a végrehajtás elől kimenekül a szegény ember Amerikába. Szomorúan hasonlítanak e tekintetben a mi viszonyaink a sziciliaiakhoz, hol Colaianni leirása szerint[1] Chiaramonta Gulfi községben, melynek 10,000-nyi lakossága van, egy napra 129 egyén ellen rendeltek el adóvégrehajtást; ezek közül soknak 5 Lirán alul volt az adóösszegük, legtöbbnek pedig 10-en alul. És ezeket a minimális összegeket nem birták megfizetni.

Hiszen minálunk sem nagy a nép adója abszolút értelemben, de annál súlyosabb az adózó viszonyaihoz képest. Pld. a Dunántúli kivándorlási kongresszusról szóló jelentésben olvasunk egy esetetet, mely szerint X sopronmegyei gazda kataszteri tiszta jövedelme K 2.68 s csupán útadója 3 koronát tesz ki, vagyis 32 fillérrel többet egész jövedelménél. Mert kerek 3 koronában van megállapitva a minimum (133. old.). Aztán még valami: az állami adó nem az egyedüli közteher, sőt nem is a legnagyobb. Az ungmegye-szerednyei járásból nyert értesülés szerint, pld. ott egy nyolcad-telek tulajdonosa átlag 150—180 korona évi közterhet visel, aminek azonban az állami adó csak kisebb része, a nagyobbik úrbéres, iskolafentartási és lelkészi járandóságokból áll. Más terhek is járulnak még ehhez, olyanok, melyek alkalomszerűleg merűlnek fel; igy egy szabolcsmegyei kivándorló pld. arra a kérdésemre, drága-e arrafelé a föld, azt válaszolta, hogy igen, de főleg a telekkönyvi átirás teszi azzá. Ilyképen hiusitja meg az állam

[1] Id. Pasquale Villari: „La Sicilia e il Socialismo" cimű művében.

számtalan esetben közvetlenül a földvásárlást s ezáltal a szó szoros értelmében kivándorlókat toboroz. Messzemenő nagy reformokra volna még szükség ezen a téren is.

De ha eddig láttuk azt, mi nem alkalmas a mi viszonyainkban arra, hogy a népet itthon marassza, most, bár csak körvonalainkban, azon előnyöket is meg kell vizsgálnunk, melyek Amerikát óriási népvonzó erejével felruházzák. Mert, ha nem akarnók magunkat szigoruan a pozitiv tényekhez tartani, hanem megelégednénk egy általános érvényü elv hangoztatásával, akkor a kivándorlás okául elég volna a természettanból a legkisebb ellenállás törvényét hasonlat gyanánt idézni. Hiszen úgyszólván mindent visszavezethetünk arra az egyetlen tényre, hogy Amerika az ő kiaknázatlan rengeteg kincsével mint egy légüres tér vonz mindent, ami telitettebb szférákban létezik. Már pedig Magyarország telitve van munkaerővel, ha nem is abszolút, de relativ értelemben. Telitve van, mert hiszen a munkás nem tud itt boldogulni, de viszont az is igaz, hogy szük látókör, vállalkozási szellem hiánya és hamis jog- s társadalmi rendszer, nem pedig a természet kérlelhetetlen törvénye teszik hazánkat túlnépessé. Túlnépesség — milyen sajátszerüen hangzik ez a szó Magyarországra alkalmazva, ha meggondoljuk, hogy elsiratja sajtó és társadalom az országból távozók minden ezrét külön-külön! Mert érezzük, hogy ez a túlnépesség csak felszines, csak látszólagos, csak pillanatnyi, hogy mihelyt az ország — mint erre a világtörténelem számtalan példát nyujt — egyszerre felvillanyoztatva és energiával tele érezné tagjait, hogy forradalomszerü sebességgel regenerálódjék, akkor vajmi hamar lehütené a lelkesedést az a bénitó tudat, hogy az ország legjobb erői nincsenek itthon, idegen nemzet gazdagságát gyarapitják.

De hát mi az, ami az Uniót a népek Eldorádójává teszi? Talán a munkabérek? Lássuk csak. Werner Sombart «Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus?» cimü munkájában bőven foglalkozik az amerikai munkaviszonyokkal, bátran lehetne mondani, a munkaviszonyok problémájával. Mert annyiféle hiresztelés kerül ezt illetőleg forgalomba,

hogy valóban hasznos munkát végzett, aki valahára tisztázta ezt a dolgot. Általában a laikusok közt az a vélemény van elterjedve, hogy a magasabb munkabéreknek megfelelően annyira drága ott az élet is, hogy csak az általános árnivó magasabb, a munkás helyzete azonban nem jobb, mint akár nálunk. Persze a kivándorlók, kik ezt hallják, nem hagyják magukat ilyesmi által elriasztani, hanem parasztos, józan logikával meggondolják, hogy ha ott több pénzt lehet keresni, itthon pedig ugyanannyi pénzen jobban lehet élni, keresni kimennek, ott nagyon összehuzzák magukat, sokat megtakaritanak, aztán visszatérnek, az itthon értékesebb amerikai pénzt itthon költik el s belőle urasan élnek. Igy gondolkozik a kivándorló itthon. De mihelyt Amerikát egy kissé megösmeri, látja, hogy a híresztelések nem feleltek meg a valóságnak, mert mint Sombart is számtalan adattal bizonyitja, az amerikai munkás csak azért nem takarit meg béréhez mért magas össszegeket, mert ugy él, mint nálunk a jobbfajta polgárember. Az, amit itthon fogyaszt a munkás, Amerikában is csak kevéssel, vagy éppen semmivel sem jönne többe, mint idehaza, a nagy különbség tehát nem az árak, hanem az életmód amerikai és eúrópai standardja között tátong. Olyan kivándorló szájából hallottam, aki, miután a honvágy egyszer hazahozta, másodszor készült kimenni, hogy Amerikában 1.50 dollárt keresett naponként (ami ott még nem is magas bér) s ötven centből ugy élt, hogy háromszor evett húst naponta, a felhalmozódó 1 dollárokhoz legfeljebb csak kivételesen kellett nyulnia s mindenesetre egy év alatt 1500 koronát tudott összegyüjteni. Most megint 1—2 évre megy ki, hazahozza majd, amit megtakaritott, itthon kissé megpihen, s aztán talán ujra kimegy. Hiszen tudvalevőleg 5—6-szoros kivándorlás sem tartozik még a ritkaságok közé.

A dollárnak ama metamorfózisa, melyet az imént emlitettem, csodálatos varázserőt képes gyakorolni a népre. Talán nemcsak valódi értékével hat ez a jelenség a naiv emberre, hanem bizonyos misztikum erejével is. Hiszen olyan különös az, hogy egy pénzdarab, amelylyel odakünn annyit lehet venni —

a közhit szerint — mint itthon 1 forinttal, mihelyt hazahozzuk vagy hazaküldjük, 2½ forintot ér. Ugyanis ebben a formában ismeri a nép azt a bizonyos átváltozást s még akárhány kivándorlóval beszéltem, mind ilyennek tudta a dollár és forint közti viszonyt. Sőt egyik vidékbeli, a népet alaposan ismerő levelezőm azt az érdekes, bár mindenesetre nagyon túlzott megjegyzést teszi, hogy »nálunk a forint mindig csak annyi, az ennek Amerikában megfelelő dollár azonban onnan küldve átváltáskor már 5 K, s ez a kivándorlás főoka. Mig Amerika és Európa közt a pénzegység be nem következik, addig a kivándorlást semmiféle ipari létesitményekkel megakasztani nem lehet!« Se non è vero, è ben trovato.

Ami pedig már most a munkabér mellett a kivándorlókra nézve legfontosabb körülményt: a munkaidő tartamát s vele kapcsolatban a munka nehézségét illeti, erre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy az általánosan elterjedt nézetek nagyon is generalizálnak. Tényleg az amerikai munka többnyire kimeritőbb és izommegőrlőbb, mint az európai, de azért nem kivételes az ellenkező eset sem és nem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy a gyári munka egyáltalán sokkal ártalmasabb az egészségre, mint a mezei, a kivándorlás pedig — mint erre még később visszatérünk — rendszerint egyúttal magában foglalja az eke mellől a gőzkazánhoz térést is. Ebben a tekintetben tehát Amerika kivételképen rosszabb szinben szokott feltűntettetni, mint aminőt megérdemel. Abban, hogy megőrli a munkások erejét, nem áll egymagában a nemzetek között, bárha a szomorú elsőbbség talán csakugyan az Uniót illeti. Azonban nem egy olyan Amerikát járt emberrel beszéltem, aki az ottani munkát hasonlithatatlanul könnyebbnek mondta az itthoninál, s keservesen panaszkodott, hogy itthon ½3-kor reggel indul falujából a mezőre munkába s este ½10-kor jön haza. Hát ilyen munkanap tényleg aligha van Amerikában. Viszont odaát a munkás testi épségével, élete biztonságával, édeskeveset törődnek, s különösen a „cheap labour"-nak, — ami a bevándorlók munkájának megjelölése — az élete is nagyon olcsó. De hát ilyen „apró körülmények"

már bizonyára nem fordulnak meg annak az agyában, aki ki készül vándorolni. Az csak a „full dinner-pail"-t látja lelki szemeivel s a varázsdollárokat. És amit Tocqueville évtizedekkel ezelőtt még joggal mondott, hogy „Amerikában nincsenek proletárok", azt a tudatlan nép, úgy látszik, még ma is hiszi, pedig hol vagyunk már ettől a régi jó időtől!

De az, amit most röviden az amerikai viszonyokról említettem és az ezt támogató nagy adathalmaz, melynek feldolgozásáról már a helyszüke miatt le kell mondanom, voltaképen nem is arra a kérdésre felel, miért vándorolnak ki a nép százezrei, hanem arra, miért mennek épen Amerikába. Én ugyanis akép látom a dolgot, hogy Amerika csak relativ előnyeinél fogva élvezi az elsőbbséget a kivándorlási országok között és gazdasági előnyei magukban véve, ha nem állanának szemben magyarországi hátrányokkal, legfölebb egy pár száz kalandort tudnának évenkint odavonzani. Ellenben forditva, ha Amerika nem léteznék, az nem jelentené azt, hogy kivándorlás sem volna. Mindaddig, mig léteznék egy ország, melyben a megélhetési feltételek előnyösebbek, mint itthon, az exodus jelensége nem tünne el. Ilyen nagyszabásu erők nem a véletlen esetlegességével, hanem a természettörvény szilárdságával hatnak. És azért a leghatározottabban helytelenítenem kell azt a meglehetősen elterjedt fatalisztikus hitet, hogy hiába javitunk mi a nép sorsán, a kivándorlás nem fog csökkenni mindaddig, mig Amerika varázsereje csábos hatását érvényesíteni fogja.

Megint oda jutottunk vissza tehát, hogy Magyarországban rejlik az ok, hogy Magyarország szűk a mai viszonyok közt 20 millió ember számára, vagyis hogy Magyarország „túlnépes." Mert mihelyt nagyobb a népesség, mint amennyi az országban meg tud élni, kénytelenek vagyunk ezt a jelzőt alkalmazni. „Nagyon leverő dolog az, — mondja Gaal Jenő[1] — hogy nálunk, ahol más nyugateurópai államokhoz képest túlnépesedésről alig beszélhetni, és

[1] „Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén." II. kötet 75. old.

ahol a természet változatos bő ajándékai eltagadhatatlanok, a nyomorról, sőt a tömegnyomorról (és mi tegyük hozzá: a kivándorlásról) kell megemlékezni csak azért, mert a természet által nyújtott előnyök célszerűtlenül használtatnak fel, s mert kellő berendezés hiányában a legdúsabb talaj sem adja meg a hasznos munka lehetőségét.“ És ezzel a lapidárisan tömör mondattal ki is van merítve a kivándorlás oka, mert dióhéjban tartalmazza mindazt, amit eddig bőven kifejtettem.

A teoretizálás ilyen kérdésekben nem sok haszonnal jár, de egy-két talpraesett ügyes formula azért nagyban hozzájárulhat a kép világosabbá, az eredmények áttekinthetőbbé tételéhez. Ilyen ügyes képlet pld. a Cauderlier-é,[1] amelyet bátran tekinthetünk a népesedés legfőbb alaptörvényének, s mely azt fejezi ki, hogy P (population) $= \frac{R \text{ (ressources)}}{B \text{ (besoins)}}$ [2]

Ha már most meggondoljuk, hogy R, a számláló, a mi viszonyaink közt egyre csökken,[3] ellenben B, a nevező, természetszerűleg folyvást emelkedik, akkor könnyen belátjuk, hogy a P, a hányados, mily kedvezőtlenül fog alakulni. Vagy vegyünk egy másik modern népesedési elméletet, Franz Oppenheimerét, Malthus híres kritikusáét, ki szerint a népesség egyetlen országban sem oly sűrű, hogy kedvezőbb birtokeloszlás mellett ne tudna a legnagyobb jólétben megélni; de túlnépességet idéz elő az a körülmény, hogy a mai birtokrendszer nem gazdasági, hanem hatalmi, kapitalisztikus foglaláson alapszik. Vagyis egyesek kezén olyan birtokok vannak, melyeket maga megmunkálni nem tud, míg ellenben másoknak semmi sem jut. Kiegészíthetjük ezt még Thirring Gusztáv érdekes elvével,[4] mely szerint egyes megyékben tényleg túlnépesség van, noha ezt az egy □ kilométerre kalkulált lakosság száma nem is látszik igazolni;

[1] „Les lois de la population en France“, 5. old.

[2] Meglehetősen hasolít ehhez Roscher definiciója, l. „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung“ 348. old.

[3] Utalok e tekintetben Dániel Arnold értekezésére a „Huszadik Században“, (1909. 1. 2. 3. szám.) „Magyarország gazdasági forradalma felé.“

[4] L. „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság.“ Budapest, 1904., 206. old.

ugyanis egyes vidékek kultiválatlanok lévén, egyúttal néptelenek is és a népességi arányt ezen területek levonása után kellene számítani. Vagyis csak a minden átlagszámítás természetében rejlő fogyatékosság hozza létre a gyér népesség látszatát. Míg tehát a Cauderlier-féle törvényből az a tanulság, hogy a nép szükségleti cikkeinek — értve ezt a kifejezést legtágabb értelmében — elégtelensége oka a kivándorlásnak, addig Oppenheimer és Thirring tanaiból az világlik ki, hogy az emigráció a rossz birtokeloszlás és a részben ebből folyó hiányos kultiváció következménye. Ez a két különböző felfogás végül, mely bizonyos tekintetben okozati összefüggésben is van egymással, összefoglalható ebben a néhány szóban, melyet Mommsen ugyan speciell csak az itáliai kivándorlás okául említ, de mely egyáltalán minden gazdasági kivándorlás végső oka: „Reichtum und Elend im innigen Bunde...“ Ez az egy sor quintesszentiája mindannak, amit ebben a fejezetben elmondtam.

Második tanulságképen pedig azt vonom le munkám ezen első részéből, hogy a kivándorlás annyira egész gazdasági és társadalmi rendünk mélyén gyökerezik, hogy ennek nem annyira egyes jelenségei, mint inkább összesége képezi az exodus okát. Ez a meggyőződés vezette Thirring Gusztávot is, midőn idézett nevezetes munkájában nem is tárgyalja külön fejezetben a kivándorlás okait. Hogy jelen munkámban mégis helyt juttattam ennek is, az csak azért van, mert az itt ismertetett vizsgálódásaimhoz fűzöm majd a kivándorlás orvoslásának tárgyalását.

II. A KIVÁNDORLÁS HATÁSAI

Ha valamely jelensé gmint kedvezőtlen viszonyok szimptómája jelentkezik, akkor vagy maga is beleilleszkedik ezen viszonylatok tömegébe növelve a káros hatások számát, vagy pedig ellenkezőleg reakció jellegével bir ezekkel szemben: mintegy a társadalmi szervezetnek magaalkotta antitoxinja, a benne pusztító méreg leküzdésére. A kivándorlást egyik csoportba sem lehet egyszerűen beskatulyázni; róla százfélék a vélemények: némelyek szerint a kedvezőtlen gazdasági és szociális tüneteket, melyeknek következménye, megtoldja eggyel, és amint a rossz viszonyok nyomában megered a kivándorlást árja, ez újabb gazdasági értékeket sodor magával és puszti el, s előáll egy végzetes circulus vitiosus. A kivándorlás eszerint nemcsak k ö v e t k e z m é n y e, de o k o z ó j a is volna a kedvezőtlen gazdasági állapotoknak. Más teóriák épen az ellenkezőjét állitják: a kivándorlás levezető csatornája a bajoknak. A kivándorlás biztosító szelep, mely a túlnépesség által előidézhető társadalmi exploziótól óv meg, regulátor, mely a szaporodás gépezetének egyenletes működését garantálja. Megint mások mellőzve mindkét emlitett felfogást, azt tartják, hogy a természet munkáján emberi elhatározás nem változtathat s ezen megmásíthatatlan törvény értelmében a szaporodás emelkedése, mely nyomában jár a kivándorlásnak, emezt

kompenzálja s így jelentőségétől is megfosztja. Egy negyedik iskola még tovább megy: e szerint nemcsak kompenzálja, de túlkompenzálja a kivándorlást az annak nyomán fellendülő szaporodás, úgy hogy végső eredményben a kivándorlás csak a népesség számának fokozásához vezethet. De ezek csak a legfőbb teóriák. Vannak aztán ezeknek mindenféle variációi és kombinációi, s vannak olyanok is, melyek egészen más szempontokból tekintik a dolgot. Én a magam részéről nem állitok fel apriorisztikus tételt: vizsgálódásaim döntsék el majd az igazságot. De azt már itt is kijelenthetem, hogy végső eredményként nyert álláspontomat korántsem akarom majd sablon gyanánt reá erőszakolni más államokra is s meg fogok elégedni azzal, hogy Magyarország speciális viszonyaira érték-kel bir, de viszont cserébe többet vindikálok megállapításaim-nak egyéni véleménynél, mert a pozitiv alapokon felépitendő tételnek pozitiv értéket is tnlajdonitok.

Kiindulok abból, hogy Malthus, bár a kivándorlásban a túl-népesség palliativumát látja, még sem hagyhatja figyelmen kivűl azt a tényt sem, hogy a kivándorló mint »felhalmozódott kapitális«, tőke-veszteséget jelent az országra. Ez a szempont fontos, már csak azért is, mert a közvetlen tőkeveszteség az egyetlen hatása a kivándorlásnak, mely pozitiv, számszerű módon kifejezhető és minden kétséget és nézeteltérést kizáróan megállapitható. Itt egyszerű matematikai műveletről van szó, semmi egyébről. És ebből az egy szempontból már bizonyos, hogy a kivándorlást károsnak kell itélnünk, bár mindenesetre túlzott Quesnay álláspontja, ki a kivándorlást egyedűl ezen egy oknál fogva kategorice károsnak nyilvánitja.

A különböző számitások, melyek a kivándorlók értékének pénzbeli megállapitására tétettek, vagy a nevelési költségeket, vagy pedig a kivándorlás folytán elmaradt produkciót vették tekintetbe; az elsők a damnum emergens pozitiv, a mások a lucrum cessans negativ értékeivel számoltak. A számitások eredménye is igen különböző, amihez még az is járúl, hogy sokan a dolgot visszájáról fogták fel, t. i. az európai kivándorló helyett az amerikai bevándorlónak,

mint ilyennek, értékét nézték, megint pozitiv és negativ szempontból.

A következő kis összeállitás bel- és külföldi, régebbi és ujabb szerzők értékeléseit vegyest tartalmazza; hiszen ezek úgyis meglehetősen önkényesek s csak azért közlöm őket, hogy némi támaszpontot nyújtsanak a jelenlegi hazai viszonyokra vonatkozólag.

E. Young (bevándorlók átlagos értéktermelő ereje)	doll. 1000.—	(K 5000.—)
Hegedüs Lóránt (kivándorlók átlagos értéktermelő ereje) ...		K 700.—
Dr. E. Engel (kivándorlók átlagos nevelési költsége az anyaországban)	Thlr. 500.—	(K 1750.—)
Rümelin Károly (nevelési költségek megtakaritása Amerika javára)	doll. 2500.—	(K 12500.—)
Friedrich Kapp (nevelési költségek megtakaritása Amerika javára)	doll. 1125.—	(K 5625.—)
Charles L. Brace (bevándorlók produktivitása)	doll. 1050.—	(K 5250.—)

Látnivaló, hogy az összes idézett becslések között legalacsonyabb a Hegedüs Lóránté; de az bizonyos, hogy ez nagyon is alacsony, mert hiszen a munkás termelvényének csak az a része, mely a munkabérben jut kifejezésre, 1—2 év alatt kitesz a mezőgazdasági munkában 700 K-át, az ipariban még többet. Pedig kivándorlóink javarészt életük legproduktivebb korában állnak, és ha hosszas és céltalan számítgatások elkerülése végett a halandósági táblázatok, a visszavándorlás és a munkaképtelenség esélyeinek tekintetbevételével megközelitőleg fölvesszük, hogy minden felnőtt kivándorló életéből átlag csak 10 évet vont el a mi gazdaságunkból Amerika javára, s az évi produkciót átlagos 500 koronára becsüljük, akkor is minden felnőtt kivándorlóban 5000 koronát, vagyis a Hegedüs által adott összeg 7-szeresét veszíti az ország. Ha

tehát az egyes felnőtt emigránsra megközelitőleg 5000 K-át, minden egyes kivándorlóra pedig e szerint átlag 4000 K-át számitunk[1], úgy az évenkénti 200.000 főnyi kivándorlás[2] pénzértékben kereken 800,000.000 K-t, vagyis közel egy milliárdot tesz ki. Ismétlem, a szám itt egész mellékes, mert végre is az embert, mint a rabszolgát, pénzben taksálni, legalább is bizarr ötlet volt attól, aki először alkalmazta (ez, amennyire én tudom, Engel volt, a hires német statisztikus, ki az ilyen számitásoknál volt igazán elemében). A fődolog a demonstrativ erő, mely az ilyen rengeteg szám kiejtésében rejlik. És mindenestre, mielőtt itéletet alkotunk magunknak az ország tőkebeli veszteségéről vagy nyereségéről, azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a két ország közötti pénzforgalom szintén igen jelentékeny pénzösszegeket mutat fel, melyeket nem szabad a számitásból kihagyni.

Ennek a pénzforgalomnak először is a passziváit vizsgálom meg, mivel már épen a passziváknál vagyunk. Arra nézve, hogy egy kivándorló mennyit visz ki magával, hivatalos adataink nincsenek. Igy hát az egyetlen pozitiv támpontot jóformán az nyujthatja, hogy Williams, az Ellis-Islandi belépőállomás új főnökének 1909-ben kelt rendelete értelmében 25 dollár készpénz felmutatása minden bevándorlótól megkivántatik, azonfelül a vasuti jegy a rendeltetési helyig való továbbutazáshoz. Ez a törvényes minimum tehát körülbelül 150 koronát tesz ki. Hozzá a hajóviteldij közel 200 K. Tehát 350 K-án alul útnak sem indulhatnak a kivándorlók. A helyszinéről nyert információk viszont arról tanuskodnak, hogy a kivándorlók többnyire csak ezt a minimumot viszik ki és aránylag kevés járásból kaptam olyan értesitést, mely szerint az okvetlenül szüksé-

[1] A 20 éven aluliak száma ugyanis valamivel több, mint 1/5 része az összes kivándorlóknak.

[2] 1907-ben hivatalosan megállapitható kivándorlás történt Amerikába 172,200 s ez a szám, ha hozzávesszük a titokban kivándorlókat, bőven megüti a 200000-t. Talán még akkor is, ha a gyermekeket levonásba helyezzük.

gesnél több, pld. 450—500 korona, képezi az átlagot.[1] Mindezek után a kivándorlóink által összesen kivitt pénzek nem tesznek többet évi 70—80 milliónál, ami láthatólag igen kevés a kivándorló munkaerejében bennrejlő kolosszális tőkéhez képest. A véradó, melyet Amerikának fizetünk, sokkal súlyosabb, mint a pénzadó.

Már most ezekkel szemben vegyük fontolóra, mit nyujt cserébe Amerika az onnan hazaküldött, illetve visszavándorlóink által hazahozott pénzek alakjában. Úgy kell felfogni a dolgot, hogy Amerika sohasem adhatja nekünk vissza az egész munkaerőt, melyet mi neki átengedtünk, mert hiszen a munkás bére, mint már előbb érintettem, csak egy részét képezheti produktivitásának, (épen ebben áll a kapitalizmus főjellemvonása) és a tudomány már rég meghaladta azt az álláspontot, melyből pld. Brace úgy számítja ki egy bevándorló értékét, hogy termelési képességéből levonja a munkabérét. Mi tudjuk, hogy az egész nemzetgazdaság szempontjából a munkás bére épen úgy hozzátartozik értékéhez, mint amit azonfelül termel (a Marx-féle Mehrwert), és hogy a nemzetre épenséggel nem közömbös, vajjon munkabérét a bel- vagy a külföldön költi-e el. Tehát a munkabérben, még ha az egész haza is küldetnék, nem adna vissza Amerika mindent, amit nyert — megtartaná a többletértéket. — De ezenfelül a munkabérnek egy töredéke természetszerüleg Amerikában lesz elfogyasztva — tehát amerikai ipart és kereskedelmet táplál, szóval Amerikáé marad. Ebből kiviláglik, hogy kivándorlóink munkaereje soha egészen meg nem térülhet, habár a kivitt pénzösszegek sokszorosan térülnek is meg: vagyis, hogy Magyarországra nézve a kivándorlás ebből a szempontból ugyancsak passziv üzlet. És mégis, mit látunk ezen meg-

[1] Az Unió erre vonatkozó kimutatásai, melyek nem speciell a magyar, hanem az összes bevándorlók által behozott összegek átlagát tüntetik fel, arról tanuskodnak, hogy a magyar kivándorlók aránylag kevés pénzt visznek ki; ezen kimutatások szerint ugyanis az átlagosan bevitt összeg (tehát az Amerikáig való viteldij ide nem számitásával) tesz ki 350 koronát (70 dollárt) mely összegben a mi kivándorlóinknál már a 200 korona utiköltség is benne van.

cáfolhatatlan tétel ellenére? Azt, hogy az amerikai tőke itthon csodákat művel. Hogy olyan gazdasági előnyöket produkál, aminőkre a magyar tőke sohasem volt képes. Hogy felvirágoztat falvakat, cseréppel takarja be a régi, zsupfedeles házikókat és gazdasági gépeket visz bele a mezőgazdasági termelésbe, mely azelőtt a legkezdetlegesebb eszközökkel tengődött. Hogy földhöz és saját házhoz juttatja a szegény népet. Honnan e csoda? Igen, Amerika nyer a mieinken, elveszi egy részét munkaerejüknek, de rég bebizonyosodott igazság az, hogy egyik fél nyeresége nem jelenti még okvetlenül a másiknak veszteségét. Itt is mind a két fél nyer. Mert Amerika, midőn egy részét a magyar karok energiájának elhasználja, másik részét értékben megsokszorozza. Amerika csak egy részét téríti meg annak, amit hazánktól kap, de azt a maga pénzében fizeti. Ha pld. egy magyar kivándorló egy évig dolgozik odakünn, gazdagitotta is Amerikát, de még mindig marad annyi hazahozni valója, amennyit itthon mindösszesem lett volna képes megszerezni. Megint a varázsdollárral állunk szemben, melyről már előbb a népmeggyőződés szerint is láttuk, hogy odakünn forint helyett fizetnek vele, itthon meg beváltják 2½ forintra. Ezért nyerünk mi mégis Amerikán.

Persze ez még mindig csak egy szempont, a szorosan vett üzleti szempontnak nevezném, amely mellett mint nem kevésbbé fontos tényezőket tekintetbe kell még vennünk a kivándorlás hatását a népesség, a munkaviszonyok alakulására, stb. Ezért csak a végén, az összes szempontok összevetéséből szabad majd megitélni a kivándorlást: hasznos-e inkább vagy káros? Sőt ez az itélet is némileg arbitrárius lesz.

De az amerikai tőke előnyei mindamellett elég nagy horderejüek arra, hogy velük kissé behatóbban foglalkozzunk, mielőtt másra térnénk.

Beszéltem egy tőketerebesi emberrel, aki másodszor készült kivándorolni. Ő maga egy év alatt majdnem 2000 koronát takarított meg és hozott haza. A falubeli többi kivándorlók hasonló összegekkel szoktak megtérni. Mielőtt a kivándorlás

árja megeredt, a falu szegény volt, régi rozoga viskókból állott és ma százával sorakoznak a modern házak, cserépfedővel kivül, praktikus, modern berendezésekkel belül. — Ilyen falvak, minő Tőketerebes, a legutóbbi években tömegesen keletkeznek és igazán „amerikai módon" fejlődnek; a házak oly rohamos egymásutánban épülnek, mintha a földből nőnének ki, s nemcsak az amerikai pénz, de az amerikai vállalkozási szellem nyomait is mutatják. Vonaton utazva, az ország minden részében fel-felbukkan szemünk előtt egy-egy ilyen falu, melyen meglátszik, hogy tegnapi keletű. És 99 esetben 100 közül nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy amerikai pénzen keletkezett.

Az amerikai pénz nemcsak Magyarországon művel csodákat. Minden nemzet ebből az egy szempontból legalább áldja a maga kivándorlását. Arturo Labriola, a hires olasz szociológus, egy beszélgetésünkben biztositott engem, hogy Délitália bámulatos felvirágzása, a primitiv kézi szerszámok helyett mindegyre terjedő gőzgépüzem stb., kizárólag az amerikai kivándorlás révén beözönlő rengeteg pénzeknek köszönhető. Az emlitett körkérdésemre nyert járásonkénti információkból pedig találomra kikapom a következőket:

A vasmegyei németújvári járásba évenkint 35—40.000 korona jön Amerikából; a kivándorlás mintegy tiz év óta ölt erősebb mérveket, s ettől fogva általános a vagyonosodás; a jólét most már oly nagy, hogy 1908. óta a kivándorlás apadóban van. A szerednyei járásba, melyről már más helyen emlitést tettem, a kivándorlók 4—5 esztendei távollét után 1—3 ezer koronát hoznak haza, s ezenfelül átlag 200 koronát haza is küldenek évenkint. És hogy milyen nagy fontossággal birnak ezen amerikai pénzek, az kitűnik abból, hogy »azok, kiknek családjából senki sincs Amerikában, az évi adót sem képesek fizetni, s táplálékuk egész éven át paszúly és krumpli«. A homonnai járásban, melyben 30 év óta esztendőről-esztendőre nő a kivándorlás mérve, úgyannyira, hogy ma már »csak a tehetetlen öregek maradnak otthon«, eddig milliókat küldtek haza Amerikából, s a nép 3—4 millió korona értékű

ingatlant vett össze amerikai pénzen. »Gazdaságaikat jól felszerelték, új házakat derüre-borura építenek, jól élnek, ruházkodnak; százezrek vannak befektetve állatokba és házakba. Közterheiket pontosan fizetik. Iskolák állíttatnak s a nép nevelteti gyermekeit. Szóval Amerika emelte az általános jólétet: a kivándorlás nélkűl elpusztult volna a nép«. Így ír az ottani viszonyok legkompetensebb birálója, a főszolgabíró.

Ebből a néhány idézetből, melyeket szinte a végletekig folytathatnék, eléggé kitűnik, mit jelent Amerika pénze Magyarországnak. A lakosságnak módjában van esetleges adósságait törleszteni[1] s azután minden tehertől menten jólétre szert tenni. Azt mondhatjuk általában, hogy megközelítőleg ugyanoly nagy százaléka a kivándorlóknak jön vissza vagyonnal, amilyen százalék vagyontalanúl vándorol ki (70%). — Ámbár kétségkivűl vannak hátrányai is a hirtelen hazaözönlő ezreknek és millióknak, de ezek elenyésznek az óriási haszon mellett. A gyors meggazdagodás nyomában néha könnyelműség jár. Aztán a föld ára is a rohamosan növekvő kereslet folytán szerfölött emelkedik, — de itt megint az a baj, hogy kevés a parcella, mert ha az ország egész területe szabad volna és rendelkezésre állna, ez úgyan még jóformán meg sem érezte volna az emelkedő keresletet. Ennek az áremelkedésnek, mely gyakran 50%-ot sőt még sokkal többet is tesz, többnyire nyomában jár ugyan a termények árának felszökése és a magasabb munkabér, mindazonáltal előfordulnak veszedelmes tünetek is. Ott, hol a lakosság hajlik a könnyelműségre — az alsófehérmegyei tövisi járásból pld. ilyen információt kapok, — az adósságok törlesztésével nem törődve, az egész hazaözönlő pénz földbe lesz fektetve; de ez természetszerűleg nem nyújthat a rendkivűli körülmények közt létrejött magas

[1] Sok helyütt a megtakaritott pénzt a hitelező banknak szokták beküldeni s ez csak a saját igényének kielégítése után fennmaradó összeget szolgáltatja át a hozzátartozóknak; így legelőször az adósságtól szabadul a kivándorló s amit azonfelül megtakaríthat, tiszta vagyona marad.

árnak megfelelő hozadékot, ami ujabb adósságcsinálást von maga után. Így válik a hirtelen pénzeső a lakosság végzetévé. De hát ez kivétel, nem szabály.

A kivándorlók által évenkint hazaküldött összeg nagyságát illetőleg, megközelitő számitással legalább 200.000,000 koronát vehetünk fel. Az Unió kongresszusa által a bevándorlással kapcsolatos kérdések tanúlmányozására delegált bizottság 75 millió dollárra becsüli Ausztria és Magyarország kivándorlottai által összesen hazaküldött összeget; Magyarország a kimutatásban külön nem szerepel s így csak nagyon hozzávetőleges következtetés lehetséges. Legföllebb még a postai szállitás adatai nyújthatnak némi támpontot. De 200—250 milliót fölvéve valósziuűleg közel járunk a valósághoz. Amerikában Thirring szerint 1900-ban élt 4—500.000 magyar,[1] ma megközelitőleg ennek kétszeresét, egy milliót vehetünk fel; ezek mindegyikére tehát esik átlag évi 200—250 korona hazaküldött összeg.[2] Hozzájárúl a visszavándorláskor hazahozott összeg; de ez még úgy sem állapitható meg, mint a hazaküldött. Én a hozzám érkezett értesitések átlagát veszem fel, mely 500 korona személyenként. 1906-ban[3] az Amerikából visszavándorlók száma 27612, (tehát mintegy ötödrésze az oda kivándorlóknak. (Ebből az önállóan (családtagokon kivül) visszavándorlókra legalább 20.000 esik: 20.000-szer 500 = tizmillió. Egy nemzet gazdagságának emelésére nem is olyan szédületesen nagy ez az összeg, fejlett ipar könnyen elnyeli, de nálunk, ahol nem talál tőkemohó gyárakat, vagy legalább is vállalkozási szellemet, ez az amerikai pénz — megemészthetetlenűl soknak bizonyúl.

[1] „A magyarorsz. kivánd. és a külföldi magyarság", 336. old.

[2] Löherer Andor „Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás" cimű munkájában (176. old.) 133.34 koronát állapit meg, a mi érthetetlenül kevés.

[3] Itt is, mint a kivándorlásnál a válság utáni 1908. évet, szándékosan nem registrálom 1907-et, mivel ez évben a krach következtében a visszavándorlók száma abnormisan magas volt; csak az önállóan visszavándorlók száma meghaladta az 1906-iki szám kétszeresét, a 40000-et; az igaz, hogy ez évben a hazahozott pénzek átlaga is sokkal csekélyebb volt, mivel olyanok is hazajöttek, akik még semmit sem takaritottak meg, stb., úgy, hogy az 1907-iki végösszege a hazajutott pénzeknek végeredményben nem sokkal haladta túl az előző esztendeit.

Így aztán beáll az a különös eset, hogy jobb alkalmazás híjján az amerikai pénz egyrésze visszavándorol Amerikába, — és magával viszi tulajdonosait. Így van ez pld. Vasmegyében, ahová óriási összegek özönlenek s a kivándorlás — jórészben ezek segitségével — évről-évre növekszik. 1900-ban 0.9‰ volt, 1907-ben épen a tizszerese. És ez korántsem egyedül álló példa.

Az e tárgykörbe tartozó fejtegetéseimet azzal zárom, hogy a Pester Lloyd jóslata szerint[1] az Amerikában egyre tartó áremelkedés folytán, mely fokozatosan az elsőrendű szükségleti cikkekre is már kezd kiterjedni, a hazaküldendő összegek csökkeni fognak s ezáltal Amerika is veszit a nimbusából, úgy hogy a kivándorlás majd lassanként elapad. De én ezzel szemben azt hiszem, hogy egy oly mélyen gyökerező mozgalom megszüntetésére, minő a kivándorlás, egy gyenge áremelkedés, mely különben csak átmeneti jelenség is lehet, nem elegendő. Hogy amerikai kivándorlásunk egyhamar megszünjék, ahhoz vagy Amerikában, vagy még sokkal inkább Magyarországon kell igen fontos, igen mélyreható, szinte forradalomszerű átalakulásnak végbe mennie.

Egyelőre azonban meg kell barátkoznunk a kivándorlás tényével, összes következményeivel együtt, melyek nem mindig oly örvendetesek, mint az imént tárgyalt hatása. Mert a kivándorlás romboló erővel markol bele népesedési és munkaviszonyainkba egyaránt.

Ami ez utóbbiakat illeti, tulajdonképpen helyesebb volna különválasztani a munka- és munkásviszonyokat: mert egészen speciális hatást gyakorol a kivándorlás külön a munkaadók, és külön a munkások viszonyaira.

A munkaadók, vagyis elsősorban a kapitalisztikusan művelt földek tulajdonosai — az iparos munkaadók csekélyebb mértékben vannak itt érintve, mert a városok kivándorlóit pótolják a vidékről oda bevándorlók — a saját szempontjukból igazán nem hiába vannak a kivándorlás fölött elkeseredve. A munkáshiány, mely az emigráció nyomában fakad, megmérhetetlen

[1] 1910. I. 29., „Wirtschaftliche Briefe aus Amerika“ von M. Bfd.

károkat okoz nekik. A régi közgazdászok, kik, a gépek korszaka előtt élve, az emberi munkaerőt helyettesíthetetlennek tartották, a legborzasztóbb éhinséggel egyenlő katasztrófának tekintették a kivándorlást. Igy gondolkozik pld. Genovesi („Lezioni di economia"[1]) aki abból a — láthatólag erősen kameralisztikus — tételből indul ki, hogy „annál gazdagabbnak mondjuk a pásztort, mennél több juha van." És egészen hasonló véleményen van a régi olasz iskola legtöbb tagja, Filangieri, Beccaria, Verri, stb. s más nemzetbeli kortársaiknak is legnagyobb része. Ma is bizonyos tekintetben elösmerjük ennek a felfogásnak jogosultságát, csakhogy teljesen egyoldalúnak tartjuk, mert a munkásban egészen mást: többet látunk, mint juhot a nyájban: őt a társadalom nélkülözhetetlen tagjának, a társadalmi szervezetbe organikusan beilleszkedő, fontos termelő és fogyasztó faktornak tartjuk. És ezért még több okunk van a kivándorlás fölött keseregni, mint a szűkebb látkörű régieknek.

Míg azelőtt, hogy a kivándorlás terjedni kezdett, a Felföld népe tömegesen járt le az Alföldre nyári munkára, most még a Felföld is igen gyakran külföldről kénytelen munkásokat hozatni. Valóban megdöbbentő az a kép, melyet a Földmívelésügyi Miniszterium „Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon" cimű kiadványa nyújt. Itt a „Munkásviszonyok" cimű fejezetben fel van tüntetve járásonként, volt-e munkáshiány s ha igen, mi okozta. Előfordulnak ilyen okok is: „gyárak közelsége," „munkatorlódás", „gyér lakosság," de bizony leggyakoribb, legfőbb ok: a kivándorlás. Sőt előfordul itt-ott (mint pld. az enyingi járásban) az is, hogy a gyér lakosság már magában véve munkáshiányt okoz, de azért a kivándorlás sem marad el. Tehát a járás gyéren lakott és mégis kivándorolnak belőle: különben ennek a jelenségnek magyarázatát már az előbbi fejezetben adtam, később még bövebben is fogok vele foglalkozni.

[1] Ragionamento sul Commercio. III.

A munkáshiány pótlására vagy külföldről kell munkásokat hozatni (gondoljunk pld. a kinai kulikra, s a sok visszásságra, mely miattuk felmerült), vagy más belföldi vidékekről, de ez többnyire nem jár kellő eredménnyel, mert nálunk, aki szülőföldjén nincs megelégedve, sajnos nem a szomszédságba, hanem Amerikába megy; vagy végül katonaság végzi a munkát. Ez utóbbit Német-, Olasz- és Francia-országban nagyban alkalmazzák is. De ez az eljárás olyan gyűlöletes a nép előtt, mely bérleszorító konkurrenseit látja a katonákban, hogy maga az O. M. G. E. is állást foglalt ellene. A Franciaországban oly nagy mérveket öltő antimilitarista propaganda jórészt ily praxisra vezetendő vissza, bár itt nem épen a kivándorlás, hanem más hasonló körülmények (városba vonulás stb.) tették szükségessé a katonaság munkába állását. De az O. M. G. E. nemcsak tiltakozik a katonaság munkába állása ellen, hanem egyúttal fölöslegessé is akarja azt tenni s a maga módja szerint a legerélyesebben küzd a kivándorlás ellen: az 1909. II. törvénycikk előadója, Bernát István, is konstatálta, hogy az 1903. IV. tv.-c. ezen egyesület akciója eredményének tekintendő. Ha az egész ország sok tekintetben szenved is a kivándorlás alatt, az az osztály, melynek az emigráció legvitálisabb érdekeit sérti, az, mely ennélfogva természetesen leghevesebben küzd is ellene, a földbirtokosok osztálya. És a kivándorlás általános hatásai mellett nagy fontosságú az egyes osztályokra gyakorolt befolyásának vizsgálata is. Hiszen a magyar osztályalakulás, mely épen napjainkban forr a história katlanában, maga felé koncentrálván mindenek érdeklődését, nem jelentéktelen mértékben függ a kivándorlástól is. Aminek illusztrálására felemlítem, hogy Arch, a hires angol agitátor, az emigrációt fegyverül akarván felhasználni az osztályharcban, a földmívelő munkásokat tömeges kivándorlásra csábitotta, csak azért, hogy a földbirtokosokat ezáltal tönkre tegyék. Csak reális formába öntése ez ama légnemű Tolstoi-féle jelszónak, hogy a földmivelő nép szüntesse be a munkát — akár az éhenhalás árán is — mert akkor a földbirtokosok kénytelenek lesznek birtokaik-

ról, melyeket maguk megművelni nem tudnak, lemondani. — Az Arch által propagált eszme az éhenhalást, a szolidaritás martiromságát, praktikusabb eljárással helyettesíti. Annyi bizonyos, hogy a kivándorlásnak igen sok ártalmát megbocsáthatjuk, ha hozzájárul a magyar földbirtok szociális jellegének megalapozásához azáltal, hogy a belőle származó bajok siettetni fogják az előbb-utóbb amúgy is elkerülhetetlen bukását a latifundium-rendszernek, s földhözjutását a népnek.

A munkáshiány súlyos következményeinek emeléséhez hozzájárul az, hogy a kivándorlás épen a legmunkaképesebb, legértékesebb, jórészt férfi elemeket ragadja el, s így az emigránsok számának puszta regisztrálása még nem fejezi ki az egész veszteséget. — Ha egy községből valamely évben minden 100-adik ember vándorol ki, akkor ez a község munkaerejének talán $^1/_{10}$ részét veszíti el.

Az amerikai kivándorlók nemek szerinti megoszlására vonatkozólag központi hivatalos statisztikánk nem nyújt felvilágosítást, ellenben mégis abban a helyzetben vagyok, hogy legalább a Fiumén át kivándorlókra vonatkozó, idevágó kiadatlan[1] kimutatást (1909-ről) közöljem :

Kivándorolt 1909-ben Fiumén át:

Férfi	25895	68.61%
Nő	11850	31.39%
Összesen :	37745	100·00%

Vagyis több mint $^2/_3$ része a kivándorlóknak férfi, az értékesebbik munkáselem. Sőt helyenkint az átlagosnál még sokkalta rosszabbul alakul ez a viszony. Eleget írtak már róla s

[1] Az adatok rendelkezésemre bocsátásáért az „Adria" kivándorlási irodája igazgatójának, Zoltán Armand úrnak tartozom köszönettel. Az, hogy ezen számok csak a Fiumén át lebonyolódó kivándorlásra vonatkoznak, természetesen az arányt — legalább számbavehetőleg — nem hamisítja meg.

azért én nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni arra vonatkozólag, mint maradnak egyes községek egészen férfi nélkül, úgy, mint a Mikszáth Kálmán Glogovája. És az ilyen községekben aztán az asszonyok aratnak és végeznek mindennemű férfimunkát, aminek hátrányáról megint fölösleges volna külön szólani.

De még beszédesebbek a korviszonyt illető számok (ugyancsak a fiumei adatgyüjtés szerint):

12 éven felül	32066[1]
8—12 éves	1653[2]
5—8 «	1056[3]
1—5 «	2183[4]
1 éven alúl	787[5]
Összesen	37745

vagyis túlnyomó nagy része (84.95%-a) a kivándorlóknak már munkaképes és igy tényleges azonnali munkaerőveszteséget jelent az országra. A Központi Statisztikai Hivatal Évkönyvei a 20 éven aluliakat nem részletezik, ami az általam nyujtott kimutatással szemben nagy hátrány, mivel nyilvánvalóan hamis fikció a munkaképességet és még inkább a tényleges munkábaállást csak a 20-ik évtől számitani. Viszont a statisztikai hivatal kimutatásának előnye a fiumei adatgyüjtés fölött, hogy a korokat fölfelé részletezi; és e tekintetben is azt látjuk, hogy a már munkaképtelen öregek ép ugy, mint a gyermekek, csak igen csekély mértékben szerepelnek a kivándorlók között. Ime az 1907-re vonatkozó összeállitás:[6]

[1] Ez a szám következőkép oszlik meg: nős férfi 17431, nőtlen férfi 5615, férjezett nő 6101, hajadon nő 2919.

[2] Ebből 862 fiú, 791 leány,

[3] 554 fiú, 502 leány,

[4] 1062 fiú, 1121 leány,

[5] 371 fiú, 416 leány.

[6] Statistikai Évköny, 69. oldal.

20 éven aluli —	... ...	23.0 %
20—29 éves	... ...	36.9 %
30—39 «	... ...	24.8 %
40—49 «	... ...	12.7 %
50 éven felüli...	... ...	2.6 %

Ha az ember ezt a táblázatot valahol elkülönitve fölirás nélkül látná, szinte azt gondolná, hogy az egyes életkorok termelő erejét hasonlitja össze. Valóban ez a két dolog időben összeesik: a termelékenység és a kivándorlás. Ebben az öt számban nagyon sok van elmondva a kivándorlás okozta károkról.

A korok és nemek arányán kivül még igen sok tekintetben alakul hátrányosan a kivándorlás, egészségi stb. szempontokból, de ezek már imponderabilia. Hanem kétségtelen, hogy léteznek, mert hiszen Amerika törvényei olyan sok megszoritást tartalmaznak a bevándorlási engedélyre nézve, hogy csak erős, egészséges, munkabiró, testileg, szellemileg és erkölcsileg kiválasztott egyének juthatnak át az ellis-islandi kapun. És a gyengék, a tehetetlenek, a betegek itthon maradnak. Ezért nincs hamisabb állitás annál, amit Whelpley-nél olvasunk, hogy a kivándorlás az országok salakját vezeti le.[2] Sőt ellenkezőleg. A legértékesebb elemeket kivánja áldozatul. És érdekes, hogy a Whelpley álláspontjára még más igen előkelő nemzetgazdászok is helyezkedtek. Igy Bentham, Upton Sinclair, stb. a kivándorlásban a kivándorló országra nézve nemzeti előnyt látnak, mert szerintük a lusták, gyengék, szegények hagyják csak el hazájukat. Hasonlóképen Ferrara is azt állitja, hogy az emigráns bizonyára nem képvisel produktiv munkaerőt, mert különben nem kényszerülne kivándorolni. Az ilyen szofisztikus okoskodásokra rácáfolnak az általam is emlitett tények, és nagyon logikusnak kell itélnünk Roscher kijelentését is: „Es glaube Niemand, dass Menschen, welche bei uns

[1] „The Problem of the Immigrant", (1905.), 3. oldal.

[2] „. . . Austria-Hungary . . . are being drained of their human dregs through channels made easy by those seeking cargo for their ships."

wirklich unbrauchbar sind, in den Kolonien (substit. e.: im Auslande) gebraucht werden können.«[1]

A mezőgazdaság nagy kárát a munkáshiányból az ország minden vidéke sinyli. A baj nemcsak abban rejlik, hogy a legértéktelenebb elem marad itthon vissza, de ez a kinálat csökkenése folytán magasabb munkabéreket is követel, mint azelőtt az értékesebb munkások. A munkáshiány legsulyosabban a középbirtokosokat érinti, mert a kisbirtokosoknak vagy kevés vagy egyáltalán semmi idegen munkaerőre nincs szükségük, a nagybirtokos pedig az extenziv gazdálkodás következtében a r á n y l a g szintén kevesebb munkásra szorul és a magasabb munkabéreket is könnyebben tudja megfizetni. Tehát egy egészséges osztályképződésnek egyik — legalább ma még — vitális eleme, a középbirtok (leginkább a kisebbik fajtája bir igen sok társadalmi és gazdasági előnnyel), rendkivül sulyos körülmények közé sodortatik a kivándorlás által. Vargha Gyula — egyike azoknak, kik a középbirtok nagy szociális jelentőségét legjobban átlátták — mezőgazdaságunk egyik legsulyosabb baját épen a középbirtokos osztály pusztulásában látja.[1]

És végül minden egyébtől eltekintve: Magyarországon, melynek egyik legnagyobb szerencsétlensége az extenziv gazdálkodás, a jelen viszonyok között, a birtokrendszer gyökeres és teljes megváltozásáig, az egyetlen út az intenzivebb gazdálkodás felé a munkaerő bősége volna. Igaz, hogy a fentebbi mérhetetlen hátrányokkal szemben, melyek sok helyütt direkt egyértelmüek a magyar mezőgazdaság megbénulásával, egy-két körülmény élénk vigasztalást is nyujthat, így főkép az, hogy a munkáskéz hiánya gépek beszerzésére indit, ami emeli a termelés nivóját. De ,sajnos, ilyen jótékony hatásról csak igen kevés helyről kapok hirt, mert hiszen ennek előfeltétele a

[1] „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung“ 352. oldal.

[2] „Néhány szó a magyar mezőgazdaságról.“ („Közgazdasági Szemle“, 1896 673. oldal).

tőke, pedig ez az a második gazdasági tényező, aminek bőségével Magyarország egyáltalán és pláne a magyar mezőgazdaság legkevésbbé dicsekedhetik. Ellenben, mihelyt nincs tőke s azonfelül vállalkozási szellem, a jó hatás a maga ellenkezőjébe csap át s a nivó emelkedése helyett elhanyagolt termelés, pangás következik be. Pedig a mezőgazdaság pangása nálunk egyértelmü száz- és ezerféle más gazdasági bajjal. Nyomában jár mindenekelőtt a drágaság, melyet én in ultima analysi nem birok másnak tulajdonitani, mint annak, hogy nem termeltetik elég gabona az országban 20 millió ember számára. S emellett még kiviszik a termelt mennyiség egy részét. Itt önkényt is eszembe jutnak Dániel Arnold szavai: »Vajha a magyar nép itthon enné meg a kenyeret, melyet ma kiviszünk s itthon készitené a gépeket, melyekct ma behozunk.«

A kivándorlás mnnkáskéz-elvonó hatása az iparban is érezteti magát, bár, mint már emĺltém, a mezőről a városokba özönlő néptömeg a városok emigrációját némileg ellensulyozza. Sajnos, a viszonyok e tekintetben is egyre romlanak, mert a városok kivándorlása utóbbi időben, kivált a nagy drágaság folytán, szintén oly rémitő arányokban emelkedik, hogy a vidék, mely maga is a külföldi emigráció által óriási vérveszteséget szenved, mind kevésbbé képes a várost bevándorlás által kárpótolni. Hogy ez a veszedelmes processzus menynyire máról-holnapra fejlődik, mutatja az itt következő táblázat.[1]

Törvényhatósági joggal felruházott városok:	1000 lakosra esett kivándorló: 1906.	1907.
Selmecz- és Bélabánya	4.2	6.0
Pozsony	1.6	2.7
Pécs	9.0	14.8
Székesfehérvár	1.2	1.9
Győr	0.7	2.6
Komárom	0.9	1.4

[1] L. „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1906., 1907., 66—67. oldal.

Törvényhatósági joggal felruházott városok :	1000 lakosra esett kivándorló : 1906.	1907.
Sopron	0.7	2.4
Baja	1.2	3.5
Szabadka	0.4	0.4
Ujvidék	7.3	7.4
Zombor	5.9	6.1
Hódmezővásárhely	0.1	0.2
Szeged	0.9	1.4
Budapest sz.-főváros	4.3	4.9
Kecskemét	0.1	0.2
Kassa	12.3	12.6
Nagyvárad	4.1	4.4
Debreczen	2.1	2.2
Szatmár-Németi	7.3	9.6
Arad	3.9	6.4
Temesvár	14.8	18.3
Versecz	4.2	4.8
Pancsova	10.9	12.2
Kolozsvár	2.5	3.2
Marosvásárhely	1.1	1.7
Fiume város és kerülete	2.5	2.0
Zimony	5.0	8.5
Varasd	13.1	15.3
Eszék	9.7	12.9
Zágráb	6.6	2.6

Kitünik ezen táblázatból, hogy az egyedüli Zágrábban csökken a kivándorlási percentualitás, Szabadkán változatlan maradt, másutt mindenütt emelkedett, némelykor a három- sőt négyszeresére egyetlen esztendő leforgása alatt. Bár csak nagyon enyhe tünetek vannak még rá, de mintha a kivándorlás tendenciája az volna, hogy lassan a mezőgazdasági emigráció rovására az ipari kezd emelkedni. Annyi bizonyos, hogy az őstermelésre eső kivándorlás az összes kivándorlás 65.4%-áról

(1907.) 62.8%-ra csökkent (1908.), mig ellenben az ipar, forgalom és bányászat kontingense ugyanekkor 16.1%-ról 17 2%-ra emelkedett.[1] Ezzel az óriási mérvű városi kivándorlással szemben a bevándorlás, melyről, sajnos, hivatalos adataink nincsenek, az előbb említett okokból kifolyólag nem elegendő. Pedig a munkáskéz utáni kereslet rohamosan nő. És így áll aztán elő az a helyzet, hogy a magyar iparos külföldről kénytelen magának munkásokat hozatni, egy országban, melyből évenkint 200.000 ember kivándorol. Vagy így áll elő gyakran az a még különösebb szituáció, hogy a cég külföldre teszi át üzemét azon kifejezett kizárólagos oknál fogva, mert ott jobb és olcsóbb munkaerők állanak rendelkezésére. Így tette át pld. a fiumei Neuberger cég üzeme nagy részét Triestbe és Spalatóba és így költözik számos nagy budapesti vállalat is a magyar fővárosból az osztrák fővárosba. Különben nincs is értelme példákat emlegetni ott, ahol mindennapi jelenséggel állunk szemben. És az sem ritkaság, hogy a rossz munkásviszonyok egészen tönkrejuttatnak valamely vállalatot, avagy egy újnak üzembehelyezését késleltetik, mint pld. a nagy »Nyugatmagyarországi Kőszénbánya Részvénytársaság«-nál tapasztalhattuk.

A kivándorlásnak a munkásviszonyokra gyakorolt hatásánál még egy érdekes jelenségre kell rámutatnom. Közismert dolog, hogy Amerikában a mezőgazdasági kivándorlók nagy része iparossá vedlik át, de erre vonatkozó számbeli adataink tudtommal eddig nincsenek. A már említett fiumei kivándorlási irodai főnökség szivességéből azonban birtokában vagyok egy ilyen érdekes statisztikai fölvételnek, melynek története a következő: Midőn 1907. végén az amerikai krach következtében megindult a nagymérvű visszavándorlás, a kivándorlási iroda nehány tisztviselője elébe ment Nápolyig a visszavándorlókat hozó hajóknak és kikérdezte utasait néhány érdekes,

[1] „A m. kir. kormány 1908. évi müködéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés, stb.“ 265.* oldal.

másként nehezen kitudható adat dolgában. Ilyenek: künntartózkodásuk tartama,[1] átlagos napi keresetük (doll. 1.74), baleseteik száma (9.5%), vissza szándékoznak-e menni Amerikába,[2] stb. stb. Végül azt is megtudjuk, ami jelenleg bennünket leginkább érdekel, mily arányokban megy végbe a mezőgazdasági munkások metamorfózisa Amerikában:

I. »Pannonia«

	Magyarországon	Egyesült-Államokban
Földmives	59	1
Ipari munkás	10	70
Egyéb	4	2

[1] Közlöm ez adatokat, bár azon megjegyzéssel, hogy a válság következtében abnormis viszonyokról van szó s így ezen számok értéke a normális viszonyok idejére vonatkozólag csak megközelítő; mindazonáltal érdekesek, mert tudtommal sem magyar, sem amerikai adatgyüjtés ez irányban ezen kívül nem volt. (A visszavándorlók egy része megtagadta a választ; itt tehát természetesen csak azok szerepelhetnek, akik megfeleltek a kérdésekre).

Künn tartózkodott:

I. „Pannonia" utasai közül (1907. dec. 3.)

1 éven alul	39	53%
1—2 év között	15	21 „
2—3 év között	14	19 „
3 éven felül	5	7 „
	73	100%

II. „Caronia" (1907. dec. 10.)

1 éven alul	118	35%
1—2 év között	137	41 „
2—4 év között	59	18 „
4 éven felül	21	6 „
	335	100%

(Folyt. köv. oldalon.)

II. »Caronia«

	Magyarországon	Egyesült Államokban
Földmives	309	4
Ipari munkás stb.	26	331

III. »Carpathia«

Földmives	171	4
Ipari munkás	19	190
Egyéb	7	3

Tehát a Caronia 309 földmiveséből Amerikában csak 4 tartotta meg foglalkozását; a többi átment az iparba. Ennek az okát kutatva, az ipar felé való általános vonzódáson kivül

(Folytatás.) **III. „Carpathia" (1907. dec. 15.)**

1 éven alul	98	49%
1—2 év között	58	29 „
2—3 év között	23	12 „
3 éven felül	18	10 „
	197	100%

Vagyis a legtöbben csak egész rövid ideig, 1, esetleg 2 éven alul maradtak künn; a normális idők átlagát sem szabad tehát semmiesetre 2 évnél többre becsülnünk.

[2] Ez utóbbi kérdésre adott válaszoknak nincs valami nagy reális értékük, mert szándék és kivitel korántsem egyértelmüek. De pszichológiai szempontból, mint megállapítása annak, milyen benyomással távozik a visszavándorló Amerikából, igen érdekesek e feleletek. Ime:

Visszamegy-e Amerikába?

	„Pannonia"	„Caronia"	„Carpathia"	Összesen
Igen	6	26	25	57
Nem	44	108	92	244
Talán	23	201	80	304

Vagyis a legkevesebben jönnek haza azon eltökélt szándékkal, hogy majd ismét kivándoroljanak. De ezek nem gondolják meg, hogy az Amerikát járt ember még nehezebben barátkozik meg a mi viszonyainkkal, mint az, aki soha más állapotokat, mint az itthoniakat nem látott. Az ismételten kivándorlók nagy száma mutatja ezt legjobban.

azt találjuk, hogy Amerikában egyrészt aránylag kevés a szántóföld, másrészt ez is leginkább a déli államokban fekszik s a hajók az ország északi részén kötnek ki. (Hogy a megérkezési helytől való távolságnak ebben csakugyan jelentékeny szerepe lehet, mutatja az a körülmény is, hogy a New-York közelében levő államokban majdnem $^{3}/_{4}$ része tartózkodik a kivándorlóinknak.) Már most, ha még olyanokban is erős a vonzódás a városok felé, akik soha az iparban nem dolgoztak, mennyivel kevésbbé lesznek hajlandók mezei munkát vállalni itthon azok a visszavándorlóink, akik már hozzászoktak Amerikában az iparhoz. Ebből kétségtelen, hogy a visszavándorlásból nagyobb haszna van az iparnak, mint a földmivelésnek, ámbár, sajnos, egyéb pozitiv adatok e tekintetben is hiányoznak.

Csak a már több helyütt említett főszolgabirói értesitések nyújthatnak némi támpontot azirant is, vajjon egyébként hasznavehetők-e a visszavándorlók. Különösen, hogy azok, kik mégis visszatérnek a mezőre, beválnak-e itt. Azon információk, melyek erre a pontra kiterjeszkednek, meglehetős egyenlően oszolnak meg olyanokra, melyek hasznavehetőknek és olyanokra, melyek ilyeneknek nem tartják az illető járásokba visszavándorlók többségét. Különösen azok, melyek ez utóbbi csoporthoz tartoznak, rendkívül érdekes jellemzést adnak: „A visszavándorlók legtöbbje korhelykedésre és semmittevésre adja magát: munkában alig lehet őket alkalmazni.“ „Teljesen elcsigázott testtel térnek haza, itthon tökéletesen elzüllenek s hosszas betegeskedés után elpusztulnak.“ „A visszavándorlók kiélteknek s elfásultaknak látszanak: nagyon leromlottak.“ „Betegen, testileg-lelkileg megtörve érkeznek vissza.“ „Az itthoni napszám mellett dolgozni nem akarnak s mikor pénzük elfogy, ismét kivándorolnak s többnyire vissza sem térnek többé.“ „Az amerikai szabad életben magukba szitt tanok eredménye, hogy hazájukat és annak intézményeit lekicsinylik (aminek azonban természetesen meg van a maga jó oldala is!), azonfelül egy részük fizikailag is tönkre ment.“ Ime, ez a haszna Magyarországnak visszavándorlása nagy részéből, körülbelül a feléből. Az egyéb hatásoktól el is tekintve, Amerika 2—3 év alatt képes

kiszívni belőlük az életerőt. Egy new-yorki olasz orvos: Dr Antonio Stellának, az Unióban élő olaszokra vonatkozó vizsgálódásai (melyeknek eredményei kétségtelenül teljes mértékben alkalmazhatók a magyarokra is) azon eredményhez vezettek, hogy a tüdővész veszedelmesen nagyfokú pusztításokat végez az amerikai bevándorlók között s a baj az anyaországot kivált visszavándorlás esetén közvetlenül és súlyosan érinti. Stella részletesen fel is sorolja ennek okait,[1] melyek közt a mezőről a városba való hirtelen átmeneten kívül különösen a munkában való túlerőltetés, gyermekek és nők mértéktelen alkalmaztatása, egészségtelen foglalkozások túlhajtott űzése, stb. szerepelnek. — Vagy pedig ellenkezőleg olyan jó módjuk van, hogy itthon sehogysem tetszik már nekik. Hiszen azért az extrémek hazája az Unió!

E tekintetben az Egyesült-Államok tehát nem szerencsés hely a magyar érdekek szempontjából. Az angol parlament kutatásai pld. annak megállapításához vezettek, hogy az ir kivándorlók Canadában és Ausztráliában annyira megjavultak, oly használhatókká lettek, hogy alig lehetett őket az angolszász fajbeli munkásoktól megkülönböztetni. Az Unió, mint láttuk, inkább lerontja a fajt, semmint javítaná, bár meg kell viszont emlékeznünk az Amerikában szerzett dús tapasztalatokról is, ezen jelentős előnyről, mellyel a visszavándorlóknak legalább egyrésze bir. De egyrészt ezen előny is csak a műveltebb elemeknél jöhet számba, másrészt kérdés, vajjon itthon, egészen más viszonyok között, teljes mértékben érvényesülhet-e.

A munkaadók érdekeivel, melyek, mint láttuk, a kivándorlás nyomán fakadó munkáshiány által súlyosan érintetnek, ellentéteseknek látszanak a munkások érdekei, kik csakugyan előszeretettel is pillantják meg a kivándorlásban a legalkalmasabb eszközt állapotuk javítására, nevezetesen bérük emelésére s igy a kivándorlás is már-már pártkérdéssé lett, mely fölött az agráriusok és szociálisták hajba kaptak. A tár-

[1] L. „A Társadalmi Múzeum Értesítője" 1909. 3. sz. 265.—266. old.

sadalmi gazdaságtan szemüvegén át nézve azonban természetesen a gazdasági élet összes tényezőinek előnyei vagy hátrányai egymásba kapcsolódnak s tartósan egyik osztály sem élvezhet vagy szenvedhet a nélkül, hogy végre a másik osztályra is ne származzék abból valami előny, ill. hátrány. Elfogulatlanul és jól mondja Majláth József gróf,[1] hogy „a szempont lehet kétféle: más a gazdáé, más a munkásé; de a lényeg egy.“ Ám még ha nem is akarunk ily általános szociális szempontok magaslatáig felemelkedni, hanem pusztán a munkásokra származó közvetlen előnyöket tartjuk szem előtt, akkor sem oly egyszerű a dolog, mint első pillantásra látszik. Korántsem oly kétségbevonhatatlan ez az előny, mint azt elsősorban maguk a munkások gondolják. A kérdésnek igen sok oldala van s ezek egyikét sem szabad elhanyagolnunk.

A munkabérek emelkedése, melyről már előbb mint a termelést gyakran bénító jelenségről megemlékeztem, viszont szociális szempontból természetesen pillanatnyilag előnyös. De a munkások által a kivándorláshoz fűzött reményeket illetőleg meg kell jegyeznem, hogy bár a magasabb munkabér tényleg gyakran nyomában jár a kivándorlásnak, még sem tekinthető szükségszerű következményének. Igy pld. a Dunabalparti megyék közül legerősebb a kivándorlás Turóc-megyéből (1906. 23·3‰), melynek kivándorlása emellett igen régi keletű is, és még sem birta az emigráció annyira emelni a munkabéreket, hogy ezek csak a dunabalparti átlagot is megütötték volna. Ellenben ugyanezen vidék legkisebb kivándorlási contingenst (2.6‰) szolgáltató megyéje, Bars, a vidéki átlagnál magasabb average-munkabért mutat föl s a Turóc megyéénél is magasabbat. Érdekes, hogy szemben az általános nézettel már Mac Culloch is hangoztatja, hogy még a legnagyobb mérvű kivándorlások sem szokták jelentősen felemelni a munkabéreket.

E tekintetben Roscher minden esetre nagyon optimisztikusan fogja fel a kivándorlást s legalább a mi viszonyaink nem lát-

[1] „Közgazdasági Szemle“ 1907. I. 224. old.

szanak neki igazat adni. „Es wird durch die Auswanderung nicht allein Platz (ellbow-room) im Mutterlande geschaffen, sondern es entsteht zugleich eine vermehrte Nachfrage nach Gewerbeproducten, ein vermehrtes Angebot von Rohstoffen, wodurch selbst ein absolutes Wachstum ermöglicht ist.“[1]

Kivándorlásunk tanulmányozása sokkal inkább arra az eredményre vezet, hogy a gazdasági tevékenységet bénítja az, emigráció, nemhogy fellendítené s bár a népjólétet az ország legtöbb helyén emeli is, ez hasonlíthatatlanul nagyobb részben, majdnem kizárólag a hazaözönlő összegeknek tulajdonitandó, nem pedig a javult munkaviszonyoknak. Természetesen közvetve a népjólét, bármily módon jött létre, áldásosan, fejlesztőleg hat a társadalmi gazdálkodás minden ágára; de ezt ellensúlyozza a munkáshiányból származó közvetlen kár.

Azonban Roscher idézett soraiban előfordúl egy kifejezés: »ellbow-room«, mely, amennyire reprodukálhatatlan más nyelvekben, annyira jellegzetes értelme van az angolban. Körülbelül azt fejezi ki, hogy szabad teret létesít a kivándorlás megkönnyíti az exisztenciát az itthon maradóknak, csökkenti az eszkimók számát, ha már nem szaporíthatja a fókákat. Ideje végre, hogy mélyére nézzünk ennek a tudósok által prédikált s a nép által elfogadott állításnak. Vegyünk fel egy példát. Valamelyik járás területén van nehány apró parasztbirtok, azontúl pedig messze földön csak latifundium található. A kevés szerencsés birtokos paraszt természetesen világért sem adná el a földjét, a latifundium tulajdonosa sem hajlandó parcellázni a birtokát s így a lakosság legnagyobb része bérmunkából kénytelen ott élni. De az extenziv termelés miatt kevés a munka, a munkások száma ellenben nagy s a konkurrencia éhségbérekhez vezet. A lakosság egy része kivándorol s állítólag meg van az »ellbow-room«. De a legnagyobb rész nem vándorol ki családostúl, mert ahhoz nincs pénze. Odakünn nem mindenki boldogúl; aki boldogúl is, nem mindjárt küldhet pénzt, s most az itthon hátramaradt asszonyok és gyermekek

[1] „System der Volkswirtschaft“ I. § 260. S. 534.

kénytelenek munkába állani. Ezek aztán rendkivűl alacsony dijazásukkal még erősebben nyomják a munkabéreket, mint a családfők, s a mellett a munkaadók helyzete is rosszabbodik, mivel ez a szubszidiárius erő nem képes őket a felnőtt férfinapszámért kárpótolni. Így aztán előfordúl, mint pld. a nagykállói és még sok más járásban, hogy a nagybirtokosok és nagybérlők saját serdülő fiaikat cselédekként alkalmazzák a gazdaságokban. A vasvári járás főszolgabirája szerint pedig a családfő nem engedi kivándorolni azon családtagokat, akikre a gazdaságban szüksége lehet. S ha mindennek dacára, mint kétségtelenűl el kell ismernünk, a munkásság bére sok helyütt mégis emelkedő tendenciát mutat, ezt egyrészt nem szabad a kivándorlásnak betudni, (— amint az első fejezetben azt is láttuk, hogy viszont a munkabérek nagysága a kivándorlás méreteire is alig bír számbavehető befolyással, —) s másrészt tekintetbe kell venni, hogy a nagy drágaság, mely a munkabéremelkedést rendszerint merőben illuzóriussá teszi, cirkulus vitiosusban emelkedik a munkabérekkel. S végűl még egyet meg kell jegyezni : azt, hogy a munkabérek emelkedésének korlátot szab a nagyon is gyenge lábon álló mezőgazdaságunk fizetési képessége. Az áralakulás törvényének ezen fontos mozzanatát sem szabad a bérképződés megitélésénél figyelmen kivűl hagynunk, és ezért utaltam már előbb arra, hogy ha a kivándorlás a munkaadó földbirtokosokra káros hatású, akkor a munkásságnak sincs oka hozzá a magasabb munkabéreket illetőleg túlságosan vérmes reményeket fűzni.

Egyáltalán a nemzetgazdaságtan nem követhet el nagyobb hibát a generálizálásnál, a sablonszerű megitélésnél. Roscher joggal mondhatta, hogy a kivándorlás mentette meg Irországot a végpusztulástól, mert ott tényleg túlnépesség uralkodott; ott volt parasztbirtok elég, de olyan parányi, hogy egy embernek még a »starvation-minimum«-ot sem nyújtotta, hát még egy családnak. A kivándorlás révén aztán ezek a parcellák összesíttettek s így a hátramaradó népességnek biztosították a megélhetést. Nálunk ellenben tudvalevőleg igen gyakran csak a latifundiumok területét növelik az ilyen eladott törpe birtokok,

melyeknek száma különben úgyis aránylag jelentéktelen. És ehhez hasonló számtalan más körülmény is hozzájárúl még ahhoz, hogy nem lehet a két ország kivándorlását egy kaptafára húzni. Én nem állitom kereken, hogy föltétlenűl hasznos, vagy föltétlenűl káros volna a kivándorlás; hiszen igen kevés jelenség van, melyet ily egyszerűen lehetne elintézni. De már az eddigiekre való vonatkozással is azt hiszem túlzottaknak kell itélnünk Dániel Arnold szavait: »Ha a kivándorlás megakad, az ország elmerűl a nyomoruság húllámaiban.«[1] Én legalább nem tudok hinni a mi kivándorlásunk nemzetmentő szerepében. Mert azok az előnyök, melyek belőle az országra háramlanak, sokkal olcsóbban és praktikusabban is meg volnának szerezhetők, amint erről a következő fejezetben természetesen még bőven fogok szólani.

Most áttérek a kivándorlás hatásának egy másik nagy megnyilvánulására: a népesedési viszonyokra gyakorolt befolyására. Ha valahol, úgy itt bizonyára, a nemzet legvitálisabb érdekeinek területén járunk. — Tudvalevőleg a születések és halálozások mellett a vándorlások a harmadik tényező a népességi alakulások terén. Nálunk pedig ez a szó: »vándorlások«, majdnem egyoldaluan »kivándorlást« jelent; 1907-ben pld. 192982 kivándorlóval csak 15657 bevándorló állt szemben.

A kivándorlók nagyrésze férfi és pedig javakorbeli, s ennek a körülménynek a már említett közvetlenűl és azonnal nyilvánuló munkáshiányon kivűl még számos közvetett, de azért rendkivűli jelentőségű következménye van. Miként már előbb kimutattam, túlnyomóan a produktivitásuk delén álló férfiak vándorolnak ki; mivel azonban a gazdasági produktivitással jó részt összeesik a nemi is, ezen jelenség következtében a népességi egyensúly megbomlik. Ehhez járul a nemek normális számarányának felfordulása is. Ez utóbbit illetőleg ujabb adatok hijján kénytelenek vagyunk az 1900-iki népszámlálás kimutatásával beérni, mely szerint bár az országos átlag 1000 férfire 1009 nő, helyenkint az erős kivándorlás következtében olyan

[1] „Huszadik Század", 1909., I., 158. old.

vidékekre is akadunk, melyekben 1400-1500 sőt több nő is esik 1000 férfire, s a felnőttek számaránya természetszerűleg még sokkalta rosszabb. Így azon megyékben, melyek a legrégibb kivándorlást mutatják fel, mint Sáros, Trencsén, Abauj-Torna stb., úgy a vármegyei átlagban, mint az egyes járásokéban is feltünik a nemek roppant aránytalansága. Sáros megyében az 1900-iki népszámlálás szerint[1] 81701 férfire esett 92769 nő, vagyis 1000 férfire 1136 nő, de az egyes járások ennél még sokkal különb eredményeket mutatnak, és pedig:

Járás neve	abszolut számokban		1000 férfire esett nő
	férfi	nő	
Alsótárczai	9194	10520	1144
Felsőtárczai	15723	17897	1138
Makoviczai	10517	12718	1209
Sirokai	13362	14864	1112
Szekcsői	11176	13100	1172
Tapolyi	10013	11580	1157

De az egyes járások keretén belül, községenként,[2] még sokkal feltünőbb arányokra is akadunk. Csak példaképen közlöm a következőket:

Szorocsin, 1000 férfire esett nő 1419
Nyirjes, „ „ „ „ 1444
Sassova, „ „ „ „ 1465
Jedlinka „ „ „ „ 1567
stb. stb.

Sároson kivűl is, a többi megyék, melyek 1900-ban már nagy és régi kivándorlással birtak, szintén ily megbomlását mutatják a normális aránynak. Trencsén megyében 1162 nő

[1] „Magyar Statisztikai Közlemények". Népszámlálás I. kötet, 246. old.
[2] A nagyobb városokban természetesen, melyek felé a férfiak bevándorlása a túlnyomó, a nők száma gyakran alatta is marad a férfiakénak.

esik 1000 férfire, de ezen megyei átlag keretén belül ép oly extrém adatokra találunk, mint Sárosnál.[1] Zemplénmegyében — tudvalevőleg szintén régi nagy emigrációnak fészke — 1124 az ezer férfire eső nők száma, szemben az országos átlagot tevő 1009-el. Azután következnek sorban Abauj-Torna 1120, Liptó 1102, Szepes 1092, Ung 1081, Turóc 1079 nővel ezer férfire. S hozzátehetjük, hogy az 1900-iki kivándorlás még jelentéktelennek mondható a maival szemben; az 1910. népszámlásnak nemsokára napfényre kerülendő tanuságai még sokkal súlyosabbak lesznek.

Már most ennek a kettős népesedési zavarnak az a következménye, hogy nem csak a gazdasági fejlődés, de még a normális népszaporodási processzus is meg van akasztva. Hiányzik a legértékesebb populacionisztikus elem. Ennek hatásaira nézve nem tehetek jobbat, mint Cauderlier-nek, a hires francia statisztikusnak szavait[2] idézni, ki ez irányban végzett kutatásaival rendkivüli szolgálatokat tett a tudománynak: «L' action des causes économiques sur la fécondabilité est encore renforcée, parce qu'elles provoquent l'émigration de la partie la plus active, la plus entreprenant et la plus virile du peuple, c'est à dire des jeunes hommes de 20 à 30 ans. Si cette émigration dure quelques années, elle ne laisse pour la reproduction de la race que les mâles les plus faibles, les moins entreprenants, les moins virils, et naturellement la fécondabilité des femmes s'en trouve diminuée. Cette fécondabilité diminuée devient alors la fécondabilité normale; mais si cette action dépressive vient á se renouveler, soit par la nême cause, soit par d'autres causes, la fécondabilité, á chaque influence nouvelle, subit une chute nouvelle sans jamais pouvoir se relever, et elle peut alors, au bout d'un siècle par exemple, arriver à un niveau extrêmement bas, trop bas même pour

[1] L. id. statiszt. 62—74. old.

[2] „Les lois de la population en France", 15. old,

compenser les pertes dues à la moralité, et pour empêcher une rapide dépopulation.«

A hosszú idézetet igazolja az, hogy szinte fölöslegessé tesz minden kommentárt. Cauderlier az ő tételét Franciaországon kivül Belgium és még egynéhány más állam viszonyaira is alkalmazta s az mindenütt talalónak bizonyult. Hazájának közbeszéd tárgyát képező depopulációját a XVIII. század végéről datálja, amikor a sok háboru megtizedelte a férfinépességet. Vannak département-ok, melyekben a születési arány a normális 38—40‰-ről 15‰-re szállt le. Különben érdekes, hogy Sir Francis d'Ivernois ezt a depopulatiót előre megjövendölte a háboruk okozta folytonos népveszteség láttára; s vajjon mi különbség van e tekintetben háboru és kivándorlás között? És így mi jogon reméljük, hogy a legszörnyübb szerencsétlenségek egyike, mely egy nemzetet érhet, hogy népességének sorai évről-évre ritkulnak, hazánkat el fogja kerülni, ha idején nem vesszük elejét a bajnak? Különben félő, hogy már most is majdnem késön van, amint az a későbbiekből ki fog tünni. Most azonban le kell számolnunk egy tévedéssel, mely oly általánosan elterjedt, hogy a legnagyobb tudósok és államférfiak, mint többek közt maga Roscher és Bismarck is, az ujabbak közül Philippovich stb., áldozatául estek; elhagyják magukat vakitani a tétel valószerü látszatától, megejtő tetszetősségétől, mely minden optimisztikus felfogásnak sajátja. Ez a tétel pedig azt mondja, hogy a kivándorlás népesedési szempontból közömbösen vehető, mert a társadalom automatikusan regenerálódik, önnönmagától pótolja a kivándorlás által elvesztett népességet, fokozottabb természetes szaporodás utján. Roscher ezt irja:[1] «Sogar von Auswanderungen (előbb háborukról beszélt) lässt sich keineswegs sagen, dass die Volksvermehrung durch sie gehindert werde. Sobald ein Volk darauf zu rechnen anfängt, entweder selbst im schlimmen Falle auszuwandern oder wohl gar durch Emigration Anderer in der Heimat freiern Spielraum zu gewinnen: so wird eine Menge von Ehen geschlossen und von Kindern gezeugt, die sonst unterblieben

[1] System I., §. 241., S. 473.

wären." Olyannak tartja ez a felfogás a társadalmat, mint a kompenzált ingát, melyet meleg ki nem terjeszthet, hideg öszsze nem húzhat, mivel szerkezete ezen behatásokat önmüködőleg kiegyenliti. A tévedés az ok és okozat felcserélésében rejlik. Egy régi iró, Don Jeronimo de Ustariz, emliti,[1] hogy Spanyolországnak épen azon tartományai a legnépesebbek, melyekből legtöbb ember vándorol Indiába s hozzáteszi, hogy ennek oka e tartományok nagyobb gazdagsága. Hasonló eset gyakran fordul elő azóta is, — Leroy-Beaulieu pld. azt a megfigyelést teszi, hogy Németországnak épen azon tartományaiban gyarapodott a mult században legerősebben a népesség, melyeknek legerősebb volt a kivándorlásuk. — De itt is az ok ugyanaz, amit Ustariz emlit, t. i. ezen tartományok nagyobb gazdagsága, amit azonban — elég hibásan — rendszerint figyelmen kivül szokták hagyni. Már az előző fejezetben emlitettem, hogy a kivándorlás conditio sine qua non-ja egy bizonyos foku vagyoni erő; ennek pedig kettős hatása van: egyrészt lehetővé teszi a kivándorlást, mely esetleg semmi egyébnek, mint kalandos hajlamnak is lehet tulajdonitandó, másrészt pedig lehetővé teszi a népszaporodás egyre fokozódó emelkedését, a kivándorlás folytán meggyérült és megrosszabodott szaporodási anyag dacára is. De nem ennek következtében! Az emlitett példákban a kivándorlás és az erős népszaporodás egymással koordinált, nem pedig szubordinált viszonyban állanak, s mindkettő egy harmadik jelenségnek szubordinátája, a vagyonosságnak. Egyszerüen Mirabeau szavai érvényesülnek itt: «Les hommes multiplient comme des rats s'ils ont les moyens de subsister.» Minálunk azonban sajnos, a vajmi csekély foku jólét ereje kimerül a kivándorlásban. Aki birja, kivándorol, s aki itthon marad, az vagy szegény, vagy már jómodu, s tudvalevőleg épen e kettő között foglal helyet az a népréteg, mely a szegénység és a tulságos jómód egyaránt fajrontó hatásaitól menten, a legjobb szaporodási anyagot képezi. Ez a mindenképen legértékesebb és legszaporodásképesebb elem, sajnos, a mi rovásunkra Amerika

[1] L. Hume „Közgazdasági Tanulmányok" 157. old.

jólétét emeli és igy mi ne áltassuk magunkat azzal a fataliszlikus hittel, hogy a természet magától kikorrigálja azt, amit az emberek cselekedete elront.

Különben hiszen minden teoretikus fejtegetésnél nyomósabban bizonyitanak a számok. Mutatják, hogy Magyarország biztos és nem is épen lassu léptekkel halad az elnéptelenedés felé. Ime, eddig a következő jelek mutatkoznak:

Mindenekelőtt az ország erős kivándorlással biró vidékein a házasságkötések száma évről-évre csökken és pedig nemcsak relative, de többnyire abszolute is. Egyenes következménye ez annak, hogy a kivándorlás épen a férfinépességnek már kor szerint is leginkább házasságképes részét tizedeli meg legerősebben s megbontja a nemek közötti normális arányt, mint azt előbb kimutattam. A házasságkötések számának csökkenését az emigrációban elől járó vidékeken a következő táblázatban mutatom be:[1]

Év	1000 lélekre esett kivándorlás vármegyéből									Házasság- vár-		
	Árva	Veszprém	Abauj-Torna	Sáros	Szepes	Ung	Zemplén	Torontál	Nagy-Küküllő	Árva	Veszprém	Abauj-Torna
1900[1]	8·2	3·0	15·3	23·2	18·0	20·6	15·1	0·9	5·3	646	1954	1354
1901[1]	12·0	3·8	23·6	26·4	7·4	5·4	5·6	0·9	9·4	698	1809	1372
1902[1]	13·2	7·5	19·3	19·0	20·2	19·1	16·9	1·8	10·8	640	1714	1302
1903[1]	7·9	5·1	15·7	19·7	18·8	15·4	13·5	4·6	11·0	594	1699	1138
1904[1]	9·7	10·8	16·5	18·8	19·8	15·8	14·6	6·6	13·5	640	1712	1392
1905	23·3	20·1	32·7	33·8	34·6	30·7	26·4	12·5	31·3	566	1727	1238
1906	20·4	18·9	26·0	24·3	22·3	23·3	22·4	19·0	32·5	529	1650	1286
1907	19·2	18·2	21·0	24·1	19·6	23·6	24·1	29·8	30·3	593	1945	1382

[1] (A Magyar Statisztikai Évkönyv illető évfolyamai alapján összeállítva.)

[2] Ezekről az évekről a statisztika még csak az abszolut kivándorlási számot mitás alapján állapittattak meg.

Bármekkora is ezen számok tömege, a tanulság belőlük minden nehézség nélkül kihámozható. Roscher, a nagy német közgazdász, ugyan tagadásba veszi, hogy a házasságkötések számának csökkenését a kivándorlással összefüggésbe szabadna hozni. Azt mondja, hogy ha a 24 éves emberek vándorolnak ki, akkor a 22 évesek fognak házasságot kötni. De hát végre minden álláspont autoritativ megbízhatóságának ott van a határa, ahol a számok, a pozitiv statisztikai adatok az ellenkezőjét bizonyitják. És ebben az esetben a számok határozottan rácáfolnak Roscherre. Világosan látszik a fenti táblázatból, hogy amint az illető vidékek kivándorlása évről-évre nő, abban a mértékben csökken ugyanott a házasságkötések száma. Természetesen itt-ott anomáliák is fordulnak elő; az egyik évben valamely megye házasságkötéseinek száma emelkedik, hogy aztán esetleg jövőre újból essék. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy hiszen végre is nem csupán a kivándorlástól

kötések abszolut száma						1000 lélekre esett házasságkötés								
Sáros	Szepes	Ung	Zemplén	Torontál	Nagy-Küküllő	Árva	Veszprém	Abauj-Torna	Sáros	Szepes	Ung	Zemplén	Torontál	Nagy-Küküllő
megyében						vármegyében								
1334	1508	1242	2871	5498	1189	7·6	8·9	8·7	7·7	8·9	8·2	8·8	9·4	8·3
1391	1356	1202	2636	5945	1240	8·2	8·1	8·8	8·0	8·8	7·8	8·0	10·0	8·5
1277	1328	1188	2507	6059	1091	7·5	7·7	8·3	7·3	7·7	7·7	7·6	10·1	7·5
1114	1137	1026	2399	6115	927	7·0	7·6	7·2	6·3	6·5	6·6	6·9	10·2	6·3
1508	1380	1376	2913	6932	1206	7·6	7·6	8·8	8·6	7·9	8·7	8·7	11·5	8·2
1063	1098	1216	2399	6159	1156	6·7	7·6	7·8	6·0	6·3	7·6	7·1	10·2	7·8
1227	1198	1134	2542	6301	1207	6·3	7·3	8·1	7·0	6·8	7·1	7·5	10·4	8·1
1290	1367	1367	2850	6699	1459	7·0	8·5	8·7	7·3	7·8	8·5	8·3	11·0	9·7

mutatja ki, a hányadot nem. Az arányszámok ennélfogva közvetett úton, kiszá-

függ a házasságkötések száma, hanem sok más nagyfontosságú jelenség, az évi termés eredménye stb. is szerepet játszik annak alakulásában. Azonban, hogy mégis legnagyobb jelentőséggel e tekintetben a kivándorlás bir, mutatja az, hogy bár az egész Magyar-birodalom átlagában a házasságkötések száma 8.9‰-ről (1900) 9.8‰-re (1907), emelkedett, a kivándorlásban legerősebben résztvevő megyék közül, melyekből 9-et registráltam, mégis mindössze 3 mutat némi emelkedést, egg változatlan maradt és ö t b e n m a k e v e s e b b h á z a s s á g o t k ö t n e k, m i n t 7 é v v e l e z e l ő t t. Már most gondoljuk el, hogy a kivándorlás nemcsak évről-évre tovább tart s mindig új meg új vidékeket kezd ki, de számban is egyre gyarapszik s hogy ennek logikai következményekép tartanunk kell attól, hogy nemsokára nemcsak egyes vidékek átlaga, de a birodalmi átlag is rohamos esést fog mutatni,

A házasságkötések száma csökkenésének nyomában jár a születések számának apadása is az illető vidékeken. Minthogy az előbbi táblázatból már látnivaló, hogy a fő emigrációs megyék népesedési szempontból is közös tekintet alá eshetnek, rövidség kedvéért ezentúl csak a 3 legtypikusabb kivándorlási megyét: Árva (kivándorlás 1907.: 19.2‰), Sáros (24.1‰) és Szepes (19 6‰) megyéket teszem vizsgálódásom tárgyává. Ezekben a születések abszolut és relativ számának alakulását a következő táblázat tünteti fel:

Év	Árva megye		Sáros megye		Szepes megye	
	Élve-szülletések abszolut száma	1000 lélekre esett élve-született	Élve-születések abszolut száma	1000 lélekre esett élve-született	Élve-születések abszolut száma	1000 lélekre esett élve-született
1900	3164	37·3	7085	41·1	7171	42·2
1901	3001	35·3	6879	39 3	6819	39·5
1902	2913	34·3	6750	38·5	6589	38·0
1903	2814	33·2	6563	37·4	6396	36 7
1904	2852	33·7	7005	39·8	6831	39·1
1905	2844	33·6	6456	36·7	6201	35·4
1906	2580	30·5	6059	34·3	6801	33·0
1907	2523	29·8	6279	35·5	6103	34·6

Mindhárom megyében abszolut és relativ értelemben tetemesen megcsappant a születések száma 7 év alatt s az apadás majdnem szakadatlan volt, kivéve az 1904. évet 3 és az 1907-ikit 2 megyét illetőleg. A születések számánál azonban a kivándorló megyék kihatása a birodalmi átlagra is már oly erős, hogy azt is negativ irányúvá változtatta át, úgy hogy konstatálnunk kell azt a leverő tényt, hogy a születések tekintetében az ország visszaesést mutat, nem csupán a népesség számához viszonyítva — amennyiben a születések aránya az 1900-iki 39 6‰-ről 1907-ig 36‰-re csökkent, — de abszolute is, ugyanakkor 752718-ról 740867-re apadván le a születések száma. — Két dolgot kell itt tisztázni. Először azt a látszólag sajátságos tényt, hogy a házasságkötések országos arányának növekedése mellett a születések aránya esik. De ezt megmagyarázza azon egyszerű tény, hogy a házassági, illetve szaporodasi anyag nem csupán mennyiségileg, de minőségileg, fekonditásbelileg is csökken, mert hiszen az e tekintetben is legértékesebb, legéletrevalóbb elem vándorol ki Másodszor pedig talán némi igazolásra szorul, hogy az érintett populációs jelenségeket, bár korántsem kizárólag, de mindenesetre nagy mértékben, a kivándorlás rovására irom. Ezt a felfogásomat azonban sok körülmény támogatja, többek közt az is, hogy nem csupán hely tekintetében mutatnak épen a kivándorlásban előljáró megyék esést, de időben is a két mozzanat csaknem kivétel nélkül összeesik. 1880-ban, a kivándorlás nagyobb mérvű elterjedésének kora előtt, a születések száma országszerte emelkedett, vagy ha 1—2 évig csökkent is, a következő esztendő ezt az apadást ismét behozta. Az 1880. előtti évtizedben ugyanis a születések száma ilykép alakult:[1]

1870:	570692				
1871:	591148	1874:	572444	1877:	595984
1872:	563362	1875:	608440	1878:	592854
1873:	566792	1876:	623849	1879:	635746

[1] L. a „Statisztikai Évkönyv" illető köteteit.

Itt tehát a gyakori visszaszökések ellenére is meglátszik a határozottan progreszív tendencia. Hogy azóta hova jutottunk, azt az utolsó évtized adatai során már láttuk.

A halálozások percentualitásának csökkenésében se nagyon bizzunk a hygienikus ismeretek fejlődése és alkalmazásuk terjedése folytán; ne higyjük, hogy ez csak ideiglenesen is ellensúlyozni tudná a születések számának csökkenését. Sőt inkább utalni lehet arra a többnyire figyelmen kívül hagyott tényre, hogy még a mortalitás emelését is maga után vonhatja a kivándorlás, mivel az öregek és betegek arányszáma a fiatalok és egészségesek egy részének távozása folytán az országban megnövekszik.[1] A statisztikai adatok is megerősítik ezt a különben is oly világos tételt, amennyiben az egészségügyi viszonyok kétségbevonhatatlan fejlődése és terjedése dacára a halálozási percentualitás az utolsó években itt-ott felszökik, noha végeredményben némi apadást mutat is. Ime:

1900:	26.9	1904:	24.8
1901:	25.4	1905:	27·8
1902:	27.0	1906:	24.8
1903:	26.1	1907:	25.2

Mindezen részletvizsgálódások fonalai összefutnak az egész népesedési probléma kulmináló pontjába: a természetes népszaporodás alakulásába, mely bizony éppenséggel nem valami örvendetes és a jövőre nézve biztató. 1900-ban a szaporodás még 12.4‰ volt, 1907-ben pedig 10.8‰ s közben 1905-ben 7.9‰-en is állott. A táblázat, melyen határozottan meglátszik a regreszivitás, 1897-től kezdve a következő:

1897:	11.8	1900:	12.4	1903:	10.6	1906:	11.2
1898:	9.7	1901:	12.4	1904:	12.2	1907:	10.8
1899:	12.1	1902:	11.8	1905:	7.9		

[1] Csak kuriózumképen említem — mert hiszen praktikus értéke ennek a feltevésnek bizonyára igen kevés van — hogy Cauderlier a kivándorlás automatikus apadását és megszűnését épen ettől a körülménytől várja; szerinte a nagyobbarányú halálozás folytán sokan jutnak örökséghez, a jólét emelkedik s a kivándorlás többé céltalan volna. („Les lois de la population en France“, 114. old)

Ily körülmények közt s ha tekintetbe vesszük, hogy a vándorlások is mintegy 150—200.000 embert vonnak ki évente az országból, tisztán áll előttünk, hogy Magyarország depopuláció küszöbén áll. Árvamegyében pld., ahol a természetes szaporodás alapján kiszámított összes népesség 1906-ról 1907-re még emelkedett, már a tényleges, a vándorlások figyelembevételével kalkuláit népesség száma megcsappant. — Egy francia író szerint minden depopuláció kivándorlással kezdődik és minden kivándorlás depopulációt von maga után.

Tehát így áll a dolog; pedig ma sem panaszkodhatunk arról, hogy túlsokan laknák ezt az istenáldotta földet, mely 4-szer, 5-ször és még többször annyi embernek tudna nem száraz, de vajas kenyeret adni, — nem a mai viszonyok között persze, hanem ha jönne megint egy Széchenyi, és sok mindent felforgatna, megváltoztatna ebben az országban.

Ha már most a kivándorlás népesedési hatásainak szemlélésébe vagyunk elmélyedve, talán ez a legjobb alkalom, hogy egy futó pillantást vessünk arra is, vajjon mily mértékben vannak a nemzetiségek érintve a kivándorlás által, minő behatással van az emigráció nemzetiségi viszonyaink alakulására. Közvetlen adatokat itt sem nyújt a statisztika, de azért kiszámítható a hivatalos adatokból a túloldali tanulságos táblázat.

Kitünik ebből a táblázatból, hogy egyrészt a magyarság sokkal csekélyebb arányban vándorol ki, mint aminő az össznépességhez való aránya, másrészt pedig ezen utóbbi arány egyre emelkedik, míg az előbbi (a kivándorlásé) tendenciájában ingatag, hol emelkedik, hol esik. Ezzel szemben a németeknek és oláhoknak kivándorlása évről-évre emelkedik, számarányuk ellenben az egész népességhez viszonyítva egyre csökken. Sőt talán abban sincs túlzás, ha azt állítjuk, hogy a magyarságnak a hazai nemzetiségekhez képest oly rendkívül magas termékenysége, részben legalább, a kivándorlás alakulására vezetendő vissza. Hiszen a magyarságra, mely 1900-ban a népességnek csak 45.4%-át tette, ugyanekkor a természetes népszaporodásnak 55.54%-a

esett,[1] míg a kivándorlásban aránylag sokkal számosabban szereplő horvátok népszaporodása az összes szaporulatnak csak 0.81%-a volt, noha maga a nemzetiség az összes lakosságnak több, mint tízszer ekkora hányadát, 8.7%-át tette ki. Ujra hangsúlyozom: az ily rendkívüli eltéréseket hiba volna kizáróiag a kivándorlással magyarázni, de nem csekélyebb tévedés, ha ezt a szempontot egészen elhanyagoljuk.

Azonban nemzetiségi szempontból sem mindenképen mondható a kivándorlás kedvezőnek. Sőt a magyarságnak igazi nagy veszedelme rejlik abban, hogy a kivándorlás egyik leghatalmasabb terjesztője, legfőbb emeltyűje a pánszlávizmusnak. Az oroszok támogatásával félelmetes arányokban propagálják tót papok odakünn Amerikában a pánszláv eszméket. Thirring Gusztáv ismételten idézett művében megemlíti, hogy tömegesen alapíttatnak az Unióban pánszláv egyletek, melyekbe

Nemzetiség, anyanyelv	Hány %-a az összes kivándorlóknak			1880.	1890.	1900.
	1905	1906.	1907	népszámláláskor az illető nemzetiség az ország összes polg. népességének[2] hány %-át tette?		
Magyar	26·4	30·9	30·4	41·2	42·8	45·4
Német	17·1	19·0	19·5	12·5	12·2	11·0
Tót	23·4	19·4	17·0	11·9	11·0	10·5
Oláh	10·7	12·3	13·7	15·4	14·9	14·6
Ruthén	4·4	2·9	2·6	2·3	2·2	2·2
Horvát	10·6	9·5	8·6	15·0	9·0	8·7
Szerb	6·2	5·9	7·0		6·1	5·5
Egyéb	1·2	1·1	1·2	1·7	1·8	2·1
	100	100	100			

[1] L. „Magyar Statistikai Évkönyv" 1900. 53. old.

[2] A katonai népességre és így az összes népességre vonatkozó adatok is 1880-ból hiányzanak, ezért regisztráltam az egységesség kedvéért mindenütt csak a polgári népességet, ami az arányok helyességet természetesen nem bonthatja meg számbavehető módon.

való belépés mindenféle előnyökkel van összekötve[1] és ilyen s más hasonló fogásokkal valóságos garázdálkodást visznek véghez a magyarság közt az Óceánon túlra átkelt szláv papok. Oroszország az Unióban két ortodox püspökséget tart fönn (egyet Kaliforniában [San-Francisko székhellyel], a másikat Pensylvániában), melyeknek nagyszerű szervezete szinte kizárólag oda irányul, hogy az Amerikában élő idegenek között a pánszlávizmust propagálja. Az egyházi jelleg, mellyel ezen intézkedés bír, némileg megnehezíti ugyan a magyarországi szlávok azon túlnyomó részének meghódítását, mely nem oroszvallású, mindazonáltal, sajnos, látjuk, hogy a szervezet még sem működik ezek között sem eredménytelenül. Munkájában támogatja egy pánszláv hazafias egyesület, melynek ügynökei szét vannak szórva az Unió egész területén.[2] Amerikában, a szabadság hazájában, oly eljárást folytathatnak, melynek itthon minden mozzanata nemzetiségi izgatásszámba menne s mint ilyen megtoroltatnék s mely korántsem arra a jogos célra irányul, hogy a nemzetiségek egyenjogusítását vívja ki az idegennyelvű államok keretében is, hanem egyenesen a régi hazától való teljes elszakadást s külön nagyszláv államban való egyesülést hirdet. Bármennyire méltánylandó is ez általános emberi szempontból, Magyarországnak mégis szinte mérhetetlen kárát jelenti a pánszláv mozgalom, mert nemcsak Amerikában élő

[1] Egyáltalán jellemző, hogy az egyesülési ügy az amerikai szlávok közt meglepő mértékben van kifejlődve, ami egyik leghatalmasabb eszközük a pánszláv célok megvalósítására. E. Green Balch pld. „Our Slavic Fellow Citizens" cimű cikkében (Charities and the Commons", 1907. nov. 2., 969. old.) említi, hogy a szlávoknak csak New-Yorkban 95 egyletük van összesen 35.000 taggal. Ugyanez a cikk (970. old.) említi az Unió egyik legnagyobb szláv egyesületének (National Slavonic Society) célját, mely nem merül ki betegsegélyezésben s hasonló emberbaráti tevékenységekben, de azonfelül többek közt alapítványok tételére is irányul politikai bűntettek miatt Magyarországon fogva tartott szlávok javára — („for Slovak political prisoners in Hungary, where the Slovaks are bitterly oppressed"), — „ahol a szlávok keservesen el vannak nyomva", írja ez a, neve után ítélve nem is szláv szerző.

[2] L. „La Science Social", 1902., XXXIV. kötet 457. s. köv. old., Raoul Chélard „Emigration Hongroise et Panslavisme Americain".

polgáraink egy jelentékeny részét veszítjük el általa egy és mindenkorra, de azáltal is erősen ártanak nekünk a pánszláv agitátorok, hogy meghamisítják az amerikai közvéleményt a magyar államiság természetéről, létalapjairól. Az amerikaiak nemcsak tudomást vesznek a pánszlávizmusról, de társadalmi íróik vizsgálódásaik egyik kedvenc tárgyává tették és egy egész kis bibliografiát lehetne összeállítani az e témáról írt könyvekről. Ezekből látszik, mennyire sikerült a pánszlávizmusnak már eddig is félrevezetni Amerikát. Első sorban természetesen maguk a szlávok művelik ezt az irodalmat. Minden egyes könyvük vérlázító izgatás a magyar államiság ellen. Aki elolvassa pld. Thomas Čapek »The Slovaks of Hungary«[1] című munkáját, látni fogja, mily módon igyekszenek ezek a könyvek a magyar államot diszkreditbe hozni az amerikai közvélemény előtt. Tehetik, hiszen nincs, aki ellensúlyozná az ő propagandájukat. Anyagilag is könnyű a dolguk, mert hisz hatalmas birodalom látja el őket pénzzel. Sürgősen kell hangoztatnunk, hogy Magyarországnak sem szabadna az áldozatot sajnálnia, melylyel ama magyarellenes törekvések kontrabilancirozása járna.

Chélardnak idézett cikke nem egy nagyfontosságú megjegyzést tartalmaz a mérhetetlen károkról, melyeket a pánszlávizmus Magyarországnak okoz. Megemlíti pld., hogy még a szlávul nem tudó bevándorlót is hamarosan megejtik az agitátorok s már orosz érzelműekké teszik őket, mielőtt még régi nyelvüket az újjal felcserélhették volna. Igy aztán pld. a Bridgeporti templomban »Árpád és Szent István nyelvén imádkoznak a cárért«. Ily hihetetlen eredmények elérésével a már előbb leírt szervezeten kívül 30—40 újság is segítségére van a pánszlávizmusnak, mely minden tekintetben oly hallatlan raffinement-val űzi a népbolondítás felháborító mesterségét, hogy nehéz róla még csak halvány fogalmat is alkotni magunknak. Elhitetik a néppel, mely műveletlenségében minden frázisnak felül, hogy az elő-

[1] (New-York, 1906.)

nyöket, melyeket Amerikában Magyarországgal szemben élvez, kizárólag a cár jóságának köszönheti; de hogy ez a kegy nem süt rá tovább, ha a szlávok vallását föl nem veszi, mert anélkül igazi jó szláv senki sem lehet. Aki aztán áttér az orosz hitre, az Magyarország számára egy és mindenkorra elveszett; az már a vallás misztikumának egész erejével fogva van a pánszlávizmus karmai között. Ezért Magyarország részéről különösen a megelőzésre van szükség, mivel az utólagos gyógyítást szinte kizártnak kell tartanunk. Nagyszámú magyar pap, magyar tanító és oly magyar újságok buzgó működésére van szükség ez égető probléma megoldásánál, melyektől távol álljon az érdek, hogy előfizetőiket visszatartsák Amerikában, sőt inkább a visszavándorlás nagy előnyeit festenék olvasóik előtt. Ilyen lapok természetesen csak az állam által fentartottak lehetnek.

Végül a kivándorlásnak egy harmadik nemzetiségi hatásáról is meg kell emlékeznem: Fiume megmagyarosításáról. Csaknem állandóan százával és ezrével tartózkodnak ott a Magyarország belsejéből jövő kivándorlók, kik a hajó indulása előtt néhány nappal érkeznek a magyar kikötővárosba s a behajózásig itt tartózkodnak. Azok, akik a kivándorlási iroda által egy vagy más okból visszautasíttatnak, gyakran sajnálják a régi lakóhelyükre való visszatérés költségeit s mivel egy részük otthon mindent eladott, ezek szivesen megtelepszenek Fiumében. Ezen gyors evolucióban levő város évkönyvei sokat beszélhetnek arról, mint mozdítja elő egyrészt az ottrekedők tömege a fejlődő ipart, másrészt pedig mint magyarosodik fokról-fokra a város lakossága. Fiumében 1909-ben 2194 felnőtt utasíttatott vissza s ugyanez évben Fiumén át 3243 felnőtt vándorolt vissza.[1] Hogy ezeknek mily része maradt Fiumében, természetesen számszerűleg nem állapítható meg, de a mostani népszámlálás meg fogja mutatni, mennyire emelkedett a magyarság túlsúlya

[1] A fiumei kivándorlási iroda adatgyüjtése, (kiadatlan).

az ország amaz egyik legfontosabb kereskedelmi gócpontjában az utolsó évek alatt.

Mielőtt a kivándorlásnak a népességi viszonyokra gyakorolt sokféle hatásának szentelt vizsgálódásaimat befejezném, még egy körülményről kell bővebben megemlékeznem. Arról t. i., hogy a kivándorlás a városbavonulással úgyszólván alternatívát képez oly értelemben, hogy aki otthoni viszonyaival nincs megelégedve, az ezen két út egyikét választja: vagy kivándorol az országból, vagy a városba megy gyári munkára. A belső vándorlásnak másik neme, az, mely pld. a felvidéki mezőgazdasági munkásokat az Alföldre hajtja nyári földmunkára, itt nem igen jöhet számba, mert hiszen csak ideiglenes, időszaki jelleggel bír s amúgy is évről-évre csökken; a Felvidék már maga is bevándorlásra szorulna, a munkahiány ott is igen sok helyütt állandó s így mindig kevésbé lesz képes a Felföld az Alföldnek munkaerőt szolgáltatni. Ellenben a városbavonulás, — »rural exodus«, »mezei kivándorlás«, ahogy az angolok nevezik — párhuzamos jelenség az országos kivándorlással, emennek pótléka, mint azt már a kivándorlás okairól szóló fejezetben bővebben kifejtettem és — részben legalább — az állam által követett politikától függ, vajjon melyik a két »kivándorlás« közül emelkedik túlsúlyra. Tudunk erre a történelemből példákat. A német egység létrejötte előtt egyes német államokban kevesebb nehézségbe ütközött, kivándorolni s egy idegen országban letelepedni, mint egyik helységből a másikba, különösen pedig a városba költözni ugyanazon állam határain belül. Ez utóbbi bizonyos vagyoni állapot kimutatásához volt kötve, akárcsak ma az Amerikába való bevándorlás és különösen a súlyos u. n. »städtische Einzugsgelder« álltak útjában a városba költözésnek. Nagyon természetes, hogy ily viszonyok közt tényleg egyre nagyobb mérveket öltött a kivándorlás. Csak azért említem ezt, hogy bebizonyítsam, mennyire irányíthatók, kormányozhatók a vándorlások anélkül is, hogy erőszakos beavatkozás történnék. Már most az a kérdés, vajjon

érdemes-e alkotmányos és tapintatos politikával odahatni, hogy a kivándorlás helyét a városbavonulás foglalja el? Vagy máskép formulázva a kérdést: vajjon érdemes-e a kivándorlás apasztását mesterséges úton, tüneti kezeléssel (tehát nem szerves okainak gyökeres kiirtásával!) előmozdítani, holott biztosan tudjuk, hogy ennek elkerülhetetlen következménye a városbavonulás hasonló arányú emelkedése volna? Mert sajnos, mint már ismételten szóltam róla, automatice csak ez léphetne a kivándorlás helyébe, nem pedig a vidék és vidék közti belső népességkiegyenlítődés azon üdvös, nemzetmegváltó folyamata, mely nem jöhet magától létre, hanem csakis az állam és a társadalom fáradhatatlan, céltudatos, buzgó tevékenysége folytán. Erről a nemzetünk létkérdését képező nagy feladatról a következő fejezetben lesz szó; most ellenben röviden a városbavonulás jelenségével kell leszámolnunk és azzal a kérdéssel, vajjon elébe helyezendő-e a kivándorlásnak.

A kivándorlásnak, mint láttuk, összes gazdasági hatásait két nagy főcsoportba oszthatjuk: a szorosan vett gazdasági és szociális, s a populacionisztikus hatásokra. Arra az eredményre jutottunk, hogy a kivándorlásnak szinte egyetlen számottevő nagy előnye az általa az országba özönlő pénz s hogy már pld. az oly gyakran hangoztatni szokott munkabéremelő hatása igen kétes értékű. Ezzel szemben állnak kedvezőtlen hatásai, köztük első sorban a depopuláció. Már most világos, hogy a városbavonulás jelensége kizárja a kivándorlásnak — szorosan Amerikához fűződő — előnyeit, ellenben csaknem kivétel nélkül felmutatja az emigráció hátrányait, többnyire csorbítatlan mértékben. Az igaz, hogy a kivándorlással járó abszolut népveszteség, ez a legtisztább és legelvitathatatlanabb hatás, mely minden más szemponttól függetlenül kétségtelen erőveszteséget jelent az országra, a városbavonulásnál hiányzik; azonban más kérdés, vajjon az ország határain belül való megmaradás magában véve kizárja-e a produktív erők veszteségét? Sőt talán nem is kér-

dés. A városbavonulás ugyanis az ipar nyereségét jelenti a földmíveléssel szemben és nyilvánvalóan ennek rovására. Már most a földmívelés keservesen megérzi ezt a veszteséget, az ipar pedig nem látja hasznát, mert hiszen különben már rég virágzó nagy iparral kellene bírnunk. Ez a látszólag paradox tény némi magyarázatra szorul. Ennek magva pedig az, hogy ipar csak abból a fölöslegből állhat fenn, amit a földmívelés produkál. Ha a föld munkása szegény, akkor nincs pénze ipari termékek fogyasztására és akkor hiába állítja fel valamely ország a legáthághatatlanabb vámsorompókat, hiába praktizálja az iparpártolás minden nemét, összes fogását, melyekből ma már egy százakra menő listát lehetne összeállítani, — ha a földmíves szegény, akkor az ipar béna marad. Természetes, hogy az iparosmunkás nem fogyaszthatja el a saját munkájának eredményét, mert hiszen ez gyakran 100, 200, meg még több százalékkal drágább, mint az ő munkabére. Csak ha a nemzet összesége fogyaszt, még pedig igen erősen, akkor bír az ipar fejlődni. Képzeljünk elszigetelten egy gyárat, mely az összes szükségleti cikkeket előállítaná. A gyár minden munkása termelvényének felét természetben kapja ki, mint ahogy pld. felét kapná az el nem szigetelt társadalomban is, csakhogy pénzben. Már most az történnék, hogy a produktumok fele megmaradna a gyárosnak; ő képtelen volna mit kezdeni vele s csakhamar belátná, hogy vállalata termékeinek egyedüli fogyasztói a saját munkásai s ezen termelvények csak úgy fogynának el, ha minden munkás megkapná a »voller Arbeitsertrag«-ot. De ekkor meg a gyárosnak nem volna semmi haszna a vállalkozásból és tőkéje ránézve holt kapitális volna.

Az organikus társadalomban lényegileg ezen szimbolikushoz hasonló helyzetben van az ipar, mert hiszen a pénz révén csak az éretik el, hogy a cukrot termelő munkás termelvényének egy részét húsban kapja meg, másik részét pedig ruhában, de sohasem az, hogy az összes munkások össz-fogyasztása csak meg is közeltíené az összterme-

lését. A példámbeli egyetlen gyáros, aki mindent termel, s a munkásai, akik mindenből fogyasztanak, semmivel sem eshetnek más elbírálás alá, mint az egész termelő és fogyasztó társadalom komplexuma. Az országból való kivitelnek akadálya mindenekelőtt a nagy szállítási díj s az anélkül is kedvezőbb helyzetben levő külföldi verseny; továbbá, ha még védvámot is behoz az állam, az ezt követő retorzióval egyenesen megsemmisítheti az ipart. Maga a védvám az általam leírt körülmények közt jóformán semmit sem használhat az iparnak, mert hiszen nem a külföldi árúk versenye, hanem a belső fogyasztáshiány áll elsősorban útjában iparunk fejlődésének, ellenben igenis és nagy mértékben árthat iparunknak, mert a külföldi retorziós vámok megadhatják egyes iparágaknak a kegyelemdöfést. De ezt a mi iparosaink, úgylátszik, nem tudják és saját maguk alatt vágják a fát, midőn védvámot követelnek.

A magyar ipar fejlődésének első és talán még a kivitel lehetőségénél is fontosabb feltétele azonban a földmívelés fejlődése. Az, hogy minél számosabb, erős földmívesosztályunk legyen, de persze nem éhbéres proletáriátus, hanem jómódú kisbirtokos parasztság. Már pedig ebből a szempontból az amerikai kivándorlás, mely felvirágoztatja a legszegényebb vidékeket, a beözönlő pénz révén lehetővé teszi az azelőtt nyomorban tengődőknek a földvásárlást, ezáltal égetően szükségessé és idővel elkerülhetetlenné teszi a kötött birtokok felszabadítását és parcellázását s még hamarabb a mai szabad nagybirtokok feldarabolásához is fog vezetni, — mondom, ez a kivándorlás föltétlenül és gondolkodás nélkül elébehelyezendő a városbavonulásnak.

A második szempont pedig a népesedésé. Hogy a kivándorlás es ipso megfogyasztja a népességünket, a városba tömörülők pedig végre is megmaradnak az ország határain belül: ez a felfogás is csak felületes szemléleten alapulhat. Mert a városba vonult népesség, ugyebár, a vidékre nézve elvész s ennek hatása a vidék depopulációjára természetesen nem lehet más, mint a kivándorlásé.

Magának a városi népességnek alakulásáról pedig, mely az érem másik oldalát képezi, igen figyelemreméltó tényeket derít ki a behatóbb tanulmányozás. Az egészségtelen városi élet a szaporodást a minimumra szállítja le s 4—5 generáció alatt Nordau szerint teljes elnéptelenedést okozna, ha a vidéki népesség időnként nem regenerálná a városit. Legtökéletesebb tájékoztatást ebben a nagyfontosságú kérdésben talán Kuczynski »Zug nach der Stadt« című híres könyve, valamint Hansen, Ammon stb. alapvető munkái nyújtanak, melyeknek nyomán ma már rendkívül hatalmas irodalma keletkezett e kérdésnek, de, sajnos, csak a külföldön. »Es ist eine seit langem bekannte Tatsache — írja pld. Hansen[1] — dass alle Städte nur einen verhältnismässig sehr geringen Geburtenüberschuss aufweisen, ja dass das Lebensbudget vieler jahraus-jahrein mit einem Defizit abschliesst.« A születések számának apadásán kívül gyakran még a nagyobb halálozási arány is hozzájárul ez eredmény létrehozásához. Hansen München városát hozza fel példa gyanánt, melyben az 1871—75. periódusban a születések száma 37.549, a halálozásoké pedig 37.320 volt, vagyis a különbözet a születések javára mindössze 229, ami ily óriási számok mellett valóban egyenlő a nullával. Csakugyan: Magyarország városai is majdnem kivétel nélkül megerősítik Hansen tanait. Thirring Gusztáv szerint[2] pld. Budapest bennszülött népességének percentualitása az össznépességhez képest egyre fogy, 1881-ben 42.7%-ot, 10 évvel rá pedig már csak 39.3%-ot tett; s noha csupán bevándorlásának köszöni a magyar főváros, hogy egyáltalán még szaporulatot tud felmutatni, mily csekély ez a szaporulat is a vidékihez képest! Pestmegyében 1907-ben 1000 lélekre 14.0 léleknyi szaporulat esett, a fővárosban pedig ezzel szemben csak 5.7. A nagy vidéki városokban is hasonló eredményekhez jutunk. Kolozsmegyében a szaporodási arány (1907.) 15.6 ‰, a megye székhelyén

[1] „Die drei Bevölkerungsstufen" 11. old.

[2] „Der Einfluss der Wanderungen auf die Gestaltung der Bevölkerung von Budapest", 4. old.

pedig csak 5·6 0/00. Aradmegye 11·6 0/00-jével Arad városának 0·7 0/00-je áll szemben. Biharmegyének és székhelyének szaporodási arányszámai 13·2 ill. 1·9 0/00. Törvényhatósági városaink közül Pécs, Baja, Versecz, Pancsova és Eszék pedig épenséggel n e g a t i v szaporulatot mutatnak fel, az utolsó közülök nem kevésbbé jelentőset mint 7·4 0/00-et. Pedig a megyék, melyekben e városok fekszenek, nem maradnak el a többiek mögött szaporaság dolgában: csak épen nagyvárosaik nem tudnak a vidékkel lépést tartani.

Már most gondoljuk el, hogy a vidék lakossága állandóan özönlik a legveszedelmesebb népességmegölő centrumok felé. A v i d é k elnéptelenedik, mert java-lakossága elhagyja; s ahová ezek mennek, a városokban, népesedési szempontból sivár a talaj. Kemény szó, de nem megfontolatlanul, hanem az összes körülmények hosszú és beható tanulmányozása után ejtem ki, hogy Magyarországnak ma még, jelen viszonyai között, minden tekintetben épen úgy kell siratnia a városbavonulók, mint a kivándorlók tízezreit és némely szempontból, mint már említém, még az utóbbiaknak több aggodalmat is kell kelteniök. Mert Amerika legalább pénzzel kárpótol, úgy ahogy, a veszteségünkért. De városaink ezt sem teszik.

Ha mindezek után még egy külföldi analógiára is szükség volna, mivel Magyarország egyelőre még nem mutatja teljes kifejlettségében a szomorú jelenséget, mely itt inkább még csak a gyors és biztos evolúció útján van, akkor felemlíthetem Franciaországot. Franciaországból nincs számbavehető kivándorlás, de azért ez az állam szimbolizálja ma Európában a depopulációt. És pedig szinte kizárólag a rendkívüli mérvű városbavonulás miatt. Cauderlier, kit már ismételten idéztem, kifejti, hogy a születések száma csak úgy emelkedhetik, ha a városi lakosság aránya a mezeihez képest csökken s ezért mint a depopuláció egyetlen ellenszerét ajánlja: »Empêchez l'émigration des campagnes vers les villes!« (Különben látnivaló, hogy ő is, miként az angol

szóhasználat, emigráció alatt ép úgy érti a mezei elvándorlást, mint az országból való kivándorlást.)

Egy másik francia író, S. Guéraud de Laharpe, »La dépopulation des campagnes« című munkájában[1] táblázatosan kimutatja, hogy mily aránytalanul növekszik évről-évre a városi népesség percentualitása a vidékivel szemben s ezen körülménynek az általam már tárgyalt hátrányokon kívül többek közt még a városi bérek nagy esését s vele a a szociális viszonyok megromlását is tulajdonítja, ami különben részben magában hordja a városi szaporaság csekély mérvének magyarázatát is. Végül egy harmadik francia írónak, Arsène Dumontnak egy igen érdekes megfigyelése a városbavonulás nemzetiségi vonatkozásaira is élénk fényt vet. Igen logikusan azt mondja, hogy azon népelemek, melyek az ország legtöbb vidékén használt nyelvet nem beszélik — vagyis a nemzetiségiek — nem igen hagyják el a maguk vidékét, nem igen merészkednek tovább a szomszédos és hasonlóajkú városnál s így ezen vidékeken szinte exkluzív elterjedésre tesznek szert, ami szintén épenséggel nem mondható előnynek.

Ime, fel van állítva a kivándorlás és a városbavonulás mérlege. Már most, ha újból megfontoljuk, hogy minden lépés, mellyel a kivándorlást korlátozzuk, automatice a városbavonulás hasonmévű emelkedéséhez vezet, akkor megint egy szemponttal több van, melyből a kivándorlást meg kell itélnünk. De azért ennek figyelembevétele természetesen még nem vezethet vérmes optimizmushoz a kivándorlást illetőleg sem. Mert a fentiekből korántsem az következik, mintha talán a kivándorlást örömmel kellene üdvözölnünk, hanem csak, hogy megszüntetésénél vigyáznunk kell, nehogy »di male in peggio« essünk. A városbavonulásnak amúgy is vannak, a gazdaságaikon kívül is, rúgói, pld. a katonaság városokba tömörítése, s hogy a kivándorlás helyébe még se növeljük nagyra a városbavonulást, legalább a gazdasági okait a minimumra

[1] 26. oldal.

kellene leszállitani. De hát ennek mikéntje már nem tartozik ezen munka keretébe, arról pedig, hogy a kivándorlást illetőleg hogyan kell eljárnunk, a következő fejezetben fogok szólani.

Tovább kutatva már most a kivándorlás hatásait, egészen más területek felé is elvisz utunk. Oly hatásokkal kell még foglalkoznunk, melyek, ha nem is oly mélyrehatók, ha nem is vágnak annyira bele a nemzeti organizmus eleven húsába, mégis nevezetesek, már csak a kivándorlásról megalkotandó kép teljessége érdekében is. Itt van legelső sorban az Amerikával való kereskedelmünk fellendülése a kivándorlás nyomán. Más államoknál, melyek ügyes politikával meg tudják maguknak őrizni az emigráltak odatartozandóságának érzését, a kereskedelmi forgalomnak ebből folyó fellendülése oly nagy, hogy jelentőségben az elsőrendű hatások közt foglal helyet. Még Olaszország is, mely eddig oly nagy súlyt fektetett a visszavándorlásra, hogy minden egyes kivándorlónál már előzetesen regisztrálta, vajjon »emigrazione permanente«, avagy csak »temporanea«-e[1] az, amire az illető elhatározta magát, mostanában, mint elég illetékes ember, Labriola professzor biztositott, az ellenkező végletbe készül átcsapni s mindinkább erősbödik az az irányzet, hogy oly vidékeket, melyek felé az olaszok tömegesen vándorolnak ki, gyarmataikká tegyenek:[2] elsősorban — s egyelőre talán kizárólag — a kereskedelem fellenditése érdekében. És az angoloknak, de még a németeknek is, mindig eggyel több okuk volt vigasztalódni a kivándorlásuk fölött, mint nekünk, akik bizony a mi kivándorolt véreinkkel nem tartunk fönn valami élénk üzleti összeköttetést; bátran mondhatnók: semminőt sem. És Anglia, Németország vigasztalódnak is. Roscher, ki annyi tekintetben aggodalmas szemmel nézi a kivándorlást, a kereskedelemnek általa való fellenditése folytán — amit mi a magunk viszonyai között szinte

[1] „Állandó" és „ideiglenes kivándorlás".

[2] E sorok szedése közben tört ki a Tripoliszi háboru, mely eléggé kézzelfogható bizonyitéka ennek az irányzatnak:

egészen mellékes jelenségnek tartunk — teljesen megnyugtatva érzi magát. »Alle diese Bedenken fallen weg — írja[1] — sobald der ausgewanderte Teil des Volkes mit der zurückgebliebenen Hauptmasse wirtschaftlich verbunden bleibt. (Kolonisatorische Auswanderung)« De nem is csodálhatjuk Roscher ezen — nekünk tán első pillanatban túl optimisztikusnak látszó — nézetét, ha meggondoljuk, hogy 1873-ban (mely esztendő a kivándorlás virágzásának legfőbb idejére esik) Németország kivitele az Unióba nem kevesebbet tett ki 61,401.756 dollárnál. Anglia pedig a mult század közepe táján már ezen számnak csaknem kétszeresét érte el. Nálunk azonban, sajnos, a kivándorlás mint ilyen, helyesebben a kivándorlók tömege, mint a magyar nemzet expozitúrája a külföldön, pénzt igen, de már külkereskedelmet bizony nem hajt Magyarország portájára. Legalább nem számbavehetőt. Pedig a történelem tanusága szerint már Mária Terézia idejében is foglalkoztatta az államférfiakat azon kérdés, hogyan lehetne Amerikában piacot teremteni a magyar árúcikkeknek. És most, íme, itt van a nagy kivándorlásunk, de általa nem az árúink, — csak munkaerőnk talált piacra Amerikában.

Ellenben, ha közvetlenül nem is, legalább közvetve mégis fejleszti a kereskedelmünket a kivándorlás. Olyképen ugyanis, hogy a kivándorlás-okozta szükség vezetett a Cunard-járatok létesítéséhez s úgy lehet, ma is csak a kivándorlás teszi lehetővé ezeknek fentartását. A Cunard pedig árúkat is szállít. Olcsóbbá teszi a magyar árúk szállítását, mint hogyha a külföld tranzítóját kellene igénybe vennünk s ezen olcsóság révén talán oly ügyletek létesítéséhez is vezet, melyek különben elmaradtak volna. Hasonlóképen áll az amerikai behozatallal is. Ez az egész; és ez nem sok, de mégis annyi, hogy futólagos megvilágítást érdemel.

A Cunard-járatok 1903-tól datálódnak. Ebben az évben még csak két hajó indult (egyik novemberben, másik decemberben) s csupán személyeket szállított. 1904-ben in-

[1] System I., § 260. S. 534.

dult meg a Cunard árúforgalma, mely 1907-ig a következő, nagyon jelentékeny fejlődést mutatja:

Év	árúforgalom tonnákban kivitel	behozatal
1904.	2923	1821
1905.	4961	5060
1906.	4421	6753
1907.	8313	6616

Ami pedig kereskedelmünk összforgalmát illeti Amerikával, igen markánsan ötlik szembe, hogy az 1904. év aránylag hatalmas fellendülés kezdetét jelenti. A következő táblázat feltünteti az 1900—1903. tartó ingadozó tendenciát egyrészt, az 1904-iki fellendülést s a nyomában jövő biztos és szakadatlan fejlődést 1907-ig másrészt.[1]

Év	Behozatal	Kivitel	Összforgalom
	ezer koronákban		
1900	9750	10294	20044
1901	8911	5210	14121
1902	12019	5226	17245
1903	14310	2883	17193
1904	19182	3058	22240
1905	25013	4859	29872
1906	27403	6520	33923
1907	27107[2]	9107	36214

Hogy kivitelünk, mint e táblázatból látszik, 1904 óta sokkal erősebb és biztosabb növekedést mutat, mint behozatalunk (holott a fordulópontot jelző év előtti időben ennek

[1] L. A „Magyar Stat. Évkönyv" megfelelő köteteit.

[2] Ez az egy szám a fejlődés alól kivételt tesz, ami talán az amerikai krizissel hozható összefüggésbe. Az évi összforgalom mindazonáltal jelentékeny emelkedést mutat az előző évihez képest.

épen ellenkezőjét tapasztaljuk), azt csak olyképen tudnám megmagyarázni, hogy behozatalunk tárgyát jórészt igen értékes árúk, gépek stb. teszik ki s ezek a szállítási díj változását oly kevéssé érzik meg, hogy a régi megszokott útvonalat a közvetlen magyar vonal kedvéért nem adták föl. Behozatalunk, tényleg, még ma is jórészt német kikötők közvetítésével történik; kivitelünk ellenben a kínálkozó olcsóbb útvonalat inkább megragadta. Meg aztán, természetesen, kivitelünk általános fellendülésének is szerepe van a fenti táblázat alakulásában.

Végül pedig még egy harmadik táblázatot közlök annak kimutatására, mily mértékben tevődik át a rendszeres és számban is egyre növekvő Cunard-járatok folytán az Amerikával való árúforgalmunk súlypontja a külföldi kikötőkről inkább Fiuméra:

Év	Összforgalom Amerikával	Ebből esik Fiuméra	Az összforgalomnak hány %-a esik Fiuméra
	ezer koronákban		
1904	22240	8643	38·9
1905	29872	17255	57·7
1906	33923	21717	64·1
1907	36214	31846	87·9

Amidőn a magyar kormány a Cunard-szerződést megkötötte, valószinüleg a tényleges eredményeket még messze túlhaladó vérmes reményekkel nézett a közvetlen magyar külkereskedelemnek ezen szerződés nyomán való fellendülése elé, mert mint tudjuk, még arra is számitott, hogy Fiumét, mint transitó-piacot Amerika-felé, a külföld is igénybe fogja venni. De ami késik, nem mulik, s erre vonatkozó reményeinket most sincs okunk feladni. Arra van most szükség, hogy az állam célszerű törvényekkel Fiume felé irányitsa lehetőleg az egész kivándorlást s addig is, mig apasz-

tásának nagy munkájához hozzálát — aminek tervezetét a következő fejezetben fogom nyújtani, — legalább ne hagyja a kivándorlásnak amúgy is igen gyér előnyeit az országra elveszni. — Németországban annak idején hiresek voltak a kitünő brémai kivándorlási törvények, melyeknek következménye az volt, hogy a kivándorlók ezt a legkönnyebben és legkevesebb alkalmatlansággal átlépható kaput választották a külföld felé. Ilyképen Bréma kereskedelme erősen fellendült, úgy hogy Roscher a középkori olasz kikötővárosokhoz hasonlította, melyeket a kereszteshadak átvonúlása tett naggyá. A brémai törvényekről nekünk is példát kell vennünk. Fiuménak is nemcsak kül-, de belkereskedelme is emelkedni fog abban a mértékben, amelyben a kivándorlók tömege arrafelé fog irányoztatyni, aminthogy kezdő mértékben már eddig is növekedett.

Itt nem mulaszthatom el a legújabb, 1909. II. tv.-c. kritikáját, nem teoriák, de praktikus beválása alapján. Az egyik főszolgabirói informátió szerint ezen törvény annyira megnehezíti és sokaknak lehetetlenné is teszi az egyenes úton való kivándorlást, hogy az eddiginél sokkal többen útlevél nélkül mennek ki, természetesen nem Fiumén át, mert ott lehetetlen volna magukat keresztül csempészni. A törvény tehát, bár magát a kivándorlást — legalább lényegesen — nem tudta megszorítani, igenis elterelte azt Fiumétól, nem is szólva arról a morális hátrányáról, hogy nagyranevelte a törvénykijátszást. — Tehát egy kedvezőbb törvény és a kivándorlási hajójáratok nagymérvü szaporítása az emigrációnak a kereskedelmi forgalomra gyakorolt kedvező hatását rendkívül emelheti; az utóbbinak — járatok szaporításának — fontossága is kézenfekvő, ha meggondoljuk, hogy a Cunard hajók nem birván még a Fiumén át utazni szándékozókat sem elszállítani, a belügyminiszteriumnak gondoskodnia kellett, hogy a többlet Bréma, Hamburg stb. felé irányíttassék. Igy jött létre legújabban a »Pool-szerződés« is, mely helyett inkább a Cunarddal vagy más hajóstársasággal kellett volna oly megállapodást létesíteni, mely szerint a fiumei járatok

tetemes szaporítása útján az egész kivándorlás a magyar kikötőváros felé lett volna terelhető. Ezt de lege ferenda igen fontos leszögezni.

Végül a kivándorlásból a kereskedelmi forgalomra származható előnyök között meg kell emlékeznem egy, bár némileg szőrszálhasogatásra valló, de a tudósok által általában nagy előszeretettel emlegetni szokott feltevérsől, mely szerint a kivándorló országra nézve már az is haszon, hogy a kivándorlásból Amerikára háramló előnyök a nemzetközi viszonylatok szorosságánál fogva az óhaza gazdasági életére is reflektálódnak. Legjelentősebb képviselője ennek az iránynak Ferrara, aki csak két körülményben lát kárpótlást a kivándorlás hátrányaiért; az egyik az, hogy a tőkék az országban szerinte új erőre kapnak (az »ellbow-room« teoriájának egy speciális alakja, egyébként Ferrarán kivül Mill által is képviselve), a másik pedig a külföld előnyeinek visszahatása. Ha a kivándorlóban az országból távozó embertőkét látunk — igy okoskodik az olasz tudós, — akkor fel kell téteteleznünk, hogy ez azért van, mert itthon ily tőkék fölös mennyiségben léteznek, s mig tehát a belföldön boldogulni nem tudnának, a külföldön érvényesülhetnek, a külföldet s igy a külföld közvetítésével az anyaországot is gazdagíthatják, amire közvetlenül nem lettek volna képesek. Például a kereskedelem fellendülése, a hazahozott és hazaküldött pénzösszegek eszközlik az előny-átvitelt Amerikáról az illető európai államra. S bár egy német iró, Geffcken megjegyzi, hogy Amerika érti a módját, hogyan kell az előnyöket egészen a maga számára lefoglalni (e célból védvámokkal is teljesen körülzárja magát), a tények mégis azt mutatják, hogy Európa Amerika virulásának előnyeitől nincs elzárva.

Azonban Amerika Európára nem csupán a legszorosabban vett gazdasági szempontokból hat, de rendkivül erős befolyással van az összes itthoni szociális viszonyokra, a nép egész gondolkodására, felfogására, társadalmi öntudatára s ebből folyó cselekedeteire. A demokratikus szellem, mely európai forradalmak vértócsáiban született meg, odakünn

az idegenben, Amerika földjén tudott csak egészen kifejlődni, s onnan árasztja most hatalmas életfluidumát sugaranként vissza Európára, amelytől életet nyert. Minden egyes kivándorló, akit a honvágy, vagy más körülmények visszacsalnak hazájába, lelkében oly kincset hoz haza magával, mely értékre messze felülmulja az erszényében hozott dollárokat s ez: a demokrácia egy szikrája. A jövő Magyarországot felépíteni vannak hivatva ezek az Amerikából visszaszakadt véreink, mert a jövendő Magyarországot máskép, mint a demokratizmus jegyében el sem lehet képzelni. Már eddig is elszórtan volt alkalmam kiemelni egyes mozzanatokat, melyek az Amerikát járt magyarok lelkében élénk és kitörölhetetlen nyomot hagynak s természetesen az egész községére is rányomja a világlátott ember a maga felfogásának bélyegét. Bizonyára nem véletlen, hogy olyan megyék, melyekből való kivándorlásnak már több évtizedes multja van, a demokratizmus és felvilágosodás centrumai hazánkban, hiszen egy állandó vérkeringés köti őket össze a világ legszabadelvübb államával. Ilyen pld. Trencsénmegye, különösen egyes járásai. Öreg emberek emlékeznek rá, hogy 30—40 év előtt, mikor a kivándorlás onnan megindult, a nép szolgai gondolkodásu, alacsony lelkü, állatiasan igénytelen és müveletlen volt; hogyne, hiszen hegyek zárták el őt nyomoruságával együtt a gazdagabb és civilizáltabb világtól. Talán az ország szive, Budapest, nincs oly közel ezekhez a vidékekhez, ami a kultura átsugárzásának könnyüségét és gyorsaságát illeti, mint Amerika, amellyel a kivándorlás állandó kontaktust létesített évtizedekkel ezelőtt. Általános tapasztalat az is, hogy a kivándorlásnak hodoló vidékeken az érdeklődés amerikai dolgok, az amerikai politika, stb. iránt sokkal nagyobb, mint a hazai ügyek iránt, sőt magyar ujságok helyett amerikaiakat járatnak ily helyeken, ami, igaz, már túltengése az idegen szellemnek, de mint nyilvánvalóan átmeneti jelenség, nem feltétlenül kárhoztatandó. Nyugat lelke annyira elkél ma még e hazában, hogy belőle sok talán nem is lehet.

Amerika demokratizmusának legfőbb hatalma a labour-

unions-ban van, és méltán írja egy amerikai író, Edwards:[1] »Through the labour Union the immigrant learns his primary lesson in democracy, the basis of which is liberty and law.« Akik ezen az iskoláján a demokraciának keresztül mentek, azok nemcsak magához a demokráciához ragaszkodnak életük fogytáig, de a hozzá vezető eszközökhöz is; Edwards szerint első sorban a munkásszervezetek intézményéhez, melyek iránt itthon ma még oly sürün találkozunk a munkásság, kivált a mezei munkásság heves ellenszenvével. De ez csak egy szempont, mely mellé még száz más sorakozik. Az emberségesebb munkabér és függetlenebb életmód a munkás önérzetét és ezzel együtt morális és szellemi értékét is emeli, emberi mivoltának magaslatára emeli őt. Az összes vonását ennek a lelki emelkedettségnek, mely az amerikai munkást az európaitól megkülönbözteti, s melynek európai országokba való átültetésének feladata szinte kizárólag a kivándorlásnak illetve visszavándorlásnak jutott, nagyszerüen ecseteli Werner Sombart: »Sie sind auf der Strasse »Bürger«, ihrem Auftreten nach working-gentlemen und working-ladies. Rein äusserlich fehlt das Stigma der Sonderklasse, wie es fast alle europäischen Arbeiter an sich tragen... Das Gedrückte, das Submisse fehlt ihm... Das Katzbuckeln und Kriechen vor den »höheren Klassen«, das in Europa so unangenehm berührt, ist ganz und gar unbekannt.«[2]

És nagyon igaz, amit végezetül megállapít, hogy ezen demokratikus jelleg nem csupán esetlegesség, sem külsőség, merő látszat, hanem igazi, anyagi alapja is van, amennyiben a munkás egész materiális életmódja is sokkal közelebb áll a többi osztályokéhoz Amerikában, mint Európában. De szabad-e azt mondanunk, hogy az amerikai szellem az amerikai földhöz tapad, át nem ültethető s hogy ezért a fenn előadottak Magyarországra nézve előnyt nem jelentenek, tehát pusztán teoretikus értékkel bírnának? Bizonyára nem. Sőt ha

[1] Richard Henry Edwards „Immigration“ 1909., 28. old.

[2] Idézett „Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus“ című munkájában, 128. oldal.

pozitiv megfigyeléseket végzünk az ország különböző vidékein látjuk leginkább, hogy nem csupán általánosságban a demokratikus szellemet, de annak egyes egészen szpeciális vonásait is átplántálják visszavándorlóink s itthon dolgoznak, küzdenek egyes amerikai eszmények megvalósításáért. Sőt nem is csupán a visszavándorlás bir ezzel a demokraciát fejlesztő hatással, de már magában az az egyszerű tény, hogy kivándorlottaik révén egyes községek állandó vonatkozásban állanak földieik új hazájával, képes ily szellemi változásokat előidézni. Természetesen egy előfeltétele mindenképpen van annak, hogy ezen demokratikus hatás bekövetkezzék, t. i. egy bizonyos, bár minimális kulturfoka a kivándorlóknak.

Oly vidékeken, melyekben a nép műveltsége igen alacsony, mint pld. Erdély egyes részeiben, azt tapasztaljuk, hogy bármily erős is onnan a kivándorlás, kulturális szempontból semminemű változás nem áll be, mivel a lakosság appercipiáló képessége rendkivül alacsony műveltségénél fogva nem elegendő magasabbrendű hatások feldolgozására; de ezek a viszonyok természetesen inkább a kivételt, semmint a szabályt képezik. Általában tehát bátran elmondhatjuk, hogy azok, akiknek amaz egészen más világ odaát egyszer feltárta a maga bűbájos kincseit, az egyenlőséget nem mint demagóg frázist, de mint becsületes kézzelfogható realitást[1] itthon is, bár ha nem is egy csapásra, de lassan és biztosan át fogják alakítani a viszonyokat demokratikusabbakká. Sőt már ma is megkezdődött és bár forradalmi megrázkódtatás nélkül, de azért szinte egy forradalom hatékonyságával halad is előre ez a processzus.

Hozzátartozik az Amerikából hazánkba átültethető tulajdonságokhoz a demokratizmuson kívül a munkában való nagyobb ügyesség, melyet mindenféle praktikus tapasztalatokkal együtt hoz haza a visszavándorló. Még alig negyven év

[1] Ennek az egész tárgykörnek, az amerikai demokrácia szellemének kitünő ujabb ismertetését l. többek közt pld. Charles Fletcher Dole: „The Spirit of Democracy“, New-York, 1906. cimű kitünő munkájában.

előtt, Edward Young, a washingtoni statisztikai hivatal főnöke, egy cikkében kiemeli[1], hogy a bevándorlás nem pusztán a közönséges munkáskéz gyarapodását jelenti, de rendkivüli érték tulajdonítandó különösen azon számos tapasztalatnak és nagy gyakorlatnak, melyet minden bevándorló magával importál Európából. De ezen 40 év óta nagyot fordult a világ: átfordult egészen a visszájára. Ma mi várunk ügyességet, tapasztalatokat, gyakorlati szellemet az Uniótól, mely most a föld legelső iparosállama és igy e tekintetben előnyben vagyunk azon államokkal szemben, melyeknek kivándorlása pár évtized előtt volt virágában, mert amit azok Amerikának adtak, azt most Amerika nekünk fizeti vissza: az európai államok, bár akaratukon és tudtukon kívül, e részben szolidaritásba keveredtek egymással. Vagyoni szempontból is azt a gazdagságát élvezzük mi Amerikának, melyet Anglia és Németország segítségével sikerült megalapoznia. Ez szinte megbecsülhetetlen előny Magyarország számára.

Van még számtalan apróbb hatása a kivándorlásnak, mindenféle közvetett hatásai, gyakran szorosan helyhez vagy időhöz kötöttek, stb. melyeket részletesen boncolgatni itt igazán nem volna helyén való. Mert elvégre még a kivándorlástól oly távol fekvő viszonyokban, mint a felekezetiekben is észlelhető hatás, hiszen teszem azt az által, hogy pld. a reformátusok aránylag igen gyengén, az ágostai evangelikusok pedig rendkivül erősen vannak a kivándorlásban érdekelve, ezen felekezetek számaránya itthon is befolyásoltatik. Mindazonáltal a statisztikából[2] kitünik, hogy a létrejött arányváltozások minimálisak. Vagy egy másik, nagyon is közvetett hatás, melyet Bolgár Elek vesz észre[3] t. i. az osztályharcok enyhítése, mivel az itthon elégedetlen, tehát éppen a legelkeseredettebb, legdacosabb, legharciasabb elem a kivándorlás által levezettetik. Magyarország mezőgazdasági tar-

[1] „New-York Tribune“, 1871. április 20.
[2] L. „Magyar Statiszt. Évkönyv“ 1907. 17. old. stb.
[3] „XX. század“, 1908. dec., 498. old.

talék-seregét s benne az osztályharcok legelszántabb küzdőit, részben legalább, felszivja az amerikai ipar. De viszont Roscher arra figyelmeztet, hogy a kivándorlás által a nép között az ellentétek — »der trostlose Gegensatz kolossalen Reichtums und bettelhafter Not« — még jobban kiélesíttetnek, mivel főleg a nép középső rétege vándorol ki; az egészen szegények nem tudnak, a jómodúak pedig nem akarnak. Igy ez a két szélső ellentét marad az országban vissza.[1] Egy francia iró, Legoyt,[2] súlyt helyez arra, hogy a kivándorlás által — még ha az nem is kolonizatórikus — mindenképen befolyásra lehet szert tenni a külföldön és hogy Franciaországra nézve — nem lévén jelentős emigrációja — ez az előny elesik, a fölött csak az vigasztalja meg, hogy viszont hazája másképen, szellemi tevékenysége, új eszmék terjesztése révén szerez magának tekintélyt idegen államokban. Legoyt felfogása határozottan jogosult; a külföldi magyarság a maga szánalmas szervezetlenségében ugyancsak nem engedi egy sejtését sem felmerülni a gyarmatosító kivándorlásnak s mégis ezt épen nemrég Roosevelt itt időzése alkalmával is láthattuk, — a külföldnek államiságunkra, alkotmányunkra, önállóságunkra való eszmélése, a magyarság fokozódó megbecsülése és tisztelete, a magyar ember munkaszeretetének, becsületességének méltánylása, jórészt külföldön élő testvéreinknek már eddig is elért vivmányaként jelentkezik. Hát még ha gondoskodva volna arról, hogy »amerikai magyarság« igazán ne jelentsen egyebet, mint Amerika területén élő magyarokat. Az erre való törekvés kivándorlási politikánknak egyik legsarkalatosabb pontja kell, hogy legyen a jövőben, ha már eddig nem volt az s ezért erre a következő fejezetben még bővebben vissza is fogok térni.

Látnivaló, hogy ezek a »diversi«-rovatba szorult kisebb hatások azért éppenséggel nem tekinthetők jelentékteleneknek, sőt részben igen fontosak, s fölületesebb tárgyalásukat

[1] L. Roscher und Jannasch „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung" 339. oldal.

[2] „L' émigration europóenne, ses principes, ses causes, ses effets".

csak az indokolja, hogy lazábban, kevésbbé közvetlenül függnek össze a kivándorlással. Igy pld. éppenséggel nem lehet mellékes az sem, hogy erkölcsi tekintetben, mint a családi összetartást lazító, sokszor a családot végleg felrobbantó jelenség, a kivándorlás rendkivül kárhozatos következményekkel jár. A körmendi járásban pld. a férjek eltávozása az otthonmaradó női népesség nagyfoku erkölcstelenségéhez vezet s a törvénytelen születések számát az útóbbi években megdöbbentően emelte. Az ujságban nap-nap után olvasható tragédiákra pedig, melyeket a megcsalt férj hazatérése idéz elő, talán fölösleges is e helyen külön rámutatni. — A gyermekmunka még ijesztőbb arányokat ölt, különösen ott, hol a családfő Amerikából nem támogatja hozzátartozóit s hasonlóképen a női munka is a végletekig fokozódhatik. De hiszen olyan evidens dolog, hogy a családi élet leromlását idézi elő az emigráció minden tekintetben, hogy ezt, úgy hiszem, nem is kell tovább fejtegetnem. Hasonlóképen nem szorosan véve gazdasági szempont a militarizmusé sem, de azért megemlítésre érdemes, mivel a katonaság állapotáról következtetni lehet a nép fizikai állapotára, tehát munkaképességére is. Kétségtelen, hogy minden korlátozó rendszabály ellenére is a hadseregen ugyancsak meglátszik a kivándorlás nyoma, ami legközvetlenebbül ötlik szembe egyes községekben, melyek gyakran egyetlen újoncot sem képesek állítani. Sőt előfordult már az is, hogy egy egész járásban — a soproniban — sorhadi újonc ugyan még akadt, de már póttartalékos e g y e t l e n e g y jutott csak a közös hadseregnek, a honvédségnek pedig e g y s z á l s e m. Mindazonáltal én azt tartom, hogy egy oly hatalmas nagy horderejű és százféle fontos irányban hatékony jelenséget, minő a kivándorlás, a militárizmus rideg és merev nézőpontjai szerint csak igen erős fentartással szabad megitélni. Végül e g é s z s é g ü g y i szempontból sincs minden hatás nélkül a kivándorlás s a teljesség kedvéért erről is meg kell emlékeznem. Arsène Dumont szerint az oly vidékeken, melyekből nincs kivándorlás, a lakosság »extrêmement dense

en même temps que saine et souvent fort belle«; azt, hogy sűrűbb, már előbb láttuk s hogy Dumont állítása szerint egészségesebb is, szintén igen plauzibilis, mert hiszen kivándorlásmentes vidékeken nem a kivándorlásra alkalmatlan silány maradékelemek, hanem a legjobbak képezik a szaporodási anyagot. Dumont negatívumát könnyű átfordítani pozitívumra s akkor megkapjuk a mi kivándorlásunk ezirányú bírálatát is.

Hozzátartozik a kép teljességéhez az a nagyfontosságú tény is, hogy kivándorlásunk mindinkább ideiglenes jellegűvé válik. Ennek következtében mindazon előnyök, melyek az Amerikában való tartózkodás puszta tényéből folynak, már érvényesülhetnek ott is, hol az ország végleges vagy tartós népvesztesége nem is áll be. Vagyis a hazaküldött pénzek, a visszavándorlók ügyessége stb. Amerika szolgáltatását képezik hazánkkal szemben, minek ellenszolgáltatása Magyarország részéről mindkevésbé lesz állampolgárainak egy része, hanem inkább csak ezek munkaerejének átengedése bizonyos időre. Tehát a kivándorlás, bár mennyiségileg növekszik, minőségileg örvendetes irányban fejlődik s a következő fejezet egyik feladata lesz megmutatni, miként kell ezen tendenciát fentartani, biztosítani és fejleszteni.

Maga az a tény, hogy a kivándorlás csakugyan már eddig is az említett irányban fejlődik, három körülményből következtethető. Az első az, hogy a statisztikai adatok szerint a magányos kivándorlás mindinkább tért hódít a családostúl való kivándorlással szemben. Thirring Gusztáv számításai szerint[1] ugyanis az összkivándorlásból a családokra esett:

1875—80	57·2%
1880—85	41·2%
1885—90	31·3%
1890—93	19·3%

[1] „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság," (1904.) 148. old.

és 1907-ben, melyre e könyv adatai természetszerűleg már nem terjedhettek ki, 16·1%-ra csökkent a fenti arány. Tehát nyilvánvaló a magányos kivándorlás állandó térhódítása, melyből bátran következtethetünk az emigrációnak mindinkább ideiglenessé válására, mivel a háznép otthonhagyása az óhazával való kapcsolat fentartását jelenti.

De megáll ez a következtetés annál is inkább, mert más utakon hasonló eredményhez jutunk. Már láttuk ugyanis, hogy mily nagymérvű és egyre fokozódó aránytalanság áll fenn a férfiak és a nők kivándorlása között a férfiak javára; ez is azt jelenti, hogy a nők itthonhagyása a gyors visszatérés szándékával lévén kapcsolatos, az ideiglenes kivándorlás mindjobban tért hódít. Hiszen míg a múlt század nyolcvanas éveiben is még a férfiak túlsúlya itt az országban oly nagy volt, hogy e tekintetben csak az egy Olaszország szárnyalta túl Magyarországot, ma, épen a kivándorlás folytán, a nők túlsúlya vált szinte páratlanná. Az igaz, hogy az ideiglenes kivándorlással párhuzamosan viszont az ismételten való kivándorlás is egyre növekszik; de ez még mindig nem oly hátrányos, mint a végleges (s egyúttal a harmadik bizonyítékot nyújtja a kivándorlás ideiglenessé válásához). Sőt hajlandó vagyok azt gondolni, hogy a kivándorlás szédületesen gyors növekedése, legalább részben, egy és ugyanazon egyénnek többszöri ide-odautazásából következik, mely így bizonyos tekintetben optikai csalódást szerez a statisztikusoknak. Pozitív megállapítás azonban e tekintetben megfelelő adatok híjján most még lehetetlen s csak némi kisegítést nyújthatnak az amerikai adatok, melyeknek értékét azonban nagyon lerontja, hogy nem szpeciálisan a magyarok bevándorlására, hanem általában az immigrációra vonatkoznak, — és újabban a fiumei kivándorlási iroda adatgyűjtése. Ezekből megtudjuk, hogy míg az 1895—96. amerikai fiskális évben csak 23·32% volt ismétbevándorló, addig ezen arány Fiumén át kivándorlóinkra nézve 1909-ben már 31·53% volt.

Látnivaló az összes eddigiekből, hogy a kivándorlás meg-

itélésénél óvakodnunk kell az általánosításoktól, alaposan különbséget kell tennünk a családos és magányos, ideiglenes és végleges kivándorlás között. De hasonló megkülönböztetésnek még igen sok más tekintetben is helye van,[1] úgy hogy ismételten szigorúan ki kell emelnem, hogy mindazon következtetések, melyekhez eddigi fejtegetéseim közben eljutottam, egyenesen Magyarország szpeciális kivándorlására vonatkoznak, tehát nem általánosíthatók. Azonban még ezen megszorítás mellett is, vagyis az egyes államok keretein belül, a kivándorlás oly bonyolult jelenség, hogy előnyös vagy hátrányos volta a legkiválóbb szakemberek között is vitás lehet, amint azt legeklatánsabban Olaszország mutatja, hol két oly nevezetes férfiú közt, minők Virgilio professzor és Papale, az első a kivándorlás föltétlenül hasznos, a második pedig föltétlenül káros voltát hangoztatta. Ily határozott módon én egyik végletet sem merném hirdetni, mert hiszen az ismertetett számos előny és hátrány nem redukálható egy közös egységre összehasonlítás végett, s hogy ezen álláspontomnak minő gyakorlati előnyt tulajdonítok, az a következő fejezet elején fog kitünni. Hogy a kategórikus elintézéssel: jó-e vagy rossz? — melyet pedig a legtöbben könnyelműen kockáztatnak meg — adós maradok, mindezekből láthatólag nem véletlenül, hanem céltudatosan történik. Legfölebb annyi állapítható meg, hogy bizonyos fokig rendszerint előnyös szokott lenni a kivándorlás, azontúl pedig káros; ez a bizonyos fok pedig helyenkint (járásonkint, sőt községenkint is) változik s a fordulópontot, azt, ameddig még túlnyomók a fényoldalai a kivándorlásnak, épen ezért, azt hiszem, leghelyesebben »helyi normálmértéknek« nevezhetnők el. A praxisban ez a tétel számtalanszor nyer beigazolást, bár teoretice levezetni s indokolni már nem volna oly egyszerű dolog, mint első pillantásra látszik.

Bárhogy álljon azonban a dolog, bármint vélekedjünk is a

[1] Gerolamo Boccardo: „L' emigrazione è un fatto che, come fatto, non è nè un bene nè un male; ma che diventa l' uno e l' altro a seconda delle cagioni che la promuovono, dei modi coi quali si compie, degli effetti che produce".

kivándorlásról, egy tényt lehetetlen tagadni, vagy csak egy pillanatig is kétségbevonni: azt, hogy a kivándorlás egyike a közvéleményt leginkább és legjogosabban érdeklő jelenségeknek, a ma legsúlyosabb problémáinak, a megoldást legégetőbben szükséglő kérdéseknek. Nincs magyar ember az országban, aki ne érezné át, hogy minden egyes kivándorló szegényes batyújában az ő sorsának egy parányát is cipeli s hogy ama nagy, Amerikának tartó emberáradat sodra az ő földjeit sem hagyja érintetlenül, elöntheti és elpusztíthatja a vetését, vagy megöntözheti, megtermékenyítheti a talajt a körülményekhez képest, de hatás nélkül bizonyára nem vonul át fölötte. És alig van még egy momentum egész gazdasági és társadalmi életünkben, mely ennyire szerves fejleménye volna múltunknak, ennyire híven és összefoglalóan szimbolizálná a jelent s melynek megoldásától ennyire függne az egész ország jövője. Hogy legalább ezt mindenki tudja és lelke mélyén meg van róla győződve, az igazán vigasztaló jelenség a kivándorlással összefüggésben álló számtalan kegyetlenül vigasztalan tény közepette. Midőn egyik nagy napilapunk, mint emlékezetes, tavaly körkérdést intézett gyermekolvasóihoz, hogy ki minő hőstettről álmodozik, a sok harcibabérért lelkesedő válasz között elő-előcsillogott néhány elfogulatlan gyermekléleknek az az óhajtása, hogy megálljon a »Caronia« vagy a »Pannonia« hídján s a fölszállni akaróknak kenyeret osztogasson ki azon kéréssel, hogy ne menjenek már most Amerikába. Talán a naiv gyermeki psziche ezen megnyilatkozásából szabad következtetnünk a közvéleményre, vagy legalább is a jövő generáció közvéleményére s akkor bizalommal tekinthetünk a jövő s abban a kivándorlás sikeres megoldása elé. Mindnyájunknak, osztálykülönbség nélkül, vitális érdeke, hogy ez az idő minél előbb elkövetkezzék. És talán az a programm, melyet a következő fejezetben adok, akkor hasznos hivatást fog betölteni.

De nem igaz az angol közmondás: »Knowledge alone is power.« Viszont az sem igaz, amit a latin tart, hogy »in

magnis et voluisse sat est«. A megismerés, a dolgok elfogulatlan, tiszta szemlélete s a jóhiszeműségtől vezérelt szilárd akarat egymást kell, hogy kiegészítsék, mert csak e két tényező összeműködésétől várhatunk sikert. A pártatlanságot a következő fejtegetésekben a magam részéről igérhetem; a megvalósításra irányuló akaratban és lankadatlan tevékenységben, mely nem rajtam, de az egész magyar társadalmon áll, csak reménykedhetem.

III. MI A TEENDŐ?

A laikus közvélemény egy tekintélyes része, de csodálatosképen még a szaktudósoknak egy nagyon számbavehető frakciója is, egy igen egyszerű, de egyúttal hihetetlenül cinikus és könnyelmű elv szerint kezeli a kivándorlás problémáját.[1] A kivándorlás szerintük természeti folyamat, nincs benne semmi rendellenes; semmi aggasztó sem lehet benne, de ha volna is, nem állhatnók útját; mindez épen csak azért, mivel a kivándorlás természetes jelenség. Ez az elmélet szinte fölöslegessé teszi a kivándorlás okainak vizsgálatát, mivel az egyetlen ok szerinte az volna, hogy a kivándorlás sodra nyugatról kelet felé folyván, jelenleg Magyar- és Olaszországot tartja elárasztva; céltalan ez a sok fejtegetés a a hatásairól, mert természetes eredetű lévén, a nemzet normális fejlődésének, melyet ugyancsak természeti törvények szabnak meg, útját nem állhatja; és legfölöslegesebb ezen olcsó teória szerint gondolkodni a kivándorlás orvoslása fölött, mivel a természet erőibe, megmásíthatatlan törvényébe belemarkolni embernek nem adatott. Bármily képtelen is ezen felfogás, egy fontos tanulságot mégis levonhatunk belőle. A törvényszerűség, mellyel tényleg állhatatosan nyugatról

[1] Bizonyos tekintetben Roscher is ezek közé tartozik.

keletre terjedni látszik az emigráció láza, bizonyítja, hogy a kivándorlás része a nemzeti fejlődésnek s annak bizonyos korszakában bekövetkezik s a fejlődést előbbre viszi. Azonban ezen közös alapigazság mögött ott vannak a partikuláris okok, melyek minden nemzetnél különbözők; a partikuláris hatások, melyek a szerint alakulnak, hogy mily viszonyokat talált készen a kivándorlás fellépésekor valamely országban; és a különböző eljárások, melyekhez mind e két tényező alapos ismerete szükséges s mely megint országok szerint változó lesz. Midőn így nézem a dolgokat, önkénytelenül is eszembe jut Marx, aki azt tanította ugyan, hogy az igazságosabb társadalmi rend eljövetele históriai szükség, de azért tudta, hogy az emberi bölcseségnek s előrelátásnak mily nagy szerepe van gyors megvalósításában, s hogy ennek fontosságát mennyire átlátta, azt mindjárt be is bizonyította azzal a négy kötetes nagy — nemcsak tudományos, de egyúttal propaganda — munkával, melyet ma Kapital néven az egész világ ismer. A természet erői is mindenütt a földön egyformák s mégis hol ártanak, hol használnak, aszerint, hogy az ember hogy tudja okaikat, hatásaikat megérteni és felismerni a saját teendőit velük szemben. Ez a válaszom ama nagyon is elterjedt, mert hangzatos fatalista teóriára, mely a törvényszerűségben elegendő okot lát a tétlenségre; ezzel igazolom az eddigi két fejezetnek sokszor a legminuciózusabb részletekbe menő fejtegetéseit is. És ezzel óhajtottam igazolni azt is, hogy a következő, utolsó fejezet élén felteszem a kérdést: »mi a teendő?« — Mi a teendő? Semmiesetre sem az, hogy azt mondjuk: mert Angliának és Németországnak nem ártott a kivándorlás, sőt, úgylátszik, inkább hozzájárult nagyságuk kifejlesztéséhez, tehát bizonyára Magyarországnak is előnyére lesz és hagyni kell, hogy járja a maga útját. Nem, ebből nem állhat föladatunk, sőt azzal sem szabad megelégednünk, amivel igen sokan kimerítettnek vélik a teendőket, hogy t. i. a kivándorlás külső lefolyását, az útlevél-ügyet, a kivándorlást lebonyolító hajózási vállalatok üzemét stb. szabályozzuk.

Persze, az is ki van zárva, hogy a kivándorlást erőszakos állami beavatkozással megszüntessük. Szóval nem tüneti, hanem szervi kezelésre van szükség.

* * *

Az amerikai üzleti életben van egy alapelv, mely nagyban hozzájárult az Unió gazdasági hegemóniájának, csodás gazdagságának megteremtéséhez. Nem azt nézi az amerikai kereskedő, hogy az egész üzlete, vagy egyes egész üzletágak általában hozzanak nyereséget, hanem azt, hogy mindenen nyerjen; amin pedig nem lehet nyerni, azt kizárja tevékenysége köréből. Olyan természetes és egyszerű elv ez, hogy szinte az ember eleve meg van róla győződve, hogy mindenütt alkalmazzák; a föld minden részén és nem is csak a kereskedelemben, hanem az emberi tevékenység minden ágában. Pedig tudjuk, hogy nálunk ellenkezőleg közkeletű az a felfogás, hogy a jó kereskedő azt is tartsa, amiből neki kára van; majd behozza azt más árúkon. És bizony tudósok, politikusok is gyakran azt gondolják, hogy oly ügyet, melynek több az előnye, mint a hátránya, föltétlenül pártolni kell és fordítva, elitélni az olyat, mely számosabb árny-, mint fényoldalt mutat. Pedig gyakran meg sem lehet kétségbevonhatatlan biztonsággal állapitani, vajjon az előnyök, vagy a hátrányok vannak-e túlsúlyban, amiből nem egyszer már azon végzetes tévedés származott, hogy sok szempontból ártalmas jelenségek nagy erőmegfeszítéssel, egészen jóhiszeműleg, de könnyelműen előmozdíttattak és megfordítva, örökre megsemmisíttettek sok hasznos tulajdonsággal gazdag tünemények, csak azért, mert árnyoldalaik túlsúlyban levőknek látszottak. Vagy ahol ez ily kifejezetten nem is történik, mindenesetre a fenti eljárás mellett előnyök indokolatlanul feláldoztatnak, hátrányok minden valódi ok nélkül elviseltetnek. Ezért hivatkoztam én az amerikai kereskedők követendő példájára, ezért választottam az ő elvüket

bevezetéseül és mintegy mottójául az általam adandó kivándorlási politikának.

Törvényhozásunk, kormányzatunk, tudományunk, társadalmunk, szóval a kivándorlásra befolyó összes tényezőink egyike sincs azon alternativa elé állítva, hogy a kivándorlással szemben vagy abszolute igenlő, vagy föltétlenül tagadó álláspontot foglaljon el.[1] Sőt ellenkezőleg, feladatunknak legfontosabb és egyúttal legnehezebb része épen ez: elfogulatlan belátással kiaknázni az összes előnyöket, melyeket az emigráció nyujtani képes, sőt kifejleszteni ezeket, lehetőleg maximális hatékonyságukig fölcsigázni őket; viszont lerombolni és megsemmisiteni mindazon tényezőket, melyek a kivándorlás hátrányos oldalát teszik ki. Az irtóháború, a fatalisztikus megadás és a vak felmagasztalás: mindhárom egyaránt a kulturátlan népeket jellemzi s a műveltségnek és intellektuális fejlettségnek az én szememben legcsalhatatlanabb bizonyítéka a dolgok differenciált megitélése, szemben a durva szintetizmussal. A villamosság természettől fogva egyformán romboló és alkotó erő s a vad népek, melyek csak nyomban szembeszökő destruktív jellegét ösmerik fel, rettegnek tőle s a maguk primitív módján küzdenek is ellene. A művelt világban ellenben, bár Franklin Benjáminnak sikerült »eripere coelo fulmen« vagyis nagy mértékben gyengíteni az elektromosság vészes hatásait, ennek dacára csakhamar megkezdődik a tudomány történetében azok sora, kik nagy kitartással kutatták a villamosságban rejlő konstruktív erőket is és azokat fokról-fokra céltudatosan kifejlesztették. Nem ujjongtak azon — és ez a leglényegesebb — hogy ártalmatlanná sikerült tenni egy elementáris erőt, ami

[1] Még Roscher is elkövette azt a nagy hibát, hogy egyoldaluan itélte meg az akkori német kivándorlást. „In ihrer jetzigen Gestalt ist die deutsche Auswanderung als ein fast reiner Verlust unserer Volkswirtschaft zu betrachten" („Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung", 1856.) Bismarck később még a praxisba is át akarta vinni ezt a felfogást, mint az 1885. jan. 8. tartott, a kivándorlás közigazgatási (nem szociális!) uton való megszüntetésére irányúló parlamenti beszédéből kitünik.

a vad népeket, ha egy véletlenség folytán rájönnének a módjára, bizonyosan kielégítené, hanem buzgó fáradozással fölkutatták a villamos erő hasznát is s azt pozitív értékekké konverválták. Meglátták a rettegett démonban is a benne rejtőző jó tulajdonságokat és ezeket fejlesztették ki benne, miként a nevelésnek célja a rossz tulajdonságok elnyomása s a jók kifejlesztése, nem pedig a kevés reményre jogosító gyermekeknek a Tajgetosz sziklájára való kitétele.

Fájdalmas a hasonlat, de eddigi kivándorlási politikánkat a vad népek imént jellemzett felfogásával kell párhuzamba állítanom s csak a jövő zenéjét láthatom a hasonlat második részének megfelelő politikában. Parlamenti életünkben épúgy, mint a társadalmi közfelfogásban, a kivándorlás emellett még azért is jutott oly kíméletlenül egyoldalú elbíráláshoz, mert pártkérdéssé alacsonyíttatott le.

Az agráriusok, akik a munkaerőik megcsappanását látják a kivándorlásban, természetesen halált kiáltanak rá és legjobban szeretnének börtönbüntetéssel vagy jószágvesztéssel sújtani minden emigránst, mint az néhai való I. György angol király idejében járta. A törvényhozáson erősen meglátszik ennek a szellemnek a nyoma és semmi kétség nem fér ahhoz ahhoz, hogy a legújabb 1909. II. t.-c. ennek az iránynak még sokkalta erősebb érvényesülését jelenti, mint a régebbi, az 1903:IV. A katonai kötelezettség, mint szigorú kivándorlási akadály, szerintem, részben legalább, nem egyéb, mint leplezett eltiltása a legjobb munkaerő exodusának. Egyébként ezt az új törvényt már megbíráltam az előbbi fejezetben s a törvény ott leírt hatásaiból kitünik, hogy mennél egyoldalúbb és elfogultabb valamely intézkedés, annál rövidlátóbb és sikertelenebb is szokott lenni. Nagyon valószinű azonban, hogy ha a nép tartotta volna kezében a hatalom gyeplőit, akkor viszont az ellenkező véglet állt volna elő. A kivándorlók mindenféle kedvezményekben részesültek volna s a magyar mezőgazdaság és ipar tönkremehetett, népességünk pedig Franciaország sorsára jut-

hatott volna. Hogy nálunk a közös nagy nemzeti érdekek megvalósítása a »pártérdek«-nek nevezett önző rosszhiszeműség zátonyán oly gyakorta megfeneklik, az súlyos és veszedelmes nemzeti átok s az igazán nagy dolgoknak örök meghiúsítója.

Ép ezére félek is, hogy az általam adandó programm megvalósítása, bármennyire kerülöm is benne az utópiákat, igen sok akadályra fog találni anyagi, gyakran egészen kicsinyes személyi érdekek miatt. Vagy helyesebben képzelt anyagi érdekek miatt, mert hiszen már előbb hangsúlyoztam, hogy egy frakciója a nemzetnek sem élvezhet tartósan a másik rovására s emennek minden hátránya nagyon gyorsan visszahat az élvezőre is. Igy tehát mégis eloszlatom félelmemet s praktikus hasznot is merek remélni fejtegetéseimtől, mivel arra fogok törekedni, hogy az osztályonkénti és pártonkénti külön érdekek illuziórius voltát bebizonyítsam s kimutassam, hogy programmom nem csupán az egész nemzetnek in abstracto, de az azt kitevő minden egyes osztálynak in concreto is csak előnyt és hasznot hozhat. Ezen ajánlással fogok fejtegetéseimhez, melyeknél lehető tömörségre és rövidségre fogok törekedni. Mert hiszen ez végre sem törvényjavaslat még, s csupán az irányt és főbb vezérelveket van hivatva megjelölni. Minthogy pedig, mint már előbb kifejtettem, nem tüneti, hanem szerves kezelésre van szükség, a gazdasági életnek látszólag távolabb eső ágai is kell, hogy bevonassanak fejtegetéseim körébe.

1. Belső kolonizáció.

„. . . . Hiszen a magyar nemzet nagy zöme földművelésből él, nemzetünk szine-javának sorsa hazánk földjével van összenőve, valósággal hazaárulást követ el, ki bárminő teóriák kedvéért megtagadja azt a védelmet, melyre mezőgazdaságunknak feltétlenül szüksége van."

Gróf Tisza István („Magyar Agrárpolitika", 79. oldal.)

Magyarország gazdasági életének immáron krónikussá vált betegsége a munkaerő-kalamitás. Pedig bizonyára nem lakja ezt a földet kevesebb ember, mint ahány — gazdasági értelemben szólva — elfér rajta. Mert akárminők legyenek is a kivándorlásnak végső indító okai és mozgató erői, annyi bizonyos, hogy mindennek a legalján ez van: azok mennek ki, akiknek a mai viszonyok között itthon nincs helyük. Hogy miért nincs helyük, mikor ezt az országot tejjel-mézzel folyónak mondjuk mi s ilyennek tartja a külföld is? Hogy lehetne-e a dolog másképen? Hogy 60 ember egy négyzetkilométerre olyan nagyon sok-e, mikor Belgium ugyanoly területen négyszer annyit táplál? Önkénytelenül feltólulnak ezek a kérdések, de bárhogyan is válaszoljuk meg őket, a lényeg változatlanul ez marad: Magyarországon kevés a munkáskéz és mégis sok, mert még állandóan tart a kivándorlás.

Csak meg kell érteni a helyzetet, meg kell fejteni ezt a paradoxont s akkor a baj orvoslása magától adva van. A munkáshiány, mely a földművelésre bénító hatással van, a népre is hátrányosan visszahat, először mint termelőre a munkaalkalmak szerfölötti megszorítása folytán, másodszor és különösen mint fogyasztóra. Az első pont magyarázatául elég annyi, hogy a munkáshiányból folyó megszorítása a termelésnek gyakran túlmegy a szükséges határokon s az el-

lenkező végletet, t. i. a munkanélküliséget idézi fel. A második pontban foglalt tétel még ennél is világosabb: természetes, hogy a termelő hátrányát a fogyasztó fedezi, vagyis jórészt megint csak a munkás. Mert nevetséges volna azt gondolni pedig egyes tapasztalatlan, makacs szocialisták nagyon szeretik hangoztatni — hogy az alacsony munkabéreket a földbirtokos önkényesen szabja meg, ő, aki ötszörösét fizethetné, éhezni hagyja munkásait. Szó sincs róla: a mai irracionális, extenzív gazdálkodás mellett a földbirtokos n e m f i z e t h e t többet az inkriminált bérnél s felelősség csak azért terheli, mert a saját és munkásai ezen lehetetlen helyzete dacára sem nyit tért az intenzívebb gazdálkodásnak, birtokai feldarabolása által. Nagyon helyesen jegyzi meg Hegedüs Lóránt, hogy ha a földbirtokosok a ma fennálló viszonyok mellett arra kényszeríttetnének, hogy munkásaik bérigényeinek eleget tegyenek, akkor — munkásaik helyett ők vándorolhatnának ki. Nyilvánvaló ennélfogva, hogy ha mégis némi csekély béremelést ki lehet a gazdától erőszakolni, ő ezt beszámítja a termelvény árába s így amit mint termelő nyer a munkás, azt elveszíti mint fogyasztó. Egyik vagy másik oldalról tehát mindig, de többnyire mindkét oldalról szenved; ennek következtében tömegesen kivándorol, miáltal újabb munkáshiányt idéz fel: megvan a végzetes, megszakíthatatlannak látszó circulus vitiosus.

Nincs tehát semmi képtelenség abban, ha ahelyett, hogy megállanánk a m u n k a n é l k ü l i s é g n é l, visszavezetnénk a kivándorlás végső okait a m u n k á s h i á n y i g. Hogy melyik e kettő közül képviseli az első kiinduló pontot, természetesen megállapítani nem lehet; időben szakadatlanul űzik egymást, térben pedig megférnek egymás mellett is.

Ha már most el tudtunk jutni idáig, hogy ezt a két mindenekfölött súlyos országos bajt: a munkanélküliséget és munkáshiányt ne tartsuk ellentétesen ható erőknek, hanem közös kivándorlást okozó jellegüknél fogva meglássuk bennük a rokon vonásokat is, akkor egyszerre, szinte meglepetésszerűen óriási perspektíva tárul fel szemünk előtt. Ugy érez-

zük, hogy a nagy kérdést máris mértföldekkel vittük közelebb megoldásához. Mert ama két szó felidézi bennünk a szociális és gazdasági bajokban gyötrődő Magyarország igazi képét: egyrészt a munkanélküliségben szenvedő, a szociális nyomorok legrosszabbikát sinylő vidékeket, másrészt pedig azokat, melyekben a termelés pang munkaerő híjján. Bár a két baj néha egyugyanazon vidéken rövid időközökben váltogathatja egymást, bár a két járvány vándorol, időnként helyet cserél, mégis elmondhatjuk, hogy általánosságban, kivételesebb esetektől eltekintve, az ország egyik része állandó munkanélküliség, a másik pedig állandó munkáshiány jegyében áll. És ha ezt felfogtuk, vajjon nagy találékonyság kell-e ahhoz, hogy a két bajt egy csapással úgy szüntessük meg, hogy levezetjük a munkásfölösleget a maga vidékéről oda, ahol reá égető szükség van? Vajjon nem a leghihetetlenebb botlás-e a kivándorlás ügyét holmi katonai jellegű tilalmakkal elkontárkodni, gazdasági problémákat a militarizmus útján vagy csendőri asszisztenciával akarni megoldani, akárcsak a középkorban a parasztlázadások kérdését?

A fenti, munkaerő-kiegyenlítő értelemben vett belső telepítés,[1] mint egyszerű áttelepítés, kívülről nem ad semmit hozzá a nemzet erejéhez s azt mindazonáltal óriási módon fejleszteni képes. Csak az tekinthet bizalmatlan szemmel erre az áttelepítési eszmére, aki pld. a kereskedelmet is improduktivnek tekinti, mert mindkettőnek meg van az a közös tulajdonsága, hogy pusztán helyváltoztatás útján új értékeket képes termelni. Amint ma már mindenki meg van győződve annak igazságáról, hogy a mahagónifa, melyet lakatlan ős-

[1] A belső telepítés, belső gyarmatosítás kifejezéseket a Földes Béla által is használt értelemben veszem; némely külföldi iró ugyanis, (mint pld. Lette stb.) a külföldieknek az országba való betelepítését is így („innere Colonisation") nevezi, ellentétben a „külső" gyarmatosítással, mely csak az anyaországon kivűl eső területen folyhat. Félreértések kikerülése végett tehát meg kell állapítanunk, hogy a következőkben a fenti kifejezést csak az ország határain belül való helyváltoztatásra alkalmazom.

erdőkből hoznak Európába, ezáltal értéktelen természeti anyagból nagyértékű gazdasági jószággá lesz átváltoztatva, épannyira világos, hogy a munkás, ki munka nélkül, tehát gazdasági szempontból értéktelenül, tengődik valahol a felvidéken, munkásszegény vidékre hozva, fontos és értékes produktív erő szerepét veszi fel. Külföldről az az ország telepítsen, amely munkanélküliséget nem ismer; ahol annyi ember vár az éhségtől megváltó falatra, mint nálunk, ott nagy áldozatok árán külföldi munkásnak adni kenyeret, súlyos hiba volna.

»A telepítésről és birtokfeldarabolásról« szóló 1903. évi törvényjavaslat előttem fekszik. Ugy vélem, hogy kezdetnek is kevés, amit ez tartalmaz, s főelőnye az 1889. V. t.-c. felett csak az, hogy részletesebben precizirozza a telepítési feltételeket. Mindkét esetben azonban maga a cél, az irányelv, egyaránt el van tévesztve; és nem is csupán fokbeli, hanem lényegi fogyatkozással állunk szemben. Mert nem is szólva arról, hogy az anyagi szűkkeblűség és száz más oknál fogva a törvény még az általa célzott sikert sem igen képes elérni, maga a kitűzött cél is inkább csak valamivel arányosabb birtokeloszlásra, semmint a fenti értelemben vett áttelepítésre irányul oly vidékekről, ahol sok a munkáskéz olyanokra, melyek annak szűkiben vannak. A törvényjavaslat címe telepítésről beszél, de a szövegből kitűnik, hogy ezen telepítés igen szűkkörű, úgyszólván csak a legközelebbi környék lakosságát érinti. A széleskörű országos propaganda, felvilágosító tevékenység, közvetítés, az áttelepülés előmozdítása vasúti s egyéb kedvezményekkel stb.: mindez hiányzik belőle. Az államnak össze kellene állítania az ország munka- és munkás-térképét s ennek az alapján áldozatoktól vissza nem riadó belső-kolonizációs tevékenységet kifejtenie.

Egy külföldről vett példával illusztrálom, mikép gondolom a dolgot. Friedrich Kapp (volt new-yorki Commissioner of Immigration) »Über Auswanderung« cimű munkájában (1871-ben) utal arra, hogy Pommern és Posen tartomá-

nyok ép oly alkalmasak volnának jobb jövőt biztosítani a német kivándorolni szándékozóknak, mint akár a távoli Unió. Ezen oliganthrop (gyérnépességű) vidékek még ép úgy megművelésre várnak, mint ama távoli nagybirodalom.[1] Nem csekély érdeklődéssel vesszük tudomásul e szavakat, ha ismerjük Bismarck következő kijelentését, mely a Reichstag 1882. június 14-iki ülésén hangzott el: »Gerade aus den übervölkerten Landesteilen ist die Auswanderung die geringste; die Auswanderung ist bekanntlich am stärksten in den wenigsten bevölkerten Provinzen; voran steht Westpreussen, dann folgt Pommern, Posen etc.« Melyik az a nagy igazság, melyet e két — kétségkívül egyaránt autentikus — kijelentés összevetéséből nyerünk? Az, hogy Pomeránia és Posen, ez a két gyér népességű, de amellett természeti előnyeinél fogva nagy néptömegek eltartására hivatott vidék, állandóan a kivándorlás betegségében sínylik, ahelyett, hogy más tartományokból való bevándorlás által parlagon fekvő értékei kiaknáztatnának. Pommern és Posen lakossága a vándorbothoz nyúl, mert — mint az a fentebbi fejtegetésekből is érthető — épen saját gyér száma akadályozza abban, hogy zöld ágra tudjon vergődni s minthogy a kivándorlás által a népsűrűség ismét csak csökken, a helyzet még silányabb lesz s mi »segít« a bajon? Ujabb emigráció. Igy talán sohase szünnék meg ezen tartományok kivándorlása, ha a legbiztosabb ellenszerét, a bevándorlást, nem alkalmaznák. Mert bármily paradoxul hangzik is: bevándorlás a kivándorlásnak legjobb ellenszere.

Még néhány érdekes külföldi példát hozhatok fel a belső vándorlásokra vonatkozólag.

Belgiumban az évi belső vándorlások száma (1906.) csaknem félmillió (492,493)[2] s viszont kivándorlása a mienkkel szemben csekélynek mondható. (Az más lapra tartozik, hogy

[1] 34. old.

[2] „Annuaire Statistique de la Belgique" 1907. 133. old.

viszont a bevándorlás ezt a gyenge kivándorlást is túlkompenzálja.) Belgium közmondásosan sűrű népessége és bámulatos gazdasági virágzása nem kis mértékben tudandó be annak, hogy a kivándorlás helyét tervszerű, céltudatos belsővándorlások foglalják el. Hangsúlyoznom kell itt is: tervszerű és céltudatos, mert viszont pld. Franciaország ismeretes s már idézett példája mutatja, hogy a túlságos városbatömörülés egészen hasonló hatásokat szülhet, mint a kivándorlás s épen ellenkezőket, mint a tisztán mezőgazdasági jellegű vándorlások. Olaszország is érdekes példát nyújtana az ily tervszerű belső kolonizációra, ha egy már húsz év előtt megpendített eszme nem lett volna elhanyagolva s így praktikus szempontból kiaknázatlanul hagyva. Az 1888. dec. 30. törvény értelmében ugyanis a belügyi al-államtitkár (Sotto-segretario di Stato) köriratot intézett az egyes tartományok prefektusaihoz, hogy a kivándorlás minden körülményeiről (cél, útirány, kivándorlók vagyoni viszonyai stb.) felvilágosítást adjanak s egyúttal terjesszenek föl véleményt arról is, vajjon lehetne-e a kivándorlást belső kolonizációvá átalakítani és ha igen, hogyan. Körülbelül egy ilyen, leghelyesebben a járási szolgabirákhoz, sőt esetleg a községi elöljáróságokhoz is intézendő körkérdés oldaná meg nálunk is legjobban a dolog ismeretbeli részét; persze a viszonyok kutatását — nem úgy, mint Olaszországban — a nyert tervezet keresztülvitelének kellene követnie. És végül még egy példát a régebbi porosz időkből. Már nagy Frigyes olyan tervszerűen járt el, hogy pl. a voigtlandi aratómunkásokat Magdeburg közelébe, a voigtlandi építőmunkásokat pedig Berlin elővárosába telepítette át, és így tovább, mindenütt szem előtt tartva a benépesítendő vidék munkásigényeit, amivel az illető munkások érdeke s ezzel együtt megtelepedésük állandóságának garanciája jár együtt. Tehát már akkor, az információbeszerzés hasonlíthatatlanul primitívebb módja mellett, sem volt lehetetlenség a tervszerű és sikeres telepítési eljárás; hát még a mai viszonyok között hogy szabadna

nehézségeit csak egy pillanatra is áthidalhatatlanoknak mondani!

Térjünk már most vissza Magyarországhoz. Ezelőtt 30 évvel, 1879. jan. 30-án, Galgóczy Károly a magy. tud. Akadémián értekezést tartott »a telepítések kérdéséről Magyarországon«.[1] Erre a becses munkára sok tekintetben még ma is vissza kell nyúlni, mert tételei jórészt a jelenlegi viszonyokra is alkalmazhatók. Pestmegyének akkor mindössze két járásában állt a népsűrűség magasabban az országos átlagnál; a többiben ennek alatta maradt. Galgóczy rámutat[2] arra a hihetetlennek látszó tényre, hogy az ország szívében, termékeny sík vidéken egyes területek megműveletlenül, elhagyottan, hasznavehetetlenül hevernek, mert nincs, aki megmunkálja őket. S már ő ajánlja, hogy ezen s hasonló állapotban levő vidékek más megyéink lakosságának egy részével népesíttessenek be; ő már 3 évtizeddel ezelőtt belátta, hogy ez a legegyszerűbb, a legtermészetesebb módja annak, hogy ama súlyos bajon, melyet olyganthropiának nevezünk, segítve legyen, s a törvényhozás még mindig nem ért nyomába ennek a régi tudományos megállapításnak. Galgóczy még ki is számítja, hogy hány lelket kellene Pestmegyében négyzetmértföldenként letelepíteni, hogy legalább az országos népsűrűség-átlagot elérje az ország első megyéje és ilyen tervszerűséggel kellene végre az államnak is eljárnia, ma még százszorta inkább, mint akkor, mert azóta hozzájárult a bajhoz a nagymérvű kivándorlás, melynek megszüntetését, mint kifejtettem, jelentős részben ily irányú tevékenységtől várjuk. A következő példa szolgáljon ez irányú felfogásom jobb megvilágítására.

Árvamegye munkásviszonyairól az 1905-iki »Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon« című földmívelésügyi minisztériumi kiadvány akként számol be,[3] hogy a vármegyét ki-

[1] Megjelent könyvalakban is a fönti címmel. 1880.
[2] 42. skk. old.
[3] 643. oldal.

tevő 4 járás egyikében sem volt elegendő napszámos, sem éves cseléd, ellenben a munkásoknak az egész megye területén elegendő munkájuk volt. Mi okozta a munkáshiányt? Az alsókubini, námesztói, trsztenai és vári járásban egyaránt: a kivándorlás. Már ebben az évben (1905.) azonban s kivált a következőkben mind sűrűbben fordul elő, hogy más vidékről alkalmaztak munkásokat és pedig eleinte csak bizonyos munkákhoz, pld. erdei munkához, majd később már minden munkánál igénybe vettek idegen munkaerőket. 1908-ig a következő eredménye mutatkozott ennek az eljárásnak:[1] a munkások kedvező helyzete, t. i. hogy volt elegendő munkájuk, változatlanul megmaradt, ellenben a munkásokban való hiány megszünt, egyelőre csak az alsókubini és vári járásokban, tehát mintegy a megye felében. A gazdasági viszonyoknak ily módon beállott javulása folytán pedig a kivándorlás is apadóban van s Árvában az 1905-iki $23{\cdot}3^{0}/_{00}$-ről[2] 1907-ig$19{\cdot}2^{0}/_{00}$-re[3] szállt le. Hangsúlyoznom kell: a viszonyok javulásának következményeképp, nem pedig oka gyanánt, mert hiszen akkor az egyre növekvő alkalmazása más vidékről jött munkásoknak fölösleges lett volna. Hanem abban a mértékben, melyben idegen munkaerőket alkalmaztak, — ama nem épen egyszerü folyamat szerint, melyet előbb már a priori is megállapítottam s most igazolok — a kivándorlás csökkent.

Csakugyan, ha Árvamegye mintájára menne a dolog mindenütt az országban, akkor fölösleges volna mindez a fejtegetés: nyitott ajtókat döngetnék. De, sajnos, Árva kivétel, még pedig az igen kevés kivételek egyike. A következő néhány példán, mely 2—2, egymással ellentétes viszonyokkal bíró megyének állapotára vet fényt, az ország általános helyzetét fogom demonstrálni.

[1] Id. kiadvány 1908. évről, 577. old.
[2] Magy. Stat. Évkönyv 1905., 55. old.
[3] U. a., 1907. 66. old.

Bács-Bodrog típusa azon megyéknek, melyekben a munkanélküliség legjobban grasszál.[1] Egyes járásaiban a munkahiány nincs is évszakhoz kötve, hanem kiterjed az egész esztendőre. Ellenben munkásokban az egész megye területén[2] nincs fogyatkozás — hogy is lehetne, mikor még a törzslakosság is egymás elől eszi el a kenyeret. Természetesen a kivándorlás, mely 1907-ben az elég magas 12·9⁰/₀₀-t ütötte meg, szolgál ezen túlnépesség levezető csatornájául, ahelyett, hogy egy észszerű telepítési politika rendezné az ügyet. Hogy hova telepíttessenek? Egyszerre egy egész sereg munkáséhes járás és megye emeli fel kérő kezét. Itt van pld., hogy az ellenkező típust állítsam szembe Bács-Bodrogmegyével, Szepes vármegye, ahol a kivándorlás szintén igen nagyarányú (1907: 19·6⁰/₀₀), mert hisz láttuk, hogy a két látszólagos ellentét: munkanélküliség és munkáshiány, egyaránt kivándorláshoz vezet. Szepesben a munkásoknak kivétel nélkül minden járásban van elegendő munkájuk s mégis kivándorolnak, egyszerűen azért, mert munkaadóik a munkáshiány folytán kedvezőtlen helyzetben vannak s ezen hátrányuk visszahat munkásaikra is. Ennélfogva mindakét fél érdekében, tehát az egész országéban is, ide kellene telepíteni Bács-Bodrognak, vagy bármely esetleg közelebb fekvő, hasonló helyzetben levő megyének fölös lakosságát.

Ha a földbirtokos a szomszéd községekből, melyekben talán szintén kevés a munkás, néhány fillérrel magasabb bér által csábít magához munkásokat, akkor terve és számításai csupán a maga szűk érdekkörére terjednek ki s az egész országnak csak merő véletlenség folytán hozhat ez az akció hasznot, a kivándorlást is csak a legritkább esetben apasztja. Igy pld. az a tény, hogy Árvamegye ki-

[1] „Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon", 1908., 583. old.

[2] Kivéve a titeli járásban mutatkozó jelentéktelen hiányt éves cselédekben.

vándorlása, mint előbb említém, csökkent, jórészt véletlennek tudandó be s én ezt leginkább azzal magyarázhatom, hogy a megye területe csekély lévén, a munkaerő sokkal inkább került ki a szomszédos megyékből, mint nagyobb területű megyénél, melynél a munkaerők vándorlása belső helycsere útján is könnyebben létrejöhet. Már pedig mi csak azt láttuk, hogy Árvamegye kivándorlása csökkent s nem vettük tekintetbe egyrészt, hogy ezzel talán a szomszédos megyék kivándorlásához adott hozzá egy megfelelő százalékot, másrészt, hogy az ország határán lévén, külföldről szerezte be hiányzó munkaerejének egy részét, ami bizonyára nem válik előnyére egy oly államnak, melyben más vidékek viszont a saját zsírjukban: a túlsok munkaerőben fulladnak meg. Egészen el is tekintve az ily eljárás nemzetiségi hátrányaitól, Árvamegye előnyös helyzete is az egész ország szempontjából igen kétes értékű tehát, aminek egyetlen oka az, hogy az általam kedvezőknek jellemzett folyamatok véletlen művei voltak csupán s hiányzottak belőlük a közérdekre irányuló tervszerű számítások.

Mindebből világos, hogy a laissez-faire elve, bármenynyire beválik is másutt, itt veszély nélkül nem alkalmazható. Mert eléggé világos lehet az eddigiek után, mi történik akkor, ha szabad folyást engedünk a munkaerő országos megoszlásának s azt a munkaadók s a munkát kereső sans-travail-okra bizzuk, — mely utóbbiak e tekintetben egészen hasonló elbirálás alá esnek, mint az előbbiek. Ha valamiben, úgy ebben van feltétlenül szükség az állam hathatós beavatkozására annál is inkább, mert azzal, mint láttuk, tartósan egy osztálynak az érdekeit sem sértheti s ellenkezőleg a nemzet minden tagjára nézve üdvös szolgálatot teljesítene. A mód pedig, mellyel a cél elérhető: egy nagy körültekintéssel létrehozandó telepítési törvény.

A törvény alapját, mint már említém, egy sok gonddal összeállítandó térképnek kellene képeznie, mely föltüntesse a munkaerő-hiányt, illetőleg fölösleget felmutató vidékeket, ezen

tulajdonságaik mérve szerint is.[1] Azután áldozatot nem kímélve, meg kellene állapitani egy nagyobb évi összeget, mely egyrészt a propagandára — kényszereszköz alkalmazásáról természetesen szó sem lehet — másrészt pedig az áttelepítendők támogatására, költségeinek megtérítésére volna forditandó.

Ami a propagandát illeti, erre nézve a helyi hatóságokra, melyek a lokális viszonyokat alaposan ismerik, hárul a feladat oroszlánrésze. Ez a feladat különben nem a legkönnyebb. A népnek egyik pszichológiai sajátsága ugyanis, hogy ha már lakóhelyét elhagyja, ami nála nem csekély áldozat, nem megy szivesen egy házzal odébb, hanem Amerika alatt nem adja. Köztudomású, hogy még akkor is, ha a közelben földszerzési alkalom kínálkozik, ritkaságszámba megy, hogy a munkás ennek kedvéért a szomszéd község határában keresi boldogulását. Gaal Jenő is dús tapasztalatok alapján figyelmeztet rá, hogy a magyar ember földéhsége azon speciális vonással bír, hogy a határhoz ragaszkodik. »A parasztok főleg a maguk községének területén akarnak terjeszkedni.«[2] Ezzel a körülménnyel tehát számolni kell, fel kell ismerni a nehézségeket, melyek be-

[1] U. n. település-földrajzi vázlatot irodalmunkban kettőt ismerek: „Baranyavármegye település-földrajzi vázlatát" Krause Jenőtől (Budapest, 1907.) és „Az Alduna vidékének település-földrajzi ismertetését" Beluleszko Sándortól (Budapest, 1905.). Ezek azonban csak részben felelnek meg az általam ismertetett célnak. A lehető legrészletesebben tartalmazzák úgyan az illető vidékek topográfiáját, s a nemzetiségin kivül itt-ott gazdasági szempontból is méltatják a megtelepülési lehetőségeket, de nem tüntetik fel viszont azokat a helyeket, melyek lakosságuk egy részének kitelepítésére szorulnának. Emellett az ily vizsgálódások csak igen korlátolt értékkel birnak, ha, mint az említett munkák is, nem az ország egész területét, hanem annak csak egy igen csekély töredékét ölelik föl. A Krause-féle könyv egyáltalán nem tartalmaz grafikai térképet, a Beluleszkoé el van látva ilyenekkel, (l. „Földrajzi Közlemények" XXXIII. 3., IV. és V. tábla), de ezek sem a lehető megtelepedéseket, hanem csak a már létezőket tartalmazzák. Mindazonáltal ügyes összeállításával ez a két monografia becses segédeszközt, illetve útmutatást képezhet az általam leirt tervezet elkészitéséhez.

[2] „Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén", II. kötet, 99. old.

lőle származnak és mindent el kell követni, hogy egy alkalmas, jól szervezett propaganda ezen akadállyal is meg tudjon birkózni. Már most pláne, ha azonnali földtulajdonhoz juttatás nélkül való áttelepítést akarunk lehetővé tenni, világos, hogy akkor nem elég az anyagi támogatás, sőt ennél még talán fontosabb a korlátlan bizalom a rábeszélő iránt és e tekintetben is elég szomorú, hogy népünk az államhatalommal szemben olyan nagyfokú bizalmatlanságot tanusít, hogy gyakran a legjóakaróbb tanácsokban is intrikát lát maga ellen. Nem győzök itt tehát elég nyomatékosan rámutatni arra, hogy a kivándorlás problémájának sikeres megoldása előfeltételként követeli meg a nép bizalmának felköltését a közhatalommal szemben, ami oly nagy és nehéz feladat, hogy módozatainak kifejtése egy külön értekezést igényelne. Csak ha a bizalom és megértés megvan, képesek az illető közegek meggyőzni a népet arról, hogy ami után vágyik azt hazájának határán belül is elérheti hasonlíthatatlanul kisebb áldozattal s hogy ugyancsak kis áldozattal családját is magával viheti. De, ismétlem, erre a propagandára, melynek ereje épen a közvetlen érintkezésben áll, a helyihatóságokat, pld. s z o l g a b í r ó s á g o k a t tartom a legalkalmasabbaknak.

Itt még nem beszélek arról, hogy a népet földhöz is kellene juttatni, erről s ennek módjairól majd a következő pontban lesz szó; most pusztán a h e l y v á l t o z t a t á s r ó l beszélek, de már itt hangsúlyozom, hogy e két dolgot csupán könnyebb áttekinthetőség kedvéért tárgyalom elkülönítve, valóban azonban a két szóbanforgó akció egymással szoros kapcsolatban ajánlatos. Igaz, hogy a »Parcellázás« cím alatt előadandók oly óriási anyagi áldozatot követelnek s oly súlyos politikai akadályokba ütköznek, hogy azonnali megvalósításukat nem remélhetjük; mindazonáltal, ha nem is egyenlő ütemben, de legalább párhuzamosan kell mindkét irányban eljárni s bármily szerény keretekben, a parcellázást is meg kell kezdeni a belső kolonizációval egyidejűleg. A kettő közötti összefüggést is különben bővebben és vi-

lágosabban a következő pontban fogom feltárni. Itt még csak szorosan az áttelepítésre vonatkozólag azt kell megjegyeznem, hogy az állam által ez irányban hozandó áldozat is idővel természetesen el fog esni, mivel a helyes népesség-eloszlás, mihelyt egyszer el van érve s mihelyt a kivándorlás ennek folytán megakad, automatice megrögzítődik, miként azt idegen államok példája mutatja.

2. Parcellázás.

„Back to the land . . . . . .
It is a moral, a physical, a political, a national regeneration."
Ernest Jones.

Az eddigiek oly intézkedés módozatait tárgyalták, mely pusztán a népesség célszerűbb helyi eloszlása által célozza a kivándorlás apasztását anélkül, hogy voltaképen a munkás szociális helyzetét, gazdasági szerepét a legcsekélyebben is megváltoztatná. A napszámos az eddigiek szerint továbbra is napszámos maradna, csak nagyobb jövedelemben és más hasonló, inkább quantitatív, mint qualitatív előnyökben részesülne. Azonban nyilvánvaló, hogy az ily módon elérhető legmagasabb bér is csak pillanatnyi megnyugvást nyújthat a munkásnak, kinek igényei az újonnan keletkezett helyzetéből is gyorsan kinőnek s a csillapítatlanul maradt földéhséget újra egész erővel felszinre hozzák. Hogy korunk legégetőbb szociális követelménye a földosztás, mely alól előbb-utóbb egy állam sem vonhatja majd ki magát, az minden kétségen felül áll. S hogy a kivándorlás végleges megszüntetéséhez ez a második elengedhetetlen követelmény, ez nem kevésbbé független minden egyéni felfogástól.

Az első kérdés, mely itt fölvetődik, hogy vajjon az áttelepítési és parcellázási akció egymással mily összefüggésbe hozandó, időbelileg egymáshoz hogy viszonyítandó, már az előző pontban röviden érintve lett. Hogy egymástól egészen

függetlenül a két akció sikerrel meg nem indítható, az már a priori világos, de mutatják a külföld példái is. Németországban pld. megkisérelték az egyszerű »Arbeiterkolonisationt«, vagyis egyszerű munkásáttelepítést földbirtokhoz juttatás nélkül, s ennek birálatát e tárgy egyik legalaposabb ismerőjének, Max Seringnek tollából szószerint idézem:[1] »Alle Einwohner (nämlich der Arbeiterkolonien) stehen auf derselben Stufe der Dürftigkeit, keinerlei Ausblick auf freiere und bessere Zukunft erleichtert die täglich gleiche Arbeitsmühe; dem Streben, durch Fleiss und Tüchtigkeit voranzukommen, ist ein ausreichendes Ziel nicht vor Augen gestellt. Nach wie vor ist der Arbeiter in solchen Kolonien isoliert; die Kluft, welche ihn vom Bauer und Grossgrundbesitzer trennt, ist keineswegs überbrückt. Es liegt etwas gedrücktes, trauriges, unfreies auf solchen Gemeinwesen. Es sind die Arbeiterkolonien bestimmt nicht der Ort, an dem die regsamen Elemente der Arbeiterschaft sich wohl fühlen und Spielraum zur Betätigung ihrer Kraft gewinnen können.« És igy tovább. Szóval az ilyen fajtája a kolonizációnak nem vált be, amint azt Sering-en kívül még mások is megállapítják; utalok pld. egy másik nevezetes szakembernek, Georg Fr. Knapp-nak »Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit« című munkájára is.[2]

Az »Arbeiterkolonien«-al ellentétben az u. n. »Bauernkolonien« kitünő eredményeket mutattak fel Németországban. »In dieser Beziehung hat die Ansiedelungskommission weit mehr Glück gehabt, ja man darf sagen, der Erfolg war so vollkommen wie nur möglich. Die Kommission hat aus dem Süden und Westen Deutschlands Leute kommen lassen, die vom Verkauf ihrer heimatlichen Stellen einiges Geld mitbrachten. Man hat dann das Land der aufgekauften Güter in Bauernstellen mittleren Umfanges zerlegt, man hat für übrig bleibendes Gemeindeland gesorgt, hat Kirche und Schule nicht vergessen,

[1] „Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland“, Leipzig, (1893.) 120—121. old.

[2] (Leipzig, 1909.) 107—108. old.

man hat die nötigsten Gebäude billig aufgebaut und das Land schon vor Ankunft der Neuansiedler vorläufig für sie bestellt; die Leute kamen an und fassten Wurzel. Wie immer, wo eine Kolonisation gelingt, haben sie dann nach Hause geschrieben, dass es ihnen gut gehe, und diese Briefe haben Nachschub angelockt. Mit anderen Worten: die Arbeiterkolonisation misslingt, aber die Bauernkolonisation gelingt.«[2]

Az állami közbenjárással való parcellázás azonban, melyet sürgetek, részben fölöslegessé válik ott, ahol a földbirtokosság maga képes belátni, hogy legjobban felfogott önérdeke is birtokának felosztása mellett szól; hiszen a nemzetgazdaságtan már rég megállapította a kisbirtok fölényét a naggyal szemben. Tényleg Németországban is az állami parcellázó működésnek igen jelentős s csaknem egyenlő értékü szupplementuma a nagybirtokosok önkéntes morcellement-ja. És ha mindehhez még hozzájárulnak, mint a parasztbirtok létesitésének elengedhetetlenűl szükséges kiegészítése, megfelelő számú és színvonalú földmüves-iskolák, vándortanítók stb., akkor ezen intézmények hasonlíthatlanul nagyobb mértékben fognak hozzájárúlni a kivándorlás problémájának megoldásához, mint bármily kitűnő u. n. »kivándorlási törvények.«

1886-ban a német telepítési ügy úgyszólván még a kezdet kezdetén állott és nem is annyira gazdasági, mint inkább nemzetiségi szempontok irányították, amennyiben főcélja a német elem erősítése volt a lengyel nemzetiséggel szemben nyugati Poroszországban és Posenben. És erre a célra a kezdő összeg, melyet az állam megszavazott, nem kevesebb volt 100 millió márkánál. Ettől fogva sem riadt vissza a kormány mindig fokozott áldozatoktól, különösen, midőn később a gazdasági szempont is előtérbe nyomult; de az elért eredmények, melyek bizonyára nagyban hozzájárultak a német kivándorlás megapasztásához, bőven kárpótolták az államot áldozataiért. Amire minálunk ez idő szerint oly ritkán látunk példát,

[1] Knapp id. műve, 108. old,

hogy kivándorlás helyett a földműves az ország távoleső vidékeire költözik s ott végleg letelepszik, azt Németországban a földhözjutás megkönnyítése és a széleskörü propaganda mindennapi jelenséggé tette és pld. 1901-ben 3120, 1903-ban pedig már több mint kétszer annyi (6474) ember[1] jelentkezett a telepítési bizottságnál az ország legkülönbözőbb vidékeiről bármily távoli helyekre való áttelepítés végett. Mellesleg megjegyezve, ennek a nagyobb distanciákban mozgó telepítésnek a helyi érdekű fölött az az előnye is meg van, hogy igy a telepesek távoli vidékek termelő metódusait, egyes gazdasági fogásokat stb. egyik helyről a másikra átültetnek s a magasabb rendű kultivációt kezdetlegesebb stádiumban levő vidékekkel is megismertetik. Ebből a szempontból nagyon érdekes, amit Vargha Gyula említ,[2] hogy pld. az erdélyrészi megyék kezdetleges gazdálkodási módját igen előnyösen befolyásolná az, ha »a Dunántúlról vagy a kulturailag legelőrehaladottabbb magyarság más helyeiről szemenszedett munkásokat telepítenénk oda, akik példájukkal megmutatnák, hogy kell végezni a mezei munkát.« Vargha itt hangsúlyozza a »magyarság« szót, mert a gazdasági és kulturális előnyöket össze akarja egyeztetni a nemzetiségiekkel s a telepítési ügyet igy külön nagyobb áldozatok nélkül egyuttal a nemzetiségi politika szolgálatába is véli helyezhetni. Ezért igy folytatja: »Ez erőteljes faj friss vért vinne az ellenálló képességében meggyöngült erdélyi magyarságba. Fizikailag, értelmileg messze túlemelkedve a bennszülötteken, anyagilag gyarapodnék, terjeszkednék ... Ha minden ily telephelyen állami iskola állíttatnék, a telepes magyarság nemzetisége teljesen biztosítva lenne, sőt elvesztett véreink visszamagyarosítását is inkább remélhetnők.«

Visszatérve már most a külföldi példákhoz, ami jelen esetben szinte az egyetlen kinálkozó mód a tárgy alaposabb megvilágítására, rámutathatok mindenekelőtt az 1907-iki hires an-

[1] Dr. Richard Ehrenberg „Landarbeit und Kleinbesitz", Heft 4., S. 277., Nota, (von Amtsverwalter Dehns-Hagenow).

[2] „Mezőgazdaságunk." („Közgazdasági Szemle", 1898., 664. old.)

gol törvényre, (»Small Holdings and Allotments Act«) mely határozottan tökéletesebb még a német hasontárgyú intézkedéseknél is és igazán minta gyanánt szolgálhat bármely ez irányban előre törekvő államnak. Ezen törvény, (mely 1908. január 1-én lépett életbe) a birtokparcellák megszerzéséről az azokra igényt tartók számára olyképen gondoskodik, hogy a »grófsági tanács« (County Council) azokat vásárlás útján szerzi be, avagy a szükséghez képest kisajátítás útján is. Az államkincstár által szenvedendő netáni veszteségek fedezésére a törvényhozás az 1908. évre 100.000 poundot szavazott meg. A törvény, mint neve is mutatja, részben tulajdont, részben csak bérletet nyujt a földéhes embereknek; de ez utóbbinak tartama is legalább 14 esztendő s a bérlő befektetései is megtéríttettnek. Tehát az állam nem riad vissza a maga részéről veszteségektől sem, pedig Anglia, kifejezetten iparos állam lévén, nem is oly elsőrendű állami szükségletnek tett e törvénnyel eleget, mint a minő nálunk hasonló törvényt megkövetelne.

Angliában tényleg bámulatosak az eredmények, melyeket ily bölcs törvényhozásának köszönhet. Az első félévben már 19.000 jelentkező akadt, kik összesen 300.000 akre földért folyamodtak. Ami bennünket elsősorban érdekel, a kivándorlás, arra vonatkozólag a »The Daily News Year-book 1910« így ír (211. old.; South Lincolnshire, Spalding District): »From 1882 to 1892 the exodus from the 19 parishes above named was about 2500. In the next ten years[1] there was actually a small increase in the population and the improvement is mainly traceable to the small holdings.« És egyben az is felemlítettik, hogy »the Council has only lost L. 10 rent.« E könyvben egyébként még igen érdekes gyüjteményét találjuk a szebbnél-szebb eredményeknek. De nem is csoda, mert Angliában ma a »land problem« olyan előtérben álló, nagy kérdés, hogy állam, társadalom, sajtó egyaránt minél tökéletesebb megoldása felé koncentrálja csaknem egész

[1] 1892-ről datálódik ugyanis egy régebbi „Small Holdings Act."

figyelmét s az irodalom, mely e tárgy körül kifejlődött és még napról-napra gyarapszik, a szó szoros értelmében gigantikus.

Ezen, a legelső kulturnemzetek által kijelölt, úton kell haladnia Magyarországnak, habár hirtelen nem is teremhet nyomukban; mert nem vagyok utopista s jól tudom, hogy ily nagyszabású újítások a mi viszonyaink közt, sajnos, sok időt kivánnak. Lényeges tehát mindenek előtt annak megállapítása, hogy mily módon hozható létre legcélszerűbben a kapcsolat a sokkal könnyebben és igy hamarább nyélbeüthető egyszerű munkás-áttelepítés s a földhözjuttatás közt. Erre a kérdésre, melyet már fentebb felvetettem, most meg próbálok felelni. A leginkább munkásszegény vidékek tudvalevőleg azok, melyeken a kisebb produktivitásu nagybirtokok vannak túlsúlyban, s ezek egyúttal azon helyek is, melyek majdan parcellázásra alkalmasak lesznek. Tehát fentartás nélkül bátran történhet egyelőre az egyszerű munkásáttelepítés az általam leírt módon azon igéret mellett, hogy az állam bizonyos határidő leforgása után a telepesek számára megtelepedésük helyén megfelelő nagyságú területet megszerez. Természetesen az államnak e tevékenységét sem szabadna magán vállalkozásnak, hanem közszolgálatnak tekintenie s különösen kezdetben nagyobb veszteségektől sem visszariadnia. Az állam nem követelheti a telepestől a neki megszerzett parcella egész vételárának azonnali törlesztését, mert ennek a szegény nép többsége nem birna eleget tenni. Azonban a telepesek által teljesítendő legcélszerűbb fizetési módok fejtegetése már túlságosan a részletekbe vinne s ezért csak röviden utalok Németországnak e tekintetben is kitűnően bevált eljárására, mely szerint az első részfizetés a birtok árának egy teljes negyedét teszi ki, hogy már mindjárt kezdettől fogva sürgős érdekében legyen a birtokosnak intenziv gazdálkodással megfelelő hozadékra szert tenni. Ami pedig az egyéb részleteket, a telepítés összes módozatait, az elért sikereket, a különféle tapasztalatokat stb. illeti, helyszüke miatt nem tehetek egye-

bet, mint utalni a már említetteken kivül még a következő jelesebb munkákra, (melyek legnagyobb részt valamely német tartomány tanulságait foglalják össze): Weidner: »Innere Kolonisation in Neuvorpommern und deren Erfolge auf dem Gebiete der Landeskultur«; Kolbow: »Das Ansiedlungsverfahren in Mecklenburg und Pommern«; Baller: »Grundsätze für Bildung kleinen Grundbesitzes in den verschiedenen Landesteilen von Mecklenburg-Schwerin«; Rimpler: »Über innere Kolonisation und Kolonisationsversuche in Preussen«; Dr. H. Thiel: »Die Verhandlungen der letzten Jahre über innere Kolonisation etc.«; Sombart: »Steefow, ein projektiertes Bauerndorf in der Priegnitz, Provinz Brandenburg«; Dr. M. J. Bonn: »Die englische Kolonisation in Irland«; Belgard: »Parzellierung und innere Kolonisation in den 6 östlichen Provinzen Preussens 1875—1906«; Metz: »Innere Kolonisation in den Provinzen Brandenburg und Pommern 1891. bis 1901. (Erfahrungen etc.)« stb. stb.

A rendkívül dús anyagot, mely ezen külföldi munkákban fel van halmozva s mely a legaprólékosabb részletekre is kiterjedőleg adhat felvilágosítást minden idevágó kérdésben, ajánlom azok figyelmébe, kik az általam csak nagy körvonalaiban vázolt reformot in praxi megvalósítani lesznek hivatva. De — és ez oly természetes, hogy alig kell külön kiemelnem — az egyes módozatok átvételénél sohasem szabad a speciális magyar viszonyokat szem elől téveszteni; egyszerű szolgai átvételről, mint sehol a törvényhozásban, magától értetődőleg itt sem lehet szó.

Egyáltalán tekintetbe veendő, hogy már céljai sem mindenben azonosak a magyar és például a német telepítési akciónak, amennyiben Magyarországon a kivándorlás megszüntetése oly közvetlen cél, melynek állandóan a törvényhozó szemei előtt kell lebegnie s irányítólag befolynia intézkedéseire; míg ellenben Németországban a cél már sokkal inkább termeléstechnikai, a parcellázás nagyrészt közvetlenül a kisbirtok nagyobb termelőképességének felismeréséből származik. Németországban a kivándorlás ma már

nem elsőrendű fontosságú kérdés s ennek megfelelőleg nem is áll a közérdeklődés előterében, sem a gazdasági törvényhozás középpontjában; úgy hogy ott jelenleg nem igen kell tekintettel lenni egyébre, mint arra, hogy a föld összhozadéka az egész állam területén a lehető legnagyobb legyen. Nálunk ellenben emellett különös gond fordítandó a kivándorlás megelőzésére is, ami rendkívül komplikálja a feladatot. Igy pld., ha az anyagi eszközök korlátoltsága miatt Magyarországon dönteni kellene afölött, vajjon két birtok közül melyik parcelláztassék előbb, úgy bizonyára előbb azt a birtokot fogják sorra venni, melyből erősebb a kivándorlás; míg ellenben Németországban azt vennék, melynél a parcellázás révén aránylag nagyobb hozadék-többletet remélnek elérni. Legjobban feltünteti egyébként a különbséget a két szóbanforgó ország között az, hogy míg a német földbirtokos kész örömmel hajlandó parcellázni, mivel felfogja az ebben rejlő önérdekét, túlteszi magát atavisztikus előítéleteken s belátja, hogy minden emberi cselekedet, mely egy közgazdasági törvény követelménye alapján jön létre, nemcsak egyeseknek, de minden érdekeltnek hasznára van,[1] — mondom, míg a németek ily belátástól vezérelve önként, sőt gyakran az állam minden intervenciója nélkül is parcelláznak, addig nálunk még nagy az idegenkedés a földosztástól, jórészt valószinűleg az osztályharcból folyó tekintetekből. Nálunk ugyanis az a végzetes tévhit, mely szerint a földbirtokosok érdeke ellentétes a munkásaikéval (egyáltalán a munkaadóké munkásaikéval, a tőkéé a munkáéval), még nem tudott helyt adni egy fejlettebb, modernebb gazdasági meggyőződésnek, mely Németországban s más nyugati államokban is már oly szép hódításokat végzett. Ezért a felvilágosító tevékenységnek, melyről előbb a munkásokra vonatkozólag meg-

[1] Általános szokás különben Németországban, hogy a parcellázó földbirtokos egy akkora darab földet, amelynek általa való megműveltetése a gazdasági elvek alapján még célszerűnek mutatkozik, megtart magának; tehát szintén ragaszkodik a földhöz, ami egészen természetes is, de csak az észszerű gazdálkodási elvek határain belül enged ezen vonzalmának.

emlékeztem, ki kellene terjednie a földbirtokosokra is; az összes hivatott tényezőknek oda kellene hatniok, hogy az az eszme, mely a gazdasági tudomány legértékesebb megállapításainak egyikét képezi: hogy a munkás érdeke természetes viszonyok közt nem ellentétes, sőt azonos a munkaadóékéval s antagonisztikussá csak mesterségesen tehető, hogy ez az eszme minél gyorsabban és minél általánosabban elterjedjen. Ilyen tisztán eszmei eszközökkel, függetlenül pozitív cselekvésre irányuló intézkedésektől, hathatósabban lehet előmozdítani a gazdasági fejlődést, mint száz erőszakos rendszabállyal és egy észszerű felvilágosítási akcióval ezerszer jobb kivándorlási politikát lehet csinálni, mint a legkitünőbben szervezet határrendőrséggel. Nem akarok túlságosan teoretikus lenni, de azért itt alkalmaznom kell korunk legigazabb társadalmi teoriáját, a Pikler belátásos elméletét, mely arra tanít, hogy ma azért állnak ellent a földesurak a parcellázásnak, mert ezt a cselekvésüket tartják a legcélszerűbbnek, s ezt ismét azért, mert nem tudtak még eddig szabadulni az osztályharc lényege körül támadt babonák alól; s hogy a nép meg azért vándorol ki, mert azt hiszi, hogy ez a legegyszerűbb módja a nyomott helyzetéből való szabadulásnak. Ha majd egy széleskörű felvilágosító tevékenység, melyből állam, társadalom, tudomány és sajtó egyaránt részt kérjen magának, jobb belátásra vezeti ama két osztályt, akkor egyrészt hajlandó lesz a nép embere kivándorlás helyett az ország határain belül való átvándorlással is megelégedni, másrészt földhözjutása sem fog a földbirtokosok makacsságán hajótörést szenvedni. Ha majd ez a józanabb szellem, melynek különben első, gyenge szárnycsapásait épen a legutolsó években szerencsére már nálunk is érezhetjük, általánosabb elterjedésre fog szert tenni, akkor be fog bizonyosodni, hogy a felvilágosodás, a tudomány is csinálhat politikát, hogy igenis nagy fokban képes a praktikus élet igényeinek is szolgálni s hogy az a politika, amelyet a tudomány művel és irányít, épen, mivel nem lehet pártpolitika, a lehető legüdvösebb.

Ami már most azt illeti, hogy a parcellázásra mely birtokok volnának legalkalmasabbak, vagy helyesebben melyek volnának elsősorban parcellázandók, úgy különös rátermettségükre, valamint a leküzdendő akadályok csekély voltára való tekintettel, erre vonatkozólag igazán becses szolgálatot tesz báró Lévay Lajosnak »A kivándorlás és városaink pénzügyi rendezése« című munkája (1907), s különösen a hozzámellékelt táblázatos kimutatások. Annak bebizonyítására szolgálnak ezek, hogy a városi és községi kötött birtokoknak, melyek már kiterjedés tekintetében is (a hasonló elbirálás alá eső közbirtokossági földekkel együtt) az öszszes kötött forgalmú birtokok között elsőbbségben vannak (lévén kiterjedésük 5,590.144 kat. hold) felszabadítása és parcellázása a legcsekélyebb akadályokba ütköznék és mindenképen előnyös s nevezetesen városaink és községeink pénzügyeinek rendezésére is a legalkalmasabb eszköz volna. Kifejti ez a munka, hogy azon rendszer, mely mellett a városok és községek ma gyümölcsöztetik földjeiket, a legprimitivebb követelményeknek sem felel meg; hogy az óriási mértékben felszaporodó pótadók, melyek a községek lakosságát terhelik, a legtöbb helyen a községi földbirtok jövedelmének parcellázás általi nagymérvű fokozásával nem csak elesnének, de sőt a rendes jövedelmekből is tekintélyes fölösleg állna elő, mely a községi szükségletek dúsabb kielégitését engedné meg; hogy a parcellát vásárlók új adóalanyokká válnának s ez által is fokoznák a község rendes jövedelmeit; s hogy végül mindezen érdekek nem állanak szemben valamely nagy, esetleg őket neutralizáló hátránnyal, nem sértenek más érdekeket, sőt ellenkezőleg, találkoznak ama másik elsőrendű országos érdekkel, hogy kivándorlásunk a nép földhözkötése által apasztassék. A hitbizományok felszabadításával és parcellázásával szemben még az az előnye is megvolna ennek az eljárásnak, hogy az előbbieknek, valamint a holtkézbirtokoknak feldarabolása, habár nem is reális, de igenis képzelt érdekeket sért s emellett a szekularizációnak szándékolt, ellenszolgáltatás nélküli

formája természetesen valódi — hogy jogosult vagy jogosulatlan-e, azt itt ne firtassuk — de mindenesetre eleven, nagy életérdekekbe fájóan fog belemarkolni, úgy hogy megvalósításánál elkeseredett ellenállást kell majd legyőznie.

Föltétlenül igen figyelemreméltó ötlet tehát a Lévayé, mely a legkisebb súrlódás irányába akarja az akciót, legalább kezdetben terelni, bár viszont azt sem szabad felednünk, hogy a hitbizományi és holtkéz-birtokok egyenkénti óriási kiterjedésüknél fogva még sokkal irracionálisabban műveltetnek, mint a községek, ami az előbbieknek feldarabolását az utóbbiaknál még sürgősebbé teszi; továbbá és különösen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a népességet a fenti terv szerint mesterségesen még jobban a városok felé terelnők, mint az már amúgy is történik: s minthogy a községi birtokok parcellái elvégre is csak korlátolt számú egyént juttathatnának földhöz, hamar bekövetkeznék az az eset, hogy a megszaporodott környékbeli lakosság többlete a közeli gyárakba vonulna. Ha ellenben a különféle rendű nagybirtokok parcellázása párhuzamosan történnék, akkor a földek telitettsége majd csak akkor fog bekövetkezni, mikor tényleg már az egész ország területe intenzív, racionális termelés alatt áll, s akkor már, igen természetes, az ipar fellendülésén van a sor, akkor zavartalan örömmel nézhetjük az ipar haladását, mert az egy fejlett mezőgazdaságban (egy gazdaságilag erős fölösleget produkáló és így fogyasztóképes földmívelő-osztályban) biztosan és válságoktól egykönnyen meg nem rendíthetően van megalapozva s mert akkor a népesedési hátrányokat is csökkenteni fogja az, hogy a föld felszabadításának nyomában járó szociális intézkedések a városi munkás életét megjavítani, fajának degenerációját a lehetőséghez képest elhárítani fogják. Végeredményben tehát azt kell mondanunk, hogy a községi és városi birtokokra a parcellázásnál számtalan előnyeiknél fogva különös gond lesz fordítandó, de egyoldalúlag a többi kötött birtokok mellőzésével nem sza-

bad ezeket sem igénybe venni, még csak rajtuk az akciót kizárólagosan megkezdeni sem.

A másik szempont, melyből a kérdést, mihelyt csak kissé körülményesebben akarjuk tárgyalni, meg kell világítani a létesítendő parcellák nagysága. Gyakran előfordult ugyanis, hogy államokban, melyekben a tapasztalat e tekintetben hiányzott, a sikernek épen az állott útjában, hogy túlságosan kis parcellák létesültek. Mindenki ösmeri a Szíciliában uralkodó nyomoruságos viszonyokat; a nép nagy része az elképzelhető legnagyobb szegénységben él, pedig köztudomásúlag ott rendkívül sok a törpebirtok. Van ott pld. egy 18.000 líra évi jövedelmet hajtó telek, mely 930 bérlő közt van felosztva, kik 1—9 líra évi bért fizetnek, de — érthető módon — többnyire arra sem képesek, hogy ezt beszolgáltassák.

Az egyes parcellák nagysága mellett, melyet azonban így általánosságban meghatározni természetesen már csak azért sem lehet, mivel ennek a különböző helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodnia, — egy másik nagyfontosságú kérdést a sokat vitatott tulajdon- vagy bérparcella problémája képez. Bár az állam tulajdonát képező földeken létesíthető örökbérlet a befektetések megtérítésének biztosítása mellett a telepesre nézve jóval előnyösebb, mint a tulajdonszerzés, már csak azért is, mert nem jár azonnali jelentékeny tőkeáldozattal és sok éven át való súlyos megterheltetéssel a további törlesztések miatt, melyeknek pontatlan betartása a tulajdon eljátszását vonja maga után; azonfelül azért is, mert a törlesztési tervezetnek, ha nem akar túlságosan nyomasztó lenni, igen hosszú terminust kell tartalmaznia s így a teljes, biztos t u l a j d o n t úgy sem élvezheti maga a telepes, csak az utódai — tehát, mondom, noha mindezen körülmények a b é r l e t i telepítés mellett szólnak, a t u l a j d o n e s z m é j é n e k oly hatalmas vonzóereje van, hogy a mi speciális viszonyaink közt, ahol az állam intézkedésének Amerika rendkívül erős és szintén nagyrészt érzelmi momentumokon alapuló varázsát kell lerontania, a tulajdon-parcellákra föl-

tétlenül szükség van. Ezzel párhuzamosan azonban mindenesetre a bérleti rendszer is alkalmazható volna s épen az ez által létesítendő alternatíva mutatná meg idővel, hogy melyik rendszer az életrevalóbb.

De hát ezek már részletkérdések, melyeket nem lehet csak úgy rövidesen elintézni. Beható, nagy tanulmányok fogják csak ezt a hatalmas problémát igazán célszerűen megoldhatni s ezzel Magyarország gazdasági történetében egy új korszakot nyitni. De nem hangsúlyozhatom elég gyakran és elég nyomatékkal, hogy a legbehatóbb tanulmányozás, a legkörültekintőbb eljárás is csak akkor vezethet a kívánt eredményhez, ha a nagy célhoz méltó nagy materiális áldozatokat sem sajnálja az állam.

3. Ideiglenes palliativumok.

„Il governo non è altro che una grande tutela ed una grande educazione.“
Romagnosi.

A nép földhözjuttatása társadalmi panacea, mely egy csapással fogja meggyógyítani a szociális bajoknak egy hatalmas csoportját. Amint a kivándorlást apasztani s idővel egészen megszüntetni fogja, úgy a városbavonulás nem kevésbé veszedelmes jelenségét is orvoslandja s ezekkel együtt számtalan más bajt is gyökerében fog kiirtani. Azonban a nagy átalakulásnak megfelelőleg, melyet a földbirtok reformja előidézni hivatva van, nyélbeütése is hosszú esztendők nehéz munkáját igényli. Addig, míg ez az abszolut hatékonyságú ellenszere a kivándorlásnak alkalmazható lesz, sőt addig is, míg a reform csak legelső stádiumába lép, nem nézhetjük összetett kezekkel, tétlenül, mint hagyja el évente egy-két százezer ember az országot. Addig is palliativumokról kell gondoskodnunk, melyek, bár nem oldják meg végérvényesen a kérdést, legalább ideiglenes apasztásához vezetnek a ki-

vándorlásnak. Pld. a mezőgazdasági hitelnek az eddiginél sokkal szélesebb alapokon való, célszerű szervezése által egy bizonyos számú mezőgazdasági munkás földvásárlása addig is megkönnyíttetnék, míg a végleges megoldás ideje elkövetkezik; másrészt pedig az igen kis birtokok tulajdonosai számára is lehetővé tétetnék egy annyira intenzív termelés, mely nekik a megélhetést biztosítaná; azoknak a kivándorlóknak, kiknek már van földjük, de egyéb vagyonuk nincs, kölcsönnyújtás által lehetővé tétetnék, hogy földjüket az útiköltségek előteremtése végett ne adják el és így az ingatlan, mellyel ennélfogva továbbra is bírnának, nem engedné őket végleg elszakadni Magyarországtól. Az egyéb ideiglenes palliativumok között mindenekelőtt a kivándorlási ügynökségekkel szemben követendő politikáról kell megemlékeznem. Már az első fejezetben kimutattam, hogy túlozni szokták az ügynökségek szerepét a kivándorlás előidézésében, de mindamellett természetesen mindent el kell követni, hogy bűnös üzelmeiket teljesen lehetetlenekké tegyük. Eddigi törvényhozásunk üldözésükben veszedelmességüknek minden elméleti túlbecsülése mellett hihetetlenül enyhe, s a megszabott pénzbüntetések nem zárják ki azt, hogy a kivándorlási ügynökösködés kitünően jövedelmező üzlet legyen, a fogságbüntetések pedig rendkívül enyhék. Azonkívül a törvénykijátszásra kevés téren van oly kitünő alkalom nyújtva, mint épen itt.

Márkus Dezső a »Magyar Törvénytár« jegyzetei közt említi,[1] hogy a belügyminiszterium »bizonyára abból a föltevésből kiindulva, hogy ha nincs kivándorlást közvetítő ügynökség, nem lesz kivándorló sem«, a törvény által reá ruházott jogával, hogy ügynökségeket belátása szerint engedélyezhessen, nem élt. »Hogy e föltevés téves volt, mutatja az a tapasztalat, hogy az enngedélynélküli titkos ügynökök csak annál jobban elszaporodtak.« Az új 1909. II. t.-c. pedig szentesíti a régebbi közigazgatási gyakorlatot

[1] 1903. évi tv.-ek, 54. old.

s az ügynökségeket elvben is kizárja a kivándorlási ügy lebonyolítása köréből. Ezen balul beütött törvénynek legnagyobb hibája az, hogy szolgai utánzását képezi egy Olaszországban csakugyan bevált módszernek, mely azonban nálunk a viszonyok nagy különbözősége miatt természetesen nem felelhet meg az igényeknek s tényleg már eddig is a legnagyobb, talán még az 1903-iki törvénynél is súlyosabb, visszásságokhoz vezetett, melyekről már más helyütt megemlékeztem. Ugyanis azon módszer, hogy meghatalmazottaikért maguk az engedélyes hajózási vállalatok tétessenek elsősorban felelősekké, a meg nem engedett ügynökségeket ezekkel a vállalatokkal összefügésben tényleg lehetetlenné teszi s így megvan az az előnye, hogy az ellenőrzés ezen vállalatok csekély számánál fogva módfelett meg van könnyítve. Olaszországban, úgy mint nálunk is, az engedélyezett kivándorlási hajóvállalatok oly óriási kauciót kötelesek letenni, hogy szinte ki van zárva annak a gondolata, hogy visszaélést követnének el. Eddig tehát rendben volna a dolog. Azonban most következik a különbség a két ország kivándorlási viszonyai közt. Olaszországban ugyanis, melynek 4 kikötőjéből, u. m. Genova, Napoli, Palermo és Messinából tartatnak fenn kivándorlási járatok, egyrészt a jogosított belföldi vállalatok (nem úgy, mint a Cunard nálunk) képesek lebonyolítani az egész emigrációs forgalmat, másrészt, ami ennél a szóbanforgó szempontból sokkal fontosabb, az út ezen vonalakon oly olcsó (már csak a nagy konkurrenciánál fogva is) s ezzel szemben a netán külföldi hajósvállalatok ügynökei által ajánlható útvonalak oly rendkívül drágák, a nép pedig a később leirandó felvilágosító irodák révén annyira értesülve van ezen s az összes többi őt érdeklő körülményekről, hogy a törvény kijátszása csak oly körözött gonosztevőknek áll érdekében, kik külföldi kikötőkön át akarnak az országból megszökni, (a katonakötelesek kivándorlása Olaszországban módfelett liberálisan van szabályozva, úgy, hogy az erre vonatkozó törvény sem toboroz titkos kivándorlókat). Olaszországban mindezen prae-

misszák logikai következménye: hogy t. i. zúgügynököknek ott terük nincs,[1] valóban meg is állapitható s ott a közvélmény is ép oly kevéssé tart tőlük s hengeriti rájuk a felelősséget, mint ahogy ellenkezőleg nálunk minden kivándorló mögött ügynököt szimatolnak az emberek. A mi közvéleményünk egészbeni felfogása, mint az első fejezetben kimutattam, nagyon túlzott ugyan, de alapját mégis tényekben bírja. Mert nálunk a külföldi hajósvállalatok mindazon okoknál fogva, melyeknek ellenkezője Itáliában érvényesül, alkalmasok arra, hogy ügynökeikkel hazánkat eredményesen elárasszák. Olaszországban a bel- és külföldi útvonalak közötti dijkülönbség rendkivül nagy, nálunk ellenben alig számbavehető;[2] az ügynökök csábítgatásait nem ellensúlyozza jól szervezett felvilágositó tevékenység, mely legalább erre a fennálló kis dijkülönbségre és sok más egyéb körülményre rámutatna; nálunk a védkötelezettség súlyos akadály, melynek törvényellenes úton való leküzdése sokkal könnyebb, mint a szabályszerű út választása. Ezekben és néhány más hasonló lényeges különbségben keresendő az oka annak, hogy az annyira bevált olasz törvény utánzása nálunk nem hozta meg a kellő eredményt.

Az út, melyen már most törvényhozásunknak az ügynökségek lehetetlenné tétele végett haladnia kell, tanulságképen adódik az eddigiekből. A katonakötelességet mint kivándorlási akadályt az eddiginél hasonlíthatatlanul liberálisabb szellemben kellene szervezni, s e tekintetben talán több szerencsével lehetne az olasz törvényt segítségül venni, mint a vázolt intézkedéseknél. A részletekbe menő fejtegetésekre különben itt nincs hely s csak arra kell még utalnom, hogy e tekintetben az 1909-iki törvény az 1903-ikival szemben határozottan visszaesést mutat. A két törvény szövegének egyszerű összehasonlítása meggyőzhet erről.

A második teendő a határokon való felügyelet szigorí-

[1] Egyébként, ép úgy, mint nálunk is, az olasz törvény sem ismer „ügynököket (agenti)“ csak „képviselőket (rappresentanti).“

[2] Fiuméból Amerikába K 190.—, Hamburgból K 208.51 (1909.).

tása és különösen a kézrekerített ügynököknek példás megbüntetése volna. Mert amennyire méltányos, hogy a kivándorolni akarók elé semmiféle gátat ne vessünk, hogy az emigrációnak, ha már az ország szomorú viszonyai azt szükségessé teszik, szabad folyást engedjünk, ép oly képtelen és természetellenes dolog volna, a nép szabad belátását, szabad elhatározását lelkiismeretlen s csak saját poziciójukat néző kufárok üzelmei által befolyásolni hagyni. Nagy baj, hogy a törvénynek mégis valamivel szigorúbb intencióival szemben az újságokból nap-nap után arról kell értesülnünk, hogy a tényleges praxis szerint a legsúlyosabb esetekben is a tettes egy pár napi fogsággal kiengeszteli a haragvó társadalmat. — A legcélszerűbbnek azt tartanám, ha az ország területéről való kiutasítás alkalmaztatnék a kivándorlási ügynökökkel szemben.

Végül pedig talán valamennyi közt leghathatósabb eszköze az ügynökök elleni küzdelemnek is az volna, melyet egyúttal általában, mint a kivándorlás gyökeres orvoslásáig is ajánlatos ideiglenes palliativumot kell tárgyalnunk: t. i. a felvilágosító tevékenység, a kivándorlók alapos informálása az összes rá nézve fontos viszonyokról.

Németországban már a mult század közepe táján léteztek a nagyobb városokban egyletek, melyeknek az volt a céljuk, hogy a népet a kivándorlást érintő minden körülményről föltétlenül megbizhatóan s minden önérdektől menten felvilágosítsák. Hiszen a kivándorlás legsúlyosabb következményeinek egy tekintélyes része magától elesik, ha nem tervszerűtlenül, félrevezetés, megbízhatatlan értesülések alapján, vakon történik, hanem csak a tényleges viszonyok alapos ismerete és higgadt mérlegelése után, öntudatosan hagyja el minden egyes kivándorló az országot. Ezért alig beláthatók a jótékony következményei annak, ha a megfelelő állami vagy társadalmi akció a kivándorlók felvilágosítását előmozdítaná, aminek azonban, sajnos, ma nálunk még szinte a nyomai sem találhatók. Hangsúlyozom, hogy nem a lebeszélést értem felvilágosítás alatt, mert hi-

szen aki ismeri népünket, tudja, hogy az ily kisérlet benne csak bizalmatlánságot ébresztene, eredménnyel azonban nem járna. Hanem tisztára tanácsadásról lehet szó a kivándorló új letelepedési helyét, a magával viendő pénzösszeget és még sok mást illetőleg; felvilágosításról az utazásra, némely amerikai viszonylatra vonatkozólag s legfölebb a kommentár nélkül felsorolt tényekből szabad a kivándorolni szándékozónak esetleg magának kiéreznie, hogy a kivándorlás az ő egyéni esetében rá nézve semmi előnnyel nem járna. Sőt egy egészen speciális irányban is, mely rendkívüli fontossággal bír, hatékonyak lehetnének ezek az irodák. Ugyanis, mint már más helyen is hangsúlyoztam, a kivándorlást lehetőleg úgy kell kezelni, hogy hátrányainak kiküszöbölése dacára se essék el a nemzet azon jelentős előnyöktől, melyeket Amerika nyújtani képes. A kivándorlás gyors és teljes megszünése talán nem is volna kívánatos, mert akkor az amerikai milliók felénk úszó árja is hirtelen elapadna. Ezért arra kell törekednünk, amit Olaszország már oly régen elért, hogy addig is, míg az ország új gazdasági konstituciója az emigrációt létjogosultságától végkép meg nem fosztja, kivándorlásunknak lehető nagy részét ideiglenessé alakítsuk át. Nem azt értem ez alatt, hogy a visszavándorlás, mely többnyire 1—4 esztendő után, az esetek bizonyos hányadában ma is előfordul, célszerű intézkedésekkel általánosabbá tétessék. Hanem, mint mondám, az olasz példa lebeg szemem előtt, mely állam kivándorlóinak egy igen nagy része tudvalevőleg Dél-Amerikába, kivált Argentiniába és Braziliába megy, de nagyrészt *csak évi keresetük kiegészítése végett*; októbertől márciusig tartózkodnak künn, midőn otthon a munka szünetel, s áprilisra megint visszatérnek. Nem szorul tehát bizonyításra, hogy ez a része a kivándorlásnak a mienkhez igen sok tekintetben hasonló olasz viszonyok között mily rendkívül kedvezőnek mondható, sőt hogy nagy előnyei részben kárpótlást nyújtanak az egyéb kivándorlás hátrányaiért. Már most egyik lényeges feladatuk a kivándorlókat tanáccsal ellátó irodáknak az volna nálunk, hogy a ki-

vándorlás súlypontját a tavaszi hónapokról, midőn már a nyári munka úgyszólván küszöbön van, áttegyék az őszi ekre és téliekre, melyekben úgyis jórészt munkátlanságra van kárhoztatva a nép. Ennek célszerűségéről meg kell győzni a kivándorlókat s bebizonyítani nekik, hogy Amerikában egy félesztendő alatt annyit kereshetnek, hogy az utiköltség s a felélt összeg levonása után is még igen jelentékeny megtakarításra, legalább átlagos 5—600 koronára tehetnek szert. S ezt anélkül, hogy itthon valamely munkaalkalmat elmulasztottak volna.

A kivándorlókat ilyképen az ő saját, de egyúttal az egész ország érdekében is tájékoztató irodák azonban államilag sokkal kevésbé célszerűen szervezhetők, mint magánegyesületi úton. A számos tapasztalatból, melyet a külföldi példák (különösen Olasz-, Német- és Angolországéi) nyújtanak, leszűrődik az az igazság, hogy a magánegyesületek nagyobb mozgékonyságukkal és különösen — ami kivált a mi viszonyaink között nagy mértékben érvényesül — a nép által irántuk táplált nagyobb bizalomnál fogva jobban beválnak, mint az állami intézetek, de viszont szélesebbkörű munkálkodásuk érdekében tanácsos azokat állami támogatásban részesíteni. Ilyen államilag támogatott magánegyesületek különösen Olaszországban működnek igen nagy számmal; ilyenek pld. a »Societa di patronato per gli emigranti a Palermo«, a »Conzorcio per la tutela dell'emigrazione temporanea in Europa, della Societa Umanitaria di Milano«; ehhez hasonló nagy irodák vannak még Udinében, Nápolyban stb. A többnyire kisebb, államilag nem támogatott irodák pedig el vannak szórva az ország egész területén, úgyszólván minden jelentékenyebb városban; vannak u. n. »Segtariati per l'emigrazione« nemcsak Bolognában, Mantovában és Veronában, de olyan kisebbfajta városokban is, minő pld. Caserta, Varese, Biella, Rovigo, Tolmezzo; vannak »néptitkárságok« (»Segretariati del popolo«), »kivándorlási patronátusok«, »kivándorlókat védő egyesületek« és ki tudná felsorolni, még micsoda nevezetű intézmények; de annyi bi-

zonyos, hogy behálózzák az ország egész területét s ahol külön e célra nem keletkeztek egyesületek, más jótékonysági társulatok szerveztek saját kebelükben kivándorlási osztályt.[1] Németországban, különösen a kivándorlás nagyobbmérvű elterjedtségének idejében, szintén igen fejlett volt a kivándorlók információjának ügye. Különösen a hatalmas »Hamburger Verein zum Schutze von Auswanderern« említendő nagyszabású organizációjánál fogva. Ennek az egyesületnek alapszabályai a következőképen határozzák meg célját és működési körét: »Zweck des Vereins ist: die in Hamburg vorhandenen oder herbeizuschaffenden Mittel zu konzentrieren, um denjenigen unserer deutschen Mitbürger, welche in fremde Weltteile auszuwandern vorhaben, die möglichst beste und vollständigste Belehrung über Alles, was ihnen in Bezug auf ihre Absichten zu wissen notwendig und wünschenswert ist, zugänglich zu machen, ihnen die zur Zeit empfehlenswerteste und billigste Überfahrtsart nachzuweisen und sie so weit tunlich mit Anleitungen für ihr Verhalten in der neuen Heimat, namentlich bei der Ankunft daselbst, zu versehen.«[2] A további paragrafusokból pedig kitünik, hogy az egyesület céljainak könnyebb és tökéletesebb megvalósíthatása végett az ország különböző részein elszórt hasoncélú intézményekkel állandó összeköttetést tart fenn; hogy úgy az irodájában élőszóval, mint a vidékre levélileg ad felvilágosításokat; hogy egyik legfőbb feladatának tartja ellensúlyozni az ügynökök rosszhiszemű és hamis híreszteléseit s a kivándorlót azoknak csalárdságáról meggyőzni. Az egyesület továbbá az individuális szolgálaton kívül egy folyóiratban, a »Hansa«-ban általános érdekű közleményeket hoz az egyes kivándorlási országokban uralkodó viszonyokról. Legfőbb hátránya ennek a nagyszabású intézménynek — ha ugyan még egyáltalán létezik, amiről nem sikerült

[1] Részletes jelentést mindezen egyesületek működéséről l. „Bollettino dell' emigrazione", 1907. 11. sz.

[2] „Rechenschaftsbericht des Hamburger Vereins zum Schutze von Auswanderern, 1854."

biztos információt szereznem — az, hogy állami támogatás hijján, anyagi tekintetben nem a legfényesebben boldogul. Hasonló célt szolgál a brémai »Auswanderer Mission«, mely, hogy működési köréből csak egy momentumot emeljek ki, a kivándorlók között ingyen osztogat egy praktikus tanácsadót, melyből 1897-ig mintegy félmillió példány fogyott el. Továbbá kiemelendő még a »Berliner Centralverein« stb.

Ime, ez a két példakör: az olasz és a német, elég tanulságot tartalmaz arra nézve, hogy Magyarországra e tekintetben minő feladatok várnak s egyúttal a módozatokra is rámutat, melyek mellett ezen feladatok megoldandók lesznek.

* * *

Azokra nézve, akik már jelenleg Amerikában élnek, s azokra, kik még ezután ki fognak vándorolni, az állam szintén nagy és fontos feladatok előtt áll. Minden nagyobb nemzet gondoskodott arról, hogy elszakadt tagjai új hazájukban is megőrizzék szülőföldjükhöz való ragaszkodásukat s azt a bizonyos definiálhatatlan érzést, hogy a helycsere dacára is csak egy igazi hazájuk van: a régi. Nálunk e tekintetben is oly kevés tétetett eddig, hogy nemcsak maga az új haza, Amerika, tud a legrövidebb idő alatt yankeet formálni a legmagyarabb magyarból, vagy a legjobb esetben is annak fiaiból, de, mint a pánszlávizmus hódításainak tárgyalásánál láttuk, még harmadik nemzetek is, olyanok, melyekhez sem Magyarországnak, sem Amerikának a legtávolabbról sincs semmi köze, megdöbbentő eredménnyel ki tudják vetni hálóikat a magyarországi bevándorlókra s talán ezekre könnyebben, mint bármely más nemzet fiaira. Tudvalevő, hogy amerikai konzulátusainknál alig akad magyar, vagy csak magyarul tudó tisztviselő is, s így az elamerikaiasitás, mely ép oly tervszerűen és sokban hasonló eszközökkel is üzetik, mint a pánszlávizmus, egyre veszedelmesebb mérveket ölt. Az egyesületi úton való hódításokhoz járul itt is az iskola, de

a templom már sokkal kisebb mértékben. Ellenben a politika s a munkásszervezetek annál ellenállhatatlanabb erővel hódítják meg az odaszakadt idegeneket, ha csak hazájuk az amerikai törekvéseket kellőképen nem ellensúlyozza. A hódítás eszközeiről s módjairól Amerikában nagy irodalom keletkezett, mely teoretice előkészíti a foganatosítandó eljárásokat. Itt van előttem pld. Grover G. Huebner (Wisconsin) »The Americanization of the Immigrant« című terjedelmes cikke az »Annals of the American Academy«-ben.[1] Az amerikanizatio ezen szerző szerint nem csupán az amerikai honosság felvételében áll, de magában foglalja az illetők asszimilálódását gazdasági, erkölcsi és minden más tekintetben is. »Then has an immigrant been Americanized only when his mind and will have been united with the mind and will of the American so that the two act and think together.«

Ennek az elvnek megfelelően állam és társadalom egyaránt mindent elkövet, hogy testileg-lelkileg kivetkőztesse a bevándorlót régi mivoltából. Az iskola nem csupán a második generáció szelleme fölött gyakorolja hatalmát, de magát a felnőtt bevándorlót is esti kurzusok segítségével igyekszik mielőbb amerikaivá tenni érzésben és gondolkozásban. Különösen azonban, ami a gyermekek oktatását illeti, valóságos haditerv szerint járnak el a »public schools«. Mindenekelőtt a lehetőséghez képest a legkülönbözőbb elemeket egyesítik egy intézetben, tótokat ültetnek a magyarok mellé, románokat hoznak össze horvátokkal és olaszokat németekkel. Ezáltal elérik azt, hogy az egyes nemzetiségű gyerekek érzelmeikkel nem képeznek különálló szigetet, hogy izolált helyzetükből nyernének impulzust a nemzeti önérzet fellobbanására, nem merülhet fel bennünk még a gondolata sem annak hogy nemzeti mivoltukat a beolvasztó amerikaiasító törekvésekkel szemben védelmezzék, mivel kölcsönösen lerontják egymás illuzióit különálló helyzetükről. Ezen módszer hatását erősíti az, hogy a tanító közegek minden adódó alkalom-

[1] 1906. május, 653—675. old.

ma hirdetik az egymásra utaltság, a szolidarítás eszméit s a közös nagy emberi érdekeket prédikálják szemben a szerintük kicsinyes nemzetiségi szeparatizmussal. Eközben pedig észrevétlenül csepegtetik az ifjú lelkekbe Amerika multjának dicső emlékeit s jelen nagyságának bámulatát. Buzgón tanítják természetesen az angol nyelvet s ezáltal a soknyelvű diákságnak mintegy kezébe adnak egy esperantót, melyen egymás nyelvének elsajátítása nélkül is valamennyien megértik egymást; nem csoda tehát, ha örömmel kapnak az alkalmon és lelkesen tanulják új hazájuk nyelvét, könnyelműen adván magukat a fölöslegessé vált réginek feledésére.

Vonjuk le ebből a tanulságot. Amerika törekvései az elmondottak szerint súlyos akadályba ütköznének, ha igenis volnának magyar szigetek az amerikai népek nagy tengerében, hatalmas nagy szigetek, melyeket a hullámok nem tudnak könnyűszerrel elmosni, mint holmi kis homokbuckákat. A németek tudták a módját, hogyan kell itt is, ott is »little Germanies«-t alapítaniok, nagy boszuságára Amerikának, de jól felfogott saját nemzeti érdekükben. Ők tudtak államot képezni az államban, ha nem is politikailag, de kultúra, nyelv, társadalmi és gazdasági élet szempontjából. Gyermekeikre hiába igyekezett az amerikai tanügy kivetni hálóját, ők az idevágó szükségletről maguk gondoskodtak saját nemzetiségi iskolák felállítása útján. Ezzel szemben a magyarság szét van szórva s ahol, mint különösen nagyobb városokban, legelső sorban New-Yorkban, Bridgeportban, Clevelandban, egy nagyobb magyar csoport tömörül is, ez sem szervezkedik kellőképen s az egypár, a magyar államtól gyengén szubvencionált (túlnyomó részben egyházi jellegű) iskola is gyarló szervezeténél fogva jóformán teljesen eredménytelenül működik. Olyan iskola pedig, ahol nemcsak a tanulók, de a t a n í t ó k is magyarok volnának, az egész Unió területén tudtommal egyetlen egy sincs s az angol tanítók rendesen még nem is tudnak magyarul. Ezen a bajon is leginkább maguknak a kivándorlottaknak jobb belátáshoz vezetése által lehetne segíteni s e tekintetben is a felvilágosító iro-

dák, a szóbanforgó célt szem előtt tartó amerikai újságok, hathatós, nagymérvű, nem pedig, mint eddig, úgyszólván formális állami támogatás iskolák létesítésére, tennék a legjobb szolgálatot.

De lássuk tovább azokat az eszközöket, melyek az elamerikaiasítás szolgálatában állanak. Az egyházról nem akarok bővebben szólni, mert az, mint már említém, itt csak másodrendű szerepet játszik. Hiszen speciális amerikai vallás nincs, mint ahogy van speciális szláv vallás. De annál nagyobb hatalma van a politikai életnek a bevándorló fölött. Mert végre is a politikai hozzátartozóság valamely államhoz, már félig-meddig jelenti a teljes, egyebek közt gazdasági, beolvadást is. S ezt Amerika felismerte és alaposan javára is fordította. Tudvalevő, hogy talán nincs még egy civilizált állam a világon, ahol olyan gyorsan lehetne megszerezni az állampolgárságot, mint Amerikában. A szavazati jog pedig, mely az állampolgárság nyomában jár, felébreszti a bevándorló érdeklődését új hazájának minden ügye iránt. Érzi, hogy az ország sorsának egy paránya az ő kezébe is le van téve, s ez, midőn egyrészt öntudatának emelésére szolgál, másrészt szorosabban fűzi a közösséghez, melynek érdeke immáron az övétől elválaszthatatlan. Ezért sietnek az Unió államai, szinte versengve egymással, liberálisnál liberálisabb honossági törvények által szorosra fűzni a politikai kapcsot is azokkal, kik eredetileg csak gazdasági boldogulást kerestek amaz idegen földön.

Ennek az eljárásnak ellensúlyozása Magyarország részéről már sokkal nehezebb lesz, mint a kulturális eszközök segítségével végzett hódításoké. De azért nem lehetetlen. Csak arról van szó, hogy az Amerikában élő magyarok minden viszonylatban, minden lépésüknél figyelmeztessenek arra, hogy csak pillanatnyilag távol élő, de azért nem kevésbé szorosan összeforrt tagjai egy nemzetnek, mely a távolban sem feledkezik meg töle elszakadt fiairól, hanem védő és támogató kezét kinyújtja feléjük az Óceánon túlra is. Ezt is megértették a németek és az angolok is, de e te-

kintetben az elsőség talán mégis az olaszokat illeti meg. Ami az e célra szolgáló intézményeik szervezetét illeti, ezek is többnyire magánegyesületek, de a jelentékenyebbek köztámogatásban részesülnek, t. i. vagy a kivándorlási alapból, vagy a külügyminisztérium pénztárából, vagy a kivándorlási biztosi hivatal (Commissariato dell' emigrazione) részéről stb. szubvencionáltatnak. Magában New-Yorkban 3 igen jelentős ilyen intézet létezik. Első az »Instituto Italiano di Beneficenza in Nuova York«, melynek összbevétele 1906-ban félmillió líránál több, összkiadása 240.000 líra volt; menedéket nyújtott ugyanez évben 10.793 embernek, élelmezési segélyt 615 családnak, pénzsegélyt 239 egyes személynek és 75 családnak, orvosságot 968 személynek. Ez a néhány szám fogalmat adhat a méretekről, melyeket ezen intézet működése ölt. Ugyanez az intézet kezdeményezte néhány év előtt egy nagy új olasz kórház létesítését Amerikában.[1] A másik ilyen nagy new-yorki intézet neve: »Società per gli immigranti italiani in Nuova York«, a harmadiké pedig »Società di S. Raffaele in Nuova York«.[2] Ezeknek működési köre, bár szerényebb keretekben, mindenben hasonlatos az először említett intézetéhez, csak ezenfelül a Soc. di S. Raffaele még a visszavándorlók segélyezéséről is gondoskodik. Ez utóbbi működési ágat különben egyes délamerikai egyesületek, mint pld. a Buenos-Ayres-i »Società di Patronato e Rimpatrio per gli Immigrati Italiani« sokkal szélesebb bázison kezelik.[3] Végül a munkaközvetítésnek is van külön szerve az Unióban az olaszok számára, a »Labor Information Office for Italians«.[4]

Már most gondoljuk el, hol vagyunk mi magyarok ettől az ideáltól. Azt mondani csak, hogy nagyon távol vagyunk töle, még mindig inkább jogosulatlan öntetszelgés, mint sze-

[1] „Bolletino dell' emigrazione", 1907., 11. szám, 211—213. old.

[2] u. o. 207. old.

[3] u. o. 228. old.

[4] u. o. 213. old.

rénység volna. Mert jóformán még az első lépést sem tettük meg ebben az irányban.

A csáb, Amerika polgárává lenni, igen erős; az előnyök, egy oly hatalmas nemzethez tartozni, kézzelfoghatók; így hát nem szorul sok magyarázatra, hogy azon nemzetnek, mely ezt a mágneses erőt neutralizálni akarja, nem szabad nagy áldozatoktól sem visszariadnia. Ezen áldozatok különösen két irányban vezetnének közvetlen eredményhez: először, a visszavándorlás ma még sejteni sem mert mérvekben indulna meg, mert a kivándorlók mindig csak ideiglenesen távol élő, de azért szorosan szülőföldjük kötelékébe tartozóknak, magyaroknak éreznék magukat s némi vagyon összegyűjtése után mintegy kötelességüknek tartanák, visszatérni hazájukba, mely a távolban sem tagadta meg őket. A második közvetlen előny pedig az volna, hogy a kinnmaradók mintegy magyar kolóniát képeznének, ami minden egyébtől eltekintve, elsősorban a már más helyütt érintett magyar-amerikai kereskedelmi forgalom okaiból bírna rendkívüli fontossággal. Egy társaság, az »Oest.-ung. Colonial-Gesellschaft«, tényleg fel is fogta mindennek nagy fontosságát s egy igen szép programmot dolgoztatott ki,[1] melynek ha gyönyörű intenciói meg is valósíttattak volna, akkor semmi ok sem volna az aggodalomra; de, sajnos, úgylátszik, puszta terv maradt ez is. Ami pedig magukat a teendőket illeti, erre nézve az említett olasz példák, ha nem is akarnak épen útmutatóul szolgálni, de legalább sejtetik az irányt, melyben a törendő útnak majd haladnia kell. De Olaszország mellett tanulságosak Németország példái is. A már fennálló, de még igazán primitív keretekben mozgó néhány magyar egyesületről, mely kezdetnek sem kielégítő, tanulságos összeállítást találunk egyébként Thirring ismételten idézett munkájában.[2]

Áttérve már most a harmadik nevezetes eszközre, mely

[1] l. Richard Schroft, „Das Programm der Öst.-ung. Colonial-Gesellschaft Wien, 1895.

[2] (349. sköv. old.)

az amerikanizáció ránk nézve annyira veszedelmes céljait elősegíti: a munkásszervezetekre, azt látjuk, hogy a mód, melyen hódít, igen sok tekintetben hasonlatos az iskolákéhoz s így ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy a »trade-unionism« a felnőttek amerikaiasító iskolája. E tekintetben is Huebner már idézett cikke igen sok érdekes adalékot szolgáltat. Szerinte[1] a bányászok szakszervezete (United Mine Workers) viszi a Trade-Unions közt az amerikanizálásban a vezérszerepet, Huszonhat nemzetiség van benne képviselve s tagjainak 90%-a külföldi születésű, de ennek a fele már tud angolul. Az említett bányászunió létesülése előtt az egyes nemzetiségek egymással folytonos ellenségeskedésben voltak; a litvánok pld. a lengyelekkel, a magyarok pedig a szlávokkal nem fértek össze. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy ily körülmények közt a szeparatizmus szigorúan fennmaradt, minden nemzetiség mereven ragaszkodott régi szokásaihoz, nyelvéhez, sőt az egyes nemzetiségek külön-külön szervezkedtek is. Ezekbe a különálló, de a folytonos tusakodások által meggyengült s ellenálló képességüktől megfosztott szervezetekbe aztán nem volt nehéz belevinni a nemzetiségi szempontoktól független, általános nagy trade-unionismus eszméit, mely az ellentéteket elsimította s egy az összes nemzetiségekre nézve neutrális nyelvet: az angolt, egy neutrális organizációt: az amerikai nemzetit s ezekkel együtt az amerikai szellemet vitte be a munkások életébe. Az amerikai tradeunions egyenesen feladataik közé sorolják a bevándorlott munkás egész életmódjának átalakítását olyanná, hogy az a bennszülött working-gentlemen standardjétől semmiben sem különbözzék. Ezenfelül a szervezet igen gyakran megköveteli az amerikai honpolgárság felvételét, aminek a nagy előnyök kedvéért, melyeket a tradeunions nyújtani képesek, természetesen a legtöbb munkás készségesen eleget is tesz. Végül kibékíti az egymással ellenségeskedő elemeket, épen úgy,

[1] 664 old.

mint azt az iskolánál is láttuk, mert »this is essential before the immigrants can begin to adopt the thoughts and activities of Americans«.[1]

A »trade-unionism« talán az az amerikanizáló eszköz, melyet valamennyi között legnehezebb ellensúlyozni. Itt, ebben az egy tekintetben, csakugyan úgy látszik, mintha leküzdhetetlen erőkkel állnánk szemben. A trade-unions még a németek egy jelentékeny részét is nemcsak, hogy meg tudják nyerni tagjaiknak, de teljesen hatalmukba is kerítik őket s átalakítják yankee-kké az imént leírt módon. »Germans will not organize unless a good reason is pointed out to them. Then they readily join and become good members.«[2] Tényleg, a munkásszervezetek annyira megjavítják a munkás összes életkörülményeit, hogy amerikaiasító befolyásukat szinte lehetetlen — és tisztán emberi szempontból igazságtalan is volna — ellensúlyozni. Mindazonáltal a már említett intézmények a magyar érzület fenntartására kétségkívül itt is lényegesen megnehezítenék Amerika hódításait annál is inkább, mert a nagyrészt földművesekből kikerülő kivándorlóink, mint itthon, úgy ott sem igen hajlanak a szervezkedésre s Huebner szerint is »Hungarians are not easily unionized«.

Lehetne még egy darabig folytatni az eszközök felsorolását, melyek az amerikanizáció szolgálatában állanak, de most már anélkül is világos képet alkothatunk magunknak arról, hogyan dolgozik az a világhatalom, mely láthatólag könnyű szerrel bilincseli magához mindenkorra ami munkásaink odavetődött százezreit. S egyuttal tisztán állhat előttünk az is, hogy mily eszközök állnak rendelkezésünkre ezen eljárás ellensulyozására.

Az az eszme, melyet egy országgyülési képviselő pendített meg évekkel ezelőtt, hogy az Unióban egy visszatelepítési hivatal állíttassék fel, melynek egyedüli feladata

[1] id. cikk. 667. old.
[2] id. cikk., 667. old.

volna rábeszélés útján visszavándorlókat toborozni, aligha volna megvalósítható, mivel még a legliberálisabb állam sem türheti el természetesen, hogy legfőbb érdekei ellen nyilt és tervszerű izgatás folyjék a saját területén. Ellenben igenis megvalósítható volna ennek az eszmének a pedantja: egy Magyarországon szervezendő hivatal a visszavándorlók kellő fogadására. Mert számtalanszor előfordult már, hogy a honvágy hazaüzött valakit, aki azt hitte, hogy legalább most, midőn pénzzel jön, boldogulni fog itthon, de aztán az elérhetetlenül magas földárak, sőt többnyire a megvételre kínálkozó föld teljes hiánya, gyakran még munkahiány is, aztán a nehézségek, melyekkel a visszavándorlása alkalmával netán felmerülő ügyes-bajos dolgainak elintézése jár, stb. annyira elkedvetlenítették, hogy ujra kiment s aztán nem is jött többé vissza. Nagyon fontos teendő volna tehát egy oly intézet szervezése, melynek kizárólagos gondja az volna, hogy a visszavándorlókat informálja arról, hol kaphatnak saját vidékükön legolcsóbban földet, kezükre járna ennek megszerzésénél, ingyenes tanácsot, s ugyancsak dijtalan, vagy igen olcsó ügyvédi segélyt nyújtana annak, aki reá szorul, stb. Egy ily iroda, melytől igen sok üdvöset szabadna remélnünk, leghelyesebben Fiumében volna létesíthető, esetleg Triestben is egy, az ez útirányban hazatérők számára. Mily óriási előnyökkei járt volna pld., ha 1907-ben, mikor a krach miatt tömegesen tértek vissza a kivándorlottak, ily intézkedésekkel végkép itthon lehetett volna ezeket marasztani. Akkoriban följegyezték, hogy a visszavándorlók nagy része a válság hullámainak elültével ujra kivándorolt, mert mindjárt ezzel a szándékkal jött is haza; kiszámították maguknak, hogy az útiköltségek bőven megtérülnek azáltal, hogy a munkanélküliség idejét, mely előreláthatólag hónapokat veend igénybe, nem a drága Amerikában, hanem az olcsóbb Magyarországon töltik. De ezen előzetes szándékuk dacára itthon lehetett volna őket tartani, ha a Fiumében megérkezőkhöz intézett meddő diktiózás helyett, inkább a positiv cselekvés terén nem végzett volna ezuttal is fél munkát az

állam. A határokon cédulákat nyomtak az érkezők kezébe, melyek valamely munkaalkalom megjelölését tartalmazták. Valószinü, hogy ezekbe kilenctized része a visszavándorlóknak bepillantott s azután eldobta. Mert a románsági paraszt, kinek ott élt a családja, talán kapott egy meghivót gyári munkára Árvamegyébe! Mi sem természetesebb, mint az, hogy az ily eljárás aránylag kevés áldozattal jár. De meg is látszott néhány hónappal utóbb a takarékosság nyoma az eredményen. Hanem csak próbálták volna meg akkor az individuálizáló szolgálatot úgy, mint azt előbb leirtam s meglátták volna, hogy háromszor annyi áldozat, de tizszer annyi eredmény járt volna vele.

Ime, ezek volnának nagy körvonalaikban azon teendők, melyek a kivándorlás célszerübbé tételére s ideiglenes csökkentésére, a visszavándorlás növelésére, az amerikai magyarság magyar jellegének fentartására s ezáltal mintegy a gyarmatositás egy nemének létrehozására alkalmasak lennének. Ezeknek megvalósulása, ismétlem, még nem oldhatja meg végkép a problémát, mert ennek szerintem csak egyetlen egy módja van: a nép földhöz juttatása egy célszerű telepitési terv szerint. De a bajt ideiglenesen enyhitené s a várakozást ama végleges megoldásra könnyebbé tenné az, ha legalább a felsorolt ideiglenes palliativumokat alkalmaznák. S mig az ezáltal nyerhető nyugodtabb hangulat az izgatott ide-oda kapkodást szükségtelenné fogja tenni, higgadt megfontolással, nyugodtan lehet majd ama nagy feladatok megoldásához látni, melyek hivatva lesznek Magyarországot kivándorlási országból bevándorlási országgá tenni, mint ahogy ma épen a szemünk előtt megy keresztül Németország ezen a metamorfózison. De hogy ez az ideális korszak elkövetkezzék, ahhoz úgyszólván mindennek nagy átalakulásokon kell előbb keresztülmennie: elsősorban mezőgazdaságunknak, de azonfelül kereskedelmi politikánknak, adórendszerünknek, közigazgatásunknak, stb. is. Aki pedig mindezt utópiának tartja, — én nem tartom annak, mert látom már az idők távoli ködéből kibontakozni a magyar demokra-

tizmus mindent jóra fordító szellemét! — az ejtse el annak az eszméjét is, hogy valaha ne kelljen egy óceánontúli útra kelnie a magyar embernek, ha emberi módra akar megélni.

Korunk szociális irányzata azt hozta magával, hogy a kivándorlás szabályozása is bizonyos tekintetben internácionális szükségletnek kezd felismertetni s ennek megfelelően kezeltetni. A középeurópai gazdasági egyesületnek 1909. május havában Berlinben tartott nemzetközi értekezletén Hegedüs Lóránt a kivándorlás internacionális szabályozásának eszméjével lépett fel. Eredetileg csak arról volt szó, hogy az amerikai bevándorlási törvényekkel a kivándorlási törvények összhangba hozassanak, nehogy pld. ami eddig olykor előfordult, Magyarországból ki engedjenek vándorolni olyanokat, kik az amerikai törvények szerint úgy sem tehetik lábukat az Unió földjére; arról továbbá, hogy az állampolgárság megszerzése és elvesztése egységesen szabályoztassék és más hasonló, tényleg nagyon célszerü rendszabályokról. A későbbi megbeszélések folyamán azonban, melyek a kérdés referensei közt 1909. októberben Bécsben s 1910. januárban Budapesten folytak, a munkásvándorlásokat, mint ilyeneket akarták nemzetközileg szabályozni, t. i. a vándorlási szándékkal biró munkásoknak a munkaalkalmakról való informálását és más hasonló tevékenységeket internacionális érdekü ügynek deklarálni s természetesen ennek az elvnek praktikus következményeit is levonni. Nem is szólva arról, hogy bizonyos tekintetben az egyes országok érdekei — nevezetesen a kivándorlási országokéi a bevándorlásiakéval — homlokegyenest ellentétesek, a viszonyok nagy különbözősége folytán célszerütlennek tartom az egyes államok törvényhozását és kormányzatát nemzetközi szerződésekkel megkötni. Különösen igen messze megy Whelpley »The problem of the Immigrant« cimű hires munkájának »Emmigration an international affair« fejezetében, melynek tárgyalási modorából és propozicióiból mindennél világosabban látszik, hogy az ily egyezmény nem közös érdekek megóvásának szolgálna, hanem az ügyesebbik fél ill, felek azt saját hasznukra fordi-

tanák. Ez az állításom még érthetőbbé lesz akkor, ha az utolsó pontban részletezett teendőink jellegét emlékezetünkbe idézzük.

Tartsuk meg tehát a kivándorlás irányítását magunknák és keressük a probléma megoldását a saját legjobban felfogott érdekünkben. Keressük előbb közel a gyógyítás eszközeit, a kivándorlás közvetlen jelenségei körül, de egy pillanatra se feledkezzünk meg arról, hogy az igazi, a végleges megoldást csak távolabbi régiókban, a magyar földreform termékeny mezején lelhetjük meg.

És ismételjük végezetül hangos mementó gyanánt, hogy addig mig Magyarország az említett átható, szinte forradalmi metamorphosison keresztül nem fog menni, addig, mig legalább is a legsürgősebb nagy reform: a földbirtok reformja, teljesen megvalósítva nem lesz: nem csak a kivándorlási mozgalom átalakulását bevándorlásivá, nem csak a kivándorlás végleges megszüntét, de még csak nagymérvü apadását sem szabad remélnünk. És valósággal megdöbbentő jelenség, hogy a mai korban, midőn a külföld számtalan példája oly könnyen hozzáférhető mindenki számára, akadhat iró, aki túltéve magát a pozitiv viszonyok adta minden körülményen, a kivándorlás elleni küzdelmet ily elvekkel akarja megvivni: »Első sorban minden, a kivándorlást technikailag elősegítő vagy könnyítő faktorok (m i n t a f i u m e i C u n a r d-j á r a t, k i v á n d o r l á s i i r o d á k, ügynökök stb.) működését lex perfektával be kell szüntetni.«[1] Vajjon hihető-e, hogy ha a Cunard többé nem szállítja a kivándorlókat, akkor azok megadással azt mondják: »Isten nem akarja, hogy kivándoroljunk, tehát maradunk.«? S ezt a példát azért említem, mert, sajnos, nem magában álló, hanem lépten-nyomon találkozunk hasonló felfogással, habár nem is mindig ily markáns formában kifejezve.

[1] „Az Ujság" 1908. jan. 19., 34. old.

Megélhetést kell hát adni a népnek és részt a földből, mely őt megilleti, nem pedig kinai falat akarni emelni az ország körül. Nem visszatérni kell a középkorba elavult, kicsinyes rendőri intézkedésekkel s más efélékkel, de haladni előre a felé a Magyarország felé, melyről Széchenyi azt mondta, hogy »lesz«, de mely még nem következett el!

Szemelvények a MODERN KÖNYVTÁR megjelenését fogadó kritikákból:

Érdekes terv valósult meg azzal a három most megjelent füzettel, amelyek a Modern Könyvtár cimű, Gömöri Jenő szerkesztésében megjelenő, új irodalmi, művészeti és tudományos gyűjteménynek első három számaként szerepelnek. A Modern Könyvtár gazdag és nagyszabású programmal indul meg és tekintve, hogy a legjelesebb magyar irók szerepelnek munkatársai sorában, és az idegen irók legértékesebb alkotásait fogja magyar nyelven megismertetni, sőt ebben a formában egészen új és kívánatos sikerű egyik programmpontja szerint magyar költők és irók műveit is fogja a külfölddel megismertetni, a magyar irodalom, a magyar művelődés szempontjából nagy jövőjű és jelentőségű vállalkozás. Az első füzet a kitünő német iró hat legszebb novelláját tartalmazza. Thomas Mann a mai német irodalom egyik legkimagaslóbb alakja. Gömöri kiforrott, simulékony, árnyaló nyelven adja vissza Thomas Mann novelláinak jellegzetes egyéni stilusát. A második füzet Pikler Gyula két igen érdekes és tanúlságos lélektani dolgozatát hozza. Különösen a másodiknak van jelentősége Pikler tanainak megismerése szempontjából. A harmadik füzet Kosztolányi Dezsőnek, az ismert jeles poétának lírai ciklusa. Kosztolányi az új magyar költészet egyik legértékesebb alakja. A szegény kisgyermek panaszai a legnagyobb figyelemre rászolgáló, ritka finomságokkal teljes, elsőrendűen művészi munka. (Az Ujság)

Die ersten drei Bände der »Modern Könyvtár« (Redakteur Eugen Gömöri) sind jetzt erschienen und liefern den Beweis dafür, dass diese neue Sammlung geeignet ist, eine längst empfundene Lücke im ungarischen literarischen Leben auszufüllen. Die »Modern Könyvtár« hat sich die Verwirklichung eines wirklich grosszügigen Programms zur Aufgabe gestellt.

(Budapester Tagblatt)

Nagyjelentőségű és nagyjövőjű irodalmi vállalkozás indult meg Modern Könyvtár címen. A vállalat célja: új kultúra megteremtése Magyarországon.

A magyar irodalmi könyvpiacnak eseménye van. Megjelent a Modern Könyvtár első három füzete. Nemcsak a magyar irodalom ügye a Modern Könyvtár megjelenése, hanem a magyar kulturáé. Gömöri Jenő szerkeszti az új és nagyrahivatott vállalatot.

(Független Magyarország)

A Modern Könyvtár, ez a most megindult, minden magyar intellektustól örömmel és lelkesedéssel fogadott gyűjtemény harmadik füzeteként jelent meg a »Szegény kisgyermek panaszai« s a betűk, papir és kötés harmóniája kedvesen lepi meg az olvasót. Jó ajánlás már az a megkülönböztetett izlés, mellyel épp Kosztolányi Dezsőt választották elsőül a gyűjtemény »Magyar Költők« sorozatába — Kosztolányi új verseskönyve irodalmi esemény s vele emelkedik az új gyűjtemény eminens jelentősége.

(Dr. Kuthy Sándor, Független Magyarország)

Gömöri Jenő Modern Könyvtár címen új vállalatot indított. Az első három füzet már meg is jelent. Gömöri nagyon gazdag és sokat igérő programmot is ad jövő terveiről, melyek mind a honi, mind a külföldi irodalom legjavát ölelik föl.

(Budapesti Hirlap)

Meglepő ujítás, hogy a szerkesztőség nemcsak magyar, hanem német nyelvű könyveket is hirdet; magyar költők és novellisták német nyelvre való átültetésével is kívánja irodalmunkat szolgálni. Reméljük, hogy az új könyvtár minél több igazán értékes művel fog a magyar művelődés terjesztéséhez járulni.

(Palágyi Lajos, Magyar Nemzet)

Unter diesem Titel tritt mit den drei ersten seiner Bändchen ein neues literarisches Unternehmen vor das Publikum, das neben Originalarbeiten ungarischer Autoren das Beste der ausländischen Literatur in guten Uebersetzungen verbreiten will. Das Programm der Kollektion sieht vielversprechend genug aus. Die Bibliothek will sich nicht ausschliesslich auf schöne Literatur beschränken, sondern umfasst auch populäre Philosophie, Kunsthistorik u. a, Dies zeigen auch die drei ersten eben erschienenn Bände.

(Pester Lloyd)

»Modern Könyvtár«. Szerkeszti Gömöri Jenő. Budapest. Unter diesem Titel ist vor kurzem ein neues literarisches Unternehmen gegründet worden, das umso stärkere Beachtung verdient, als es sich nicht, wie die meisten ähnlichen Sammlungen, auf belletristische Lektüre beschränkt, sondern auch wissenschaftlichen und kritischen Arbeiten breiten Raum gibt. Es sind bisher sechs gut ausgestattete Bände erschienen. die zu den besten Erwartungen berechtigen und denen angesichts ihres wohlfeilen Preises — pro Band 40 Heller — die weiteste Verbreitung wohl sicher ist.

(Góth Ernő, Pester Lloyd)

A Modern Könyvtár a legujabb irányok képviselőit szólaltatja meg mind a szépirodalom, mind a tudományos irodalom terén. Programmjában találkozunk a hazai és a külföldi irodalom legmodernebb s legkedveltebb iróival s ha a szerkesztő be tudja váltani igéretét, a legnagyobb örömmel üdvözöljük vállalkozását.

(Adorján Andor, Világ)

A vállalat ujabb füzetei a kijelölt nyomon haladnak: az új, modern gondolatokat szólaltatja meg a szerkesztő s a modern irókat mutatja be. (Világ)

MODERN KÖNYVTÁR

MODERN IRÓK KÖNYVESHÁZA

SZERKESZTI GÖMÖRI JENŐ

Egyes szám ára 40 fillér, kettős szám ára 60 fillér, hármas szám ára 80 fillér, négyes szám ára 1 korona, ötös szám ára 1 korona 20 fillér

A Modern Könyvtár az első magyar modern irodalmi, művészeti és tudományos gyüjtemény. Programmja a szépirodalom, valamint a művészet és tudomány terén egyaránt nagyszabású és páratlanul gazdag és ízig modern. Munkatársai a legkiválóbb, legismertebb hazai és külföldi írók, művészek, tudósok. A Modern Könyvtár eddig megjelent füzetei voltaképen vaskos kötetek mind és egytől-egyig a magyar és idegen irodalom, művészet és tudomány remekei. A Könyvtár füzetei nagy alakban jelennek meg és szinte egészen könyvszámba vehetők. Betűi gyönyörű, olvasható gyöngybetűk, papírja a legfinomabb famentes papír, külső kiállítása is elsőrangú. A Könyvtár művészi címlapja Kozma Lajos, az ismert festőművész műve.

Uránia könyvnyomda, Budapest, VII., Rottenbiller-utca 19

Neményi, Bertalan
A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás

